

करतो रह्यो बिल क्लिन्टनको हालैको बहुचर्चित चीन भ्रमण ?

सूल्याङ्क

मूल्य रु. १५ -
भारतमा भा.रु. १२ -

विचार अन्तर्क्रियामुखी मासिक

पृष्ठाङ्क ५९
साउन, २०५५

कालापानी

किन र कसरी भारतले सीमा मिचेको छ ?

दुई भूतपूर्व नापी महानिर्देशकका भनाइहरू

कालापानी मार्च: स्थलगत रिपोर्ट

Nepal Grindlays Bank Limited

We have drawn a 'Vision 2000' plan to have a total business of Rs 1,000 crore for the year ending March 2000 as against the proposed Rs.10,400 crore for March 96, a profit of Rs 730 crore (Rs 135 crore), a profit of Rs. 300 crore (Rs 70 crore). The number of branches and specialised centres will be 1000 and 93 (40) respectively. We are confident of achieving these targets to emerge as a leading public sector bank in the country".

He added that the bank could be tapping the capital market during the period to mop up Rs. 100 crore. However, the bank is yet to hit the market.

The bank has also announced that the total capital is Rs 40 crore. "We are confident to mop up Rs. 100 crore from the capital market to solve the public issue", he

Just like your morning cup of tea,
or your regular newspaper, Nepal
Grindlays Bank is with you all
the way, everyday. Being a part
of one of the largest
International banking networks,
Nepal Grindlays offers
you, the most comprehensive,
innovative and personalised
banking services. Regularly.
Everyday. As part of the ANZ
Group's worldwide chain.
Here, There and Everywhere.

year under review the bank
d at Rs 5,870 more working an

banks in terms of deposits. The advances during the year was Rs 2542 crore as against Rs 2007 crore registering an increase of 26.9

नेपाल ग्रिडलेज बैंक लिमिटेड

Here, There and Everywhere

A DECADE OF "SERVICE EXCELLENCE"

Member ANZ group of companies

Nayabaneswar
Tel: 246753.229333
Fax: 226762
TLX: 2531 GRNDLY NP

Kantipath	Thamel Exchange Bureau
228474	233128
228692	228692
2736 GMNEPL	2268 GRCRD

Lalitpur	Biratnagar(Morang)
524990	27983
523266	27982
2532 NGBL NP	2037 ANZBRT

Duhabi (Sunsari)
Tel: 40030
Fax: 40177
TLX:

Pokhara (Lakeside)
20102
20318
6003 GR POREX

Arghaun Bazar, Pokhara
21676
20318
6003 GR POREX

मूल्याङ्कन

(विचार अन्तर्क्रियामुखी मासिक)

वर्ष १६, पूर्णाङ्क ५९

साउन/२०५५

संरक्षक

डा मथुराप्रसाद श्रेष्ठ

सल्लाहकार

डा कमलकृष्ण जोशी

डा. कृष्णवहादुर थापा

खगेन्द्र संग्रौला

चन्द्रराज दुंगेल

डा. चैतन्य मिश्र

डी. आर पांखरेल

गङ्गारत्न तुलाधर

डा भरत प्रधान

डा महेश मास्के

महेश्वरमान श्रेष्ठ

प्रा हर्षनारायण धौम्रडेल

प्रधान सम्पादक

श्याम श्रेष्ठ

कार्यकारी सम्पादक

हरिगोविन्द लुईटेल

सह-सम्पादक

राजेन्द्र महर्जन

सहायक-सम्पादक

तुल्सीदास महर्जन

विष्णुदेवी श्रेष्ठ

सम्पादन सहयोगी

चन्द्र खाकी

प्रमुख व्यवस्थापक

श्याम खड्का

लेखा व्यवस्थापक

वीरप्रसाद भर्मा

विज्ञापन व्यवस्थापक

गुण श्रेष्ठ

बजार व्यवस्थापक

दुर्गा खड्का

अन्तर्क्रिया प्रकाशन (प्रा.) लि
का लागि सुवास श्रेष्ठद्वारा
प्रकाशित

कार्यालय

"मूल्यांकन" मासिक

अन्तर्क्रिया प्रकाशन (प्रा.) लि.

ख-२/१९९, पुतलीसडक, काठमाडौं-३२

फोन: ४२२९५९, फ्याक्स: ४२३५४९

पो ब न ७०५०, काठमाडौं

कालापानी

□ नापीका भू.पू. महानिर्देशक द्वय
शुद्धिनाशायण श्रेष्ठ र पुण्यप्रसाद ओली

एवं पत्रकार भैरव बिसालका विचारहरू !

◆ ऋषिराज लुम्सालीको विश्लेषण र यात्रा विवरण !

कस्तो छ भारतीय ज्यादाती कालापानीमा ?

नेकपा माले समर्थित अनेरास्ववियूको विद्यार्थी-मार्च टोलीसँगै कालापानी
पुगेर फर्केपछि गणेश खत्रीले तयार गरेको स्थलगत रिपोर्ट

कस्तो रह्यो
अमेरिकी
राष्ट्रपति बिल
क्लिन्टनको
हालेको बहुचर्चित
चीन भ्रमण ?

प्रत्यक्ष विचार
अन्तर्क्रिया को
रिपोर्ट

के
नून-चिनी-पानी
प्रतिबन्ध लगाउनु पर्ने
कुरा हो ?

समाजशास्त्री डा. कविताराम श्रेष्ठ र चिकित्सकहरू डा. शरद वन्त,
डा. बेनुबहादुर कार्की र डा. सोनुलाल थापाका विचारहरू

हाम्रो मूल्यांकन

महाकाली पूर्व भइरहेको
सीमा अतिक्रमणवारे सरकार

किन ठोस कदम चाल्दैन ? ४

आवरण कथा

कालापानी: किन र कसरी
भारतले सीमा मिचेको छ ?

विज्ञहरूको टिप्पणी तथा

स्थलगत भ्रमणको

आधारमा

तयार गरिएका

विविध सामग्रीहरू सहित

घटना र प्रवृत्ति

कस्तो छ यसपालिको बजेट ? ३८

विरालोले मुसो खेलाउँदै

कांग्रेसद्वारा खेलाइएका

एमाले-मालेहरू ३७

अमेरिकी राष्ट्रपति

बिल क्लिन्टनको

चीन भ्रमणको समीक्षा ४०

प्रेरक प्रसंग

एक सय सैंतीस वर्षपछि

डाब्लिनसँग चर्चको हार ३०

विचार मञ्च

किन कम्युनिष्ट पार्टीमा

खुश्चोभहरू पैदा हुन्छन् ?

-गंगाप्रसाद चौधरी २९

अन्तर्क्रिया

के नून-चिनी-पानी

प्रतिबन्ध लगाउनु पर्ने

कुरा हो ? ३१

उत्पीडित मञ्च

दलितलाई आरक्षण

किन र कसरी ?

-पद्मलाल विश्वकर्मा १८

आँखीभ्याल

अमेरिकीमा गरिवी

कसरी बढ्दैछ ? १७

रोचक

विगत सय वर्षमा विश्वमा भएका

हेरफेरका केही तथ्यांकहरू १७

नयाँ स्तम्भ हास्य-व्यङ्ग्य

माले, मूल्यांकन र म

-विमल निभा २८

साहित्य

हिन्दीका जनपक्षीय लेखक

सव्यसांची वित्तुभयो

(जीवनी) २७

अचेल

प्रसिद्ध साहित्यकार तथा

राजनीतिज्ञ श्यामप्रसाद शर्मा

के गर्दै हुनुहुन्छ,

के साँच्दै हुनुहुन्छ ? २२

नीति / संस्कृति

लामो बोलेर फलानाले बोरे गरे !

माइक पाएपछि

छोड्दै नछोड्ने वक्ताहरू

-चन्द्रदेव नेपाली २५

विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलन

युरोपका केही

कम्युनिष्ट सम्मेलनहरू

ग्रीसमा ५० देशका

५७-कम्युनिष्ट पार्टीहरूको भेला ३५

ब्रसेल्समा अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनार ३६

भारतमा एस.यू.सी.आई.को

वार्षिकोत्सव ३६

पाठकको कुरो ४२

आवरणमा : कालापानी क्षेत्रमा नेपाली विद्यार्थीहरूको 'कालापानी मार्च टोली' पुग्दा पारी डाँडाको फेदमा ठूलो संख्यामा भारतीय सैनिकहरू जम्मा भएको दृश्य । इन्फेन्टमा : विद्यार्थी मार्च टोली नेपालको भण्डा फहराउँदै (माथि र बायाँ) / नेकपा मालेको मार्च टोलीलाई सम्बोधन गर्दै का. ऋषिराज लुम्साली (दायाँ) । कोषमा : चीन भ्रमणमा बिल क्लिन्टन ।

आवरण सज्जा: सुन्दर बस्नेत, बागबजार फोन: २५२६४५, २२२३३७/कलाकारहरू: लक्ष्मण भुजेल, जि.डि. सारु, यति आर्द, पुतलीसडक । फोन: २४७१८२

कम्प्युटर सेटिङ्ग: सहदेव खाकी, माइक्रोस्टिप्स कम्प्युटर सर्भिस, पुतलीसडक, सम्पर्क फोन: ४२२७६९/मुद्रण: इन्द्रेणी अफसेट प्रेस, बागबजार

१८१६ को सुगौली सन्धिको धारा ५ ले सुस्पष्ट भाषामा नेपालको पश्चिमी सीमा काली नदी हो भनेर सुनिश्चित गरिएको जगजाहेर छ । तथापि, भारत सरकारले सन् १९६२ देखि नै कालीनदीदेखि पूर्वपट्टि नेपाली भूमिमा ठाउँ, ठाउँमा आफ्नो सैनिक क्याम्प खडा गरेर नेपाली सार्वभौमसत्तामाथि बलात्कार गर्ने दुष्प्रयत्न गरेको छ । यति मात्र होइन, भारतीय शासक वर्गले नेपाली भूमिलाई आफ्नो साबित गर्न फर्जी नक्साहरू समेत बनाउने हास्यास्पद जानमाजी गरिरहेको देखिन्छ ।

भारत नेपालको छिमेकी राष्ट्र हो र भारतीय जनता नेपाली जनताका अन्यन्त मित्र हुन् । तथापि, सानो छिमेकी मित्रराष्ट्रप्रतिको भारत सरकारको यो बलमिच्याई र जालसाजी कहीं कतै मित्रतापूर्ण देखिन्छ ।

भारत सरकारले नेपाली भूमिमा भारतीय पल्टन राखेपछि र जालसाजीपूर्ण नक्साहरू प्रस्तुत गर्न थालेपछि अहिले वास्तविक काली नदी कुन हो भन्ने सम्बन्धमा प्रश्नचिन्ह खडा भएको छ । यसको वास्तविक मुहान सम्बन्धमा नै अन्यौल पैदा भएको छ ।

सन् १९०५ सम्म सर्वे अफ इण्डियाले जे जति नक्साहरू आधिकारिक रूपमा प्रकाशित गरेको छ, ती सबै नक्साले अहिले भारतले कब्जा गरिरहेको, कालापानी र नाभीडाड क्षेत्र सुस्पष्ट रूपमा नेपाली भूमि ठहर्‍याएका छन् । उदाहरणका लागि, सन् १८५० को नक्सा, १८५६ को नक्सा, १८७९ को नक्सा र १९०५ को नक्सा । १८५६ को आधिकारिक नक्साले त स्पष्ट रूपमा महाकालीको मुहान लिम्पियाधरा देखाएको छ । यी सबै नक्साहरू तत्कालीन ब्रिटिश इण्डिया सरकारले स्वीकार गरेका आधिकारिक नक्साहरू हुन् । लण्डनको इण्डियन अफिस लाइब्रेरी एण्ड रेकर्ड्समा ती सबै नक्साहरू अबै पनि सुरक्षित छन् । र, ती नक्साहरू नेपालको नापी विभागमा पनि उपलब्ध छन् ।

नेपाल र चीनबीच सम्पन्न सीमा सम्झौताको बेला आदान-प्रदान भएका १९६१ र १९७९ का नक्साहरूमा पनि सुस्पष्ट रूपमा अतिक्रमण कालापानी क्षेत्र नेपालको माइडमा देखाइएको छ ।

तत्कालीन भारत सरकारकै एकजना सर्वेयर जे.वी. टासिमले सन् १८३७ मा प्रकाशित गरेको हाते नक्सामा पनि सुस्पष्ट रूपमा यही अंकीत छ । अफ, यसले त महाकालीको मुहान लिम्पियाधरा नै देखाएको छ ।

हामीलाई लाग्छ, यी सबै सबूदहरू भारत सरकारसित पक्कै होलान् । सम्भवतः यही कारणले होला, भारतले अतिक्रमण गर्नु एक वर्षअघि सन् १९६१ मा कालापानी व्याम क्षेत्र,

महाकालीपूर्व भइरहेको सीमा अतिक्रमणबारे सरकार किन ठोस कदम चाल्दैन ?

नेपालको कालापानी क्षेत्रमा भारतीय सैनिक बकर ।
फोटो यन्त्र धुला

नाभी, कूटी, गुन्जी जस्ता हाल भारतद्वारा अतिक्रमण नेपाली क्षेत्रमा नेपालको तर्फबाट आफ्नै भूभागको रूपमा जनगणना भएको तथ्य नेपालका तत्कालीन आधिकारिक नापी अधिकृतहरू बताउँदछन् । तर त्यतिखेर भारतबाट त्यस जनगणनामा कुनै बाधा विरोध भएको पाइन्न । अन्यथा, के कुनै भारतीय भूभागमा नेपालबाट जनगणना हुन सम्भव थियो ?

यी सबै ऐतिहासिक सबूदहरू हुँदाहुँदै भारतीय पल्टन नेपाली भूभागमा जवर्दस्ती कब्जा जमाएर बसिरहेछ । भारतीय शासक वर्गको योभन्दा ठूलो प्रभुत्ववादी व्यवहार अरु के हुन सक्छ ?

तथापि, राजा महेन्द्रदेखि अहिलेसम्मका सबै नेपाली शासकहरू नेपाली भूभागमा भारतीय पल्टन रहेको जस्तो अति सम्वेदनशील सूचना बेलायत प्राप्त हुँदाहुँदै सीमा अतिक्रमण जस्तो अति नै गम्भीर राष्ट्रिय महत्वको समस्या हल गर्नका लागि लागिपरेका देखिन्छन् । राष्ट्रवादको नारा दिने पञ्चायती राजदरवार यो मामलामा विल्कूलै चूप देखिन्छ । आफ्नो कुर्सी स्वार्थका लागि उनीहरूले राष्ट्रिय स्वार्थलाई विल्कूलै ओछा चिर्छिन्दाएको प्रष्टै देखिन्छ । ठीक त्यस्तै २०४६ साल यता यहाँ मूलतः कांग्रेसकै सरकार

सिंहदरबारमा आसीन छ । तर कुनै पनि कांग्रेसी सरकार भारतीय पल्टन नेपाली भूमिबाट खेदनुका लागि गम्भीरतापूर्वक लागेको पाइन्न, न त उसले अतिक्रमणबारे विस्तृत यथार्थ खुलाइएको सरकारी श्वेतपत्र नै अहिलेसम्म सार्वभौम जनतासमक्ष राख्न जरूरी ठानेको छ । भारतले तीमौ वर्षदेखि नेपाली भूभाग निलेको छ, नेपाली जनता यसबारे सुसूचितसम्म छैन । कहाँ निल्यो, कति निल्यो, जनतालाई बस्तुगत यथार्थको ठीक ठीक सूचनासम्म छैन ।

यस परिप्रेक्ष्यमा, अहिले नेपालका नौ वामपन्थी समूहहरूले जुन देशभक्तिपूर्ण आन्दोलन छेड्दैछन्, त्यो सर्वथा सन्नाहनीय छ । देशका सर्वपक्षीय देशभक्त बौद्धिकहरूले 'सीमा अतिक्रमण प्रतिरोध

समिति' बनाएर विषयविज्ञहरूमाफत सीमा अतिक्रमणबारे जुन ढंगले भौगोलिक र ऐतिहासिक तथ्यहरूको सकलन गर्दैछन्, त्यसले काली नदी पूर्वको सीमा अतिक्रमणबारे यथार्थ पत्ता लगाउन र जनतालाई सचेत पार्न राम्रो भूमिका खेल्ने अपेक्षा राख्न सकिन्छ । नौ वामसंग सम्बद्ध बौद्धिकहरू, पेशाकर्मीहरूले पनि एकताबद्ध भएर यस मामलामा दबावकारी मडक आन्दोलन र गोप्टीहरू गर्दैछन् र यसले पनि जनजागरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दैछ ।

वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा हामीले काली सीमा अतिक्रमणबारे

भारतको शासक वर्गसित मात्र नभएर पर्याप्त भएको छैन, नेपालकै सरकारसित समेत हामीले लड्नु परेको छ । जनदबावको कारणले गिरिजा सरकारले सीमा अतिक्रमणबारे थोरै बोल्न त बाध्य भएको छ । तर यति मात्रै बोलाइले सीमा अतिक्रमणको समस्या सम्बन्धमा माछो भर्नेवाला देखिन्छ । सरकारको तर्फबाट यस मामलामा दरो र मूर्त कदम उठाउनु नितान्त जरूरी भएको छ । त्यो कदम भनेको- यथाशीघ्र सीमा अतिक्रमणबारे जनतालाई सुसूचित गर्न श्वेतपत्रको प्रकाशन हो, अखिलम्ब भारतसित विशेषज्ञसहित सर्वोच्च राजनीतिक स्तरमा वार्ताको माग हो, र बुद्धिमत्तापूर्ण कूटनीति हो । यो उपायबाट समस्या हल भएन भने, यो समस्यालाई अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्नु जरूरी हुनेछ ।

आन्दोलनरत जनताको तहबाट त यो समस्यालाई अहिले नै अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्नु जरूरी तथा सम्भव छ र न्यो प्रक्रिया नौ वामनेथानीमान्न सकेको छ । भारतीय जनतासित र त्यहाँका सहयोगी पाँटीहरूसित यस मामलाका सम्पर्क र एकता कायम गर्नु पनि अत्यन्त महत्वपूर्ण कदम हुनेछ । नेपाली जनता र भारतीय जनताको एकीकृत दबावले नै दुवै देशका सरकारलाई समस्या समाधाननर्फ डोर्‍याउन सम्भव देखिन्छ । □

कालापानी

किन र कसरी भारतले सीमा विचैको छ ?

◆ सुधीर शर्मा

नेपालको उत्तरी भेकमा रहेका १४ वटा भारतीय सैनिक चौकीहरूलाई ०२६ सालमा हटाउँदा पनि कालापानीस्थित क्याम्पलाई किन हटाइएन ?- भन्ने बारे पनि सम्बन्धित निकायहरूले स्पष्ट चित्तबुझ्दो जवाफ दिन सक्दैनन् ।

दा चला जिल्लाको व्यास गाउँ विकास समितिको वडा नं. १ मा पर्ने कालापानी क्षेत्रमा भारतले जबर्जस्ती आफ्नो सैनिक क्याम्प राखिरहेका नथर सबैमाधारणको जानकारीमा आइसकेको छ । यसप्रति जनस्तरबाट जति विरोध भएको छ, त्यसका विपरीत सरकारले चाहिँ त्यसलाई अनावश्यक भण्डार ठानेको देखिन्छ । एउटा सार्वभौमसत्तासम्पन्न स्वतन्त्र देशको भूमिमा विदेशी सेना रहदा पनि त्यसलाई हटाउन सरकारी तवरबाट पर्याप्त प्रयास भएको पाइँदैन । यहाँसम्म कि, त्यहाँ भारतीय सेना वसेको जानकारी सरकारले कहिले पायो र नेपालको उत्तरी भेकमा रहेका १४ वटा भारतीय सैनिक चौकीहरूलाई ०२६ सालमा हटाउँदा पनि कालापानीस्थित क्याम्पलाई किन हटाइएन ?- भन्ने बारे पनि सम्बन्धित निकायहरूले स्पष्ट चित्तबुझ्दो जवाफ दिन सक्दैनन् ।

कालापानी अतिक्रमणको चुरा भनेको महाकाली (चलनचल्लोको भाषामा काली) नदीको उद्गमस्थल सम्बन्धी विवाद हो । भारतले 'तुल्सी न्युराड' अर्थात् 'कृत्रिम कालापानी'मा कालीको कृत्रिम मुहान खडा गरेर अतिक्रमणलाई 'वैधानिकता' दिन जाली कसरत गरिरहेको छ । त्यहाँ पहाडबाट रसाएको पानीलाई सानो तलाउमा जम्मा पारेर एउटा कूलो लिपुखोला जडिएको छ र त्यही तलाउलाई कालीको स्रोत भन्ने हास्यास्पद दावी गरिएको छ । नेपालको

सरकारले चाहिँ तुल्सी न्युराडभन्दा ६ कि.मि. उत्तरमा पर्ने लिपुधरा वा लिपुलेक (सक्कली कालापानी) कालीको उद्गम हो भनेको छ । यस भनाइअनुसार, लिपुलेकबाट निस्कने लिपुखोला काली नदीका रूपमा सीमा नदी हुन आउँछ र यो स्थितिमा भारतले करीब ३५ वर्ग कि.मि. भूभागमाथि अतिक्रमण गरेको देखिन्छ । यसवाहेक, नेपालका विपक्षी पार्टी, सम्बन्धित विशेषज्ञ र स्थानीय वामिन्दाहरूले लिम्पियाधराबाट निस्कने कुटी नदीलाई मूल काली नदीका रूपमा सीमा नदी हो भन्ने तथ्यहरू अघि सार्ने छन् । लिम्पियाधरा कालीको उद्गम सावित भएको खण्डमा भारतले करिब १९९ वर्ग कि.मि. नेपाली भूभागमाथि अतिक्रमण गरेको मानिनेछ ।

कालापानीको महत्व

हाल भारतीय सैनिक क्याम्प रहेको कारण चर्चामा आएको कालापानीको

खाम नाम तुल्सी न्युराड हो । सक्कली कालापानी त्यहाँभन्दा ६ कि.मि.माथि लिपुधरा वा लिपुलेकमा छ, जहाँबाट काली निस्कन्छ भन्ने सरकारी मान्यता छ । सक्कली कालापानीमा काली मन्दिर छ । भारतीयहरूले तुल्सी न्युराडमा पनि त्यस्तै मन्दिर बनाएर कालीको मुहान भएको कालापानी त्यही हो भनी भूट्टोको खेती गरिरहेका छन् ।

सो विवादामध्य क्षेत्रभित्र पर्ने तुल्सी न्युराड (सक्कली कालापानी) सहित ताभीडाड, गुन्जी र छाँटा कैलाश गरी जम्मा चार ठाउँमा भारतले सैनिक क्याम्पहरू राखेको छ । त्यसमध्ये, तुल्सी न्युराड सामरिक, व्यापारिक र धार्मिक सबै दृष्टिकोणबाट अत्यन्त महत्त्वपूर्ण स्थानमा रहेको छ । त्यसैकारण, भारतले मा छुट्टाका निर्मित गरिहत गरिहका छ ।

नेपालको बैतडी जिल्लाको पारिपट्टि पर्ने भारतको उत्तर प्रदेश पिथौरागढ जिल्लाको जीलजिबीदेखि माथि जाँदा सम्पूर्ण क्षेत्रलाई भारत सरकारले निषेधित क्षेत्र घोषित गरेको छ । विशेष अनुमतिपत्र नभएकाले भारतीयहरूले समेत जीलजिबीदेखि माथि जान पाउँदैनन् । सो क्षेत्रमा हरेक १०-१५ मिनेटमा सैनिक क्याम्पहरू भेटिन्छन् । कालापानी क्षेत्रमा चाहिँ भारतले भारत-तिब्बती सीमा प्रहरी (आई टि वि पि) नामका अर्धसैनिक बल नैनाथ गरेको छ । सन् १९६२ को भारत-चीन युद्धकावेखि त्यहाँ आई टि वि पि नैनाथ गरिएको हो । त्यसअघि सन् १९५७ देखि नै त्यहाँ स्पेशल पुलिस फोर्स (एसपीएफ) को चेकपोस्ट राखिएको थियो ।

भारतले कालापानी क्षेत्रमा कब्जा जमाउनुको खाम कारण त्यहाँका सामरिक महत्त्व नै हो । तुल्सी न्युराडको जस्तो समतल भू-वनीत त्यस भेकमा अन्यत्र छुँदैन । त्यहाँ एकैचोटी दुईटा हेलिकोप्टर ल्याण्ड गर्ने ठूलो हेलिप्याडहरू छन् भने, १० वटा गुम्बज आकारका फलामे घरहरूसहित अन्य सिमन्टेड घरहरू पनि छन् । वरिपरि अग्ला पहाडहरू छन् । उत्तरको लिपुलेकमा चिनियाँ सेना आया भने पनि त्यो हिमाली खोचबाट गर्नकै देखिन्छ ।

कथकदाचित फेरि भारत-चीन युद्ध भएमा चिनियाँ पैदल सेना अघि बढ्न सक्ने सबैभन्दा खतरनाक सामरिक नाका नै लिपुलेक-तुल्सी न्युराड हो । किनकि, चीनबाट भारतको नया दिल्लीसम्मको सबैभन्दा छोटो दूरीको बाटो लिपुलेक कालापानी भएर जान्छ । र, तुलनात्मक रूपले लिपुलेकको उँचाई १०९८

नापीका भू.पू. महानिर्देशक द्वय शुद्धिनारायण श्रेष्ठ र पुण्यप्रसाद ओली एवं पत्रकार भैरव रिशालका विचारहरू !

◆ ऋषिराज लुम्सालीको विडलेषण र यात्रा विवरण !

□ विद्यार्थी मार्चको स्थलगत रिपोर्ट

लिपुभञ्ज्यागवाट करिब ३० कि.मि.को दूरीमा चीनको सिङक्याङ तिब्बत मार्ग (रेशम मार्ग) रहेको छ । यसै आधारमा दार्चुलालाई मोटर बाटोबाट रेशम मार्गसँग जोड्ने हो भने, भारतीय भूमि नछोड्कनै पाकिस्तानको कराँची बन्दरगाह र क्यास्पियन सागरसम्म जान सकिने हुन्छ ।

मिटर पनि कम छ । कालापानी नेपाललाई फिर्ता दिएमा निरन्तर खतरा भइरहने निष्कर्ष भारतीय सैन्य रणनीतिकारहरूले निकालेको पाइन्छ । लिपुभञ्ज्यागभन्दा केही तब चीनसँग टाँसेर रहेको सामरिक महत्वको अर्को नेपाली नाका टिकर भन्ज्याग (उचाइ ५२५८ मि) तर्फ पनि अब भारतको आँखा गहून थालेको सकेत पाइएको छ ।

एक सुरक्षा विरलेषकका अनुसार, चिनियाँ आक्रमणको खतरा बढेपछि एक समय भारतले नाथुला भन्ज्याङमाथि पूर्ण कब्जा जमाउन पुरै सैनिकम तिलेको धियाँ, अहिले उसको निम्ति लिपुभञ्ज्याग नाथुलाभन्दा कैयौँ गुणा बढी महत्वपूर्ण भएको छ ।

भारतले आणविक परीक्षण गरेको लगत्तैपछि नेपालभित्र कालापानी प्रकरण चर्कनुमा चीनको हात रहेको प्रचार भारतका सरकारसमर्थित संचार माध्यमहरूले गरिरहेका छन् । त्यसका निम्ति चीनले नेपालका कम्युनिष्टहरूलाई उत्रालेको र नेपालले कालापानी फिर्ता लिएर चीनलाई बुझाउने षडयन्त्र गरेको प्रचार पनि उनीहरूले गरेका छन् । यसबाट पनि कालापानीप्रतिको भारतीय सैन्य रुचि कति गहिरो रहेछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ ।

सामरिक दृष्टिले मात्र नैन, धार्मिक, व्यापारिक र पर्यटकीय प्रयोजनको निम्ति पनि तुल्सी न्यूग्राङ- कालापानी- लिपुभञ्ज्याग बाटोको अहम महत्व छ । तिब्बतस्थित कैलाश पर्वत र मानसरोवर जान्ने तीर्थयात्री तथा तिब्बतको ताक्माकोट बजारमा व्यापार गर्ने जाने व्यापारीहरूको निम्ति सबैभन्दा छोटो र सुलभ बाटो पनि त्यही हो । तर, त्यो सुविधा भारतीयहरूलाई मात्र उपलब्ध छ, नेपालीहरूलाई आफ्नै भूमिमा जान समेत बाँज्रिन्छ छ । हाल भारतले कालापानी क्षेत्रसम्म मोटरबाटो जोड्ने योजना बनाएर सडक निर्माण गरिरहेको छ । १, तुल्सी न्यूग्राङभन्दा करीब ४०

किलोमिटर दक्षिण माइतीसम्म मोटर पुग्न थालिसकेका छन् । सो निर्माणकार्य चाँडो सक्न उसले तीव्र गतिमा काम गराइरहेको छ ।

अर्कोतर्फ, लिपुभञ्ज्यागवाट करिब ३० कि.मि.को दूरीमा चीनको सिङक्याङ तिब्बत मार्ग (रेशम मार्ग) रहेको छ । यसै आधारमा दार्चुलालाई मोटर बाटोबाट रेशम मार्गसँग जोड्ने हो भने, भारतीय भूमि नछोड्कनै पाकिस्तानको कराँची बन्दरगाह र क्यास्पियन सागरसम्म जान सकिने अति महत्वपूर्ण राजमार्गसँग नेपाल आबद्ध हुनसक्ने परिकल्पना पनि गरिएको छ । यस्तै एक अर्को परिकल्पनाका अनुसार, दार्चुला (लिपुभञ्ज्याग) बाट काराकोरम पास पुग्न ११ सय कि.मि. बाटो तय गर्नु पर्छ र त्यहाँबाट सय कि.मि. मै पाकिस्तानी सीमाभित्र पुग्न सकिनेछ । अर्थात् दार्चुलाबाट कलकत्ता वा ढाका पुग्नुभन्दा पाकिस्तानको उत्तरी सीमा पुग्ने मोटरबाटो नजिक छ । यसैगरी, सोही बाटो प्रयोग गरेर अफगानिस्तानको काबुलसम्म पुग्न १६५० कि.मि. पर्दछ भने तुर्कमेनिस्तान हुँदै क्यास्पियन

सागरसम्म पुग्न लगभग ३२५० कि.मि. स्थल मार्ग प्रयोग गरेमा नेपालले युरोपसम्मको व्यापारिक नाका प्राप्त गर्न सक्ने देखिन्छ । यस तरिकाबाट दार्चुलादेखि रसको युरोपीय भागमा पर्ने वाकु बन्दरगाहसम्म पुग्न जम्माजम्मी ३८ सय कि.मि. मोटरबाटो पार गर्नुपर्ने हुन्छ । अहिले दार्चुलाको दक्षिणी भाग काठमाडौँसँग मोटरबाटोबाट जोडिइसकेको छ । त्यहाँबाट लिपुभञ्ज्यागसम्म सडक बन्ने र प्रस्तावित परिकल्पनामा चीनले सहयोग गर्ने हो भने नेपालको नयाँ व्यापारिक नाका खुल्न असम्भव चाहिँ छैन । तर यसको निम्ति कालापानी विवाद पहिलो र प्रमुख अवरोध हो, यसलाई हल गर्ने भारत चाहँदैन ।

विगतको मौनता

कालापानी अतिक्रमणबारे देशभित्र चेतनी चर्चा चले पनि सरकारले यसबारे आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नमा लज्जास्पद ढिलाइ गर्‍यो । भारतले अतिक्रमण गरेको वर्षौँ बितिसके पनि सरकार प्रमुखले अघिल्लो महिना मात्र

सन १८३७ को जे. पि. टाकिनको उर्दू भाषा प्रयोग भएको प्रसिद्ध नक्शा: यस नक्शामा हाल भारतले अतिक्रमण गरेको कालापानी क्षेत्र नेपालकै भूभागको रूपमा प्रष्टसँग देखाइएको छ

आफ्नो धारणा पहिलो पटक सार्वजनिक गरेका छन् । पत्र गिरिजाप्रसाद कोइरालाले राष्ट्रिय सभा, प्रत्यावांजन व्यवस्थापन सरकारी आश्वासन समितिलाई असुर ४ गते लिखित विवरण पेश गर्दै कालापानी नेपाली भूभाग भएको र त्यहाँ हाल भारतको भारत-तिब्बत सीमा प्रहरी चौकी रहेको उल्लेख गर्नु भएको छ । उहाँले लपुलेकबाट भरेको नदीलाई महाकाली नदी मान्ने नेपालका आधिकारिक दृष्टिकोण पहिलापल्ट प्रस्तुत गर्दै भारतले विगतमा तयार पारेको नक्शाले नै लिपुभञ्ज्यागलाई नेपाल-चीन-भारत त्रि-देशीय बिन्दुका रूपमा स्वीकारेको बताउनुभयो ।

नेपाल र चीनबीच सन् १९६१ अक्टोबर ५ मा भएको सीमा सन्धि र सन् १९७७ मोभम्बर ५ मा भएका सीमाना प्रोटोकलमा लिपुभञ्ज्यागलाई नै त्रिदेशीय सीमाबिन्दु मानिएको थियो । त्यसपछि नेपाल र चीनका परराष्ट्रमन्त्रीहरूले सन् १९८८ मा बेजिङमा चिनियाँ प्रधानमन्त्रीका उपस्थितिमा गरेको सम्झौतामा पनि लिपुभञ्ज्यागलाई नै त्रिदेशीय सीमाबिन्दुको रूपमा स्वीकारिया । तर भारतले चाहिँ कालापानी क्षेत्रमाथि कब्जा जमाएर लिपुभञ्ज्यागलाई त्यस्तो सीमाबिन्दु नमान्ने व्यवहार देखाइआएको छ ।

सा क्षेत्रको नेपाल-चीन सीमामा कुनै समस्या छैन, तर भारत र चीनबीच दशौँ पुरानो विवाद छ । ती राष्ट्रहरूबीच हालसम्म सीमाकन हुनसकेको छैन । भारत-चीन सीमा टाँसी बने नापर्न त्यसले सो क्षेत्रमा नापी कार्य थाम्ने छैन । एक नापी विशेषज्ञ भन्छन्- भारत र चीनबीच सीमाकन भएका भए कालापानीबाग त्यस्ता ठूला विवाद उठ्न थिएन होला ।

भारतले दार्चुलामा अतिक्रमण गरर आफ्ना सैनिक व्यापक राखेका वार सार्वजनिक चर्चा चलेको चानचुन चार वर्ष भएका छ । तर सम्पूर्ण राज्ययन्त्र सम्मालेर बसको सरकारलाई त्यसबारे कहिलेदेखि अवगत थियो र उसले त्यसलाई ढाड्ने बेला र प्रारम्भमै किन प्रयास गरेन भन्ने सवाल पनि उठेको छ । भारतले सैनिक व्यापक राखेको तुल्सी न्यूग्राङभन्दा १४ कि.मि. दक्षिणमा रहेको छाङ्ग गाउँमा वि.स. २००८ सालदेखि नेपालको सीमा प्रहरी चौकी छ र त्यसले भारतीय सीमा अतिक्रमणबारे केन्द्रमा निरन्तर जानकारी पठाइरहेको छ । यसैगरी, छाङ्गमा ०३४ सालमा सीमा प्रशासन कार्यालय खुलेपछि सो कार्यालयले हरेक वर्ष नेपाली भूभाग अतिक्रमण भइरहेको जानकारी गृह मन्त्रालयमा पठाइरहेको छ । तर विगत ४० वर्षदेखि नेपालले साधेको रहस्यमय मौनता आफैमा आश्चर्यजनक छ । अखिर किन नेपाल सरकार यसरी मारा

सूचनाका बावजूद हातमा दही जमाएर बसिरहेछ ?

वास्तवमा, राजा महेन्द्रले कालापानी अतिक्रमण हुनेबित्तिकै त्यसबारे जानकारी पाएका थिए भन्ने भनाइ पनि छ । ०१७ सालको "कू"पछिको सरकारमा अर्थमन्त्री रहेका ऋषिकेश शाह भन्नुहुन्छ- कालापानीमा सेना बसेको बारे हामीले कहिल्यै थाहा पाएका थियौं । मैले मन्त्रीको हैमियतमा त्यो कुरा राजा महेन्द्रलाई ज्ञात गरेँ । सोसफलै त इण्डिया मन्त्र अहिले बहुत रिमाएको छ, अब धेरै नाचछाऔं । अहिले तिनीहरू कालापानीमा बन्दै गइरनु पा भनिबक्स्यो ।

"त्यसबेला (सन् १९६२ ताका) नेपाल-चीन सीमा सम्झौता भएर भएका थियो, चीनले भारतको विरोधका बावजूद कोदारी राजमार्ग पनि बनाइदियो । त्यसैबेला उसले भारतमाथि आक्रमण गर्‍यो । त्यस्तो अवस्थामा भारतीय सेनालाई कालापानीबाट हटाइने नेपाल पुरै चीनपट्टि लागेको देखिने भएकोले हामी चूप बस्यौं ।"- ऋषिकेश शाहले बताउनुभयो ।

पचायत कालका प्रधानमन्त्री कीर्तिनिधि बिष्टले ०२६ सालमा नेपालको उत्तरी भूभागमा रहेका भारतीय सैनिक चकपोटहरू हटाउँदा पनि कालापानी क्षेत्रमा रहेका सैनिक क्याम्पलाई चाहिँ यथावत नै रहन दिए । त्यसप्रति गुह प्रशासन जिम्मेवार रहेको बताइन्छ । यसबारे तत्कालीन प्रम बिष्टको भनाइ छ- "मैले प्रम हुँदा उत्तरतर्फका सम्पूर्ण भारतीय चेकपोष्ट र मिल्ट्री मिशन हटाए पनि प्रशासन यन्त्रको सूचनाको अभावमा कालापानीको सेना हटाउन नसकेकोमा लज्जित छु ।"

अतिक्रमणको सिलसिला

सन् १९१६ को सुगौली सन्धिले नेपालको पश्चिमी सीमा काली नदीलाई तोकेको थियो । अहिले कालीको उदगमस्थलसम्बन्धी विवाद सिर्जना गरेर भारतले नेपाली भूमि अतिक्रमण गरिरहेको छ । तर, त्यसको प्रामाणिक खण्डन भारतले बनाएका ऐतिहासिक नक्शाहरूले नै गरेका छन् ।

सुगौली सन्धी भएको दुई दशकपछि सन् १९३७ मा जे वि टासिन नामका भारतीय नापी प्राविधिकले बनाएको हाते नक्शा सबैभन्दा पुरानो दस्तावेजको रूपमा रहेको छ । त्यसमा कालीको उदगमको रूपमा लिम्पियाधुरालाई देखाइएको छ । त्यसपछि सन् १९५५

२००८ सालदेखि नेपालको सीमा प्रहरी चौकीले र ०३४ सालदेखि सीमा प्रशासन कार्यालयले हरेक वर्ष नेपाली भूभाग अतिक्रमण भइरहेको जानकारी गृह मन्त्रालयमा पठाइरहेको छ । तर विगत ४० वर्षदेखि नेपालले साँधेको रहस्यमय मौनता आफैमा आश्चर्यजनक छ ।

अक्टोबरमा भारतको नापी विभागले पहिलोपल्ट बनाएको नक्शामा पनि कालीको उदगम लिम्पियाधुरालाई नै देखाइए तापनि सीमा नदी चाहिँ लिपुलेकबाट निस्कने खोला हो भनी देखाइएको छ । तत्कालीन भारतको इष्ट इण्डिया कम्पनीका डेप्टी सचिव जनरल र ब्रिटेनका सर्वेयर जनरलद्वारा हस्ताक्षरित सो नक्शा भारतको ब्यू एम. जनरलस अफिसले सन् १९४० मा निकालेको नक्शाको दोस्रो संस्करण हो । त्यसमा नेपाल अधिराज्यसहित भारतको उत्तर प्रदेश, बिहार, बंगाल र पूर्वोत्तर क्षेत्रलाई समेटिएको छ । सम्भवतः लण्डनस्थित इण्डिया अफिस लाइब्रेरी एण्ड रेकर्ड्समा मात्र रहेको भण्डै दुई मिटर लामो सो दुर्लभ नक्शा हाल नेपालको निम्ति दरिलो प्रमाण ठहरिएको छ ।

प्राप्त जानकारी अनुसार, भारतको नापी विभागले सन् १९७७ ताका दोस्रो पल्ट र सन् १९०५ मा तेस्रो पल्ट नक्शा प्रकाशित गर्‍यो, जसमा एकतर्फी रूपमा सीमा नदी संशोधन गरिएको छ । भारतले १९०५ को नक्शामा लिपुलेकबाट निस्कने खोलालाई सीमा नदी (काली) तोक्यो । तर, सन् ५० को दशकमा आएर उसले आफैले तोकेको सीमा भित्रै कालीवारी नै सैनिक क्याम्प राखे र तुल्सी न्यूराड (नक्कली कालापानी) मा कालीको कृत्रिम मुहान खडा गर्‍यो । तर हालका भारतीय नक्शाहरूमा समेत तुल्सी न्यूराडमा कालीको मुहान देखाउने आँट गरिएको छैन ।

सुगौली सन्धि भएको भण्डै दुई सय वर्ष भित्रिसम्म पनि दार्चुलापुरको ब्रम्हदेव मण्डिरदेखि माथि दार्चुलासम्म कहिल्यै सीमा स्तम्भ नगाडिएको कारण

समस्या सिर्जना गर्न भारतलाई सजिलो भएको छ । सो क्षेत्रमा भारतले मनपरी ढगबाट सीमा भित्रै काम गरेको पाइन्छ । हालैको उदाहरणमा, अन्तरास्वावयूले कालापानी-माचं गरेको वखतदेखि भारतले तुल्सी न्यूराडदेखि आधा कि मि वरै कब्जा जमाएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रियकरणको

आवश्यकता

भारतका तत्कालीन प्रधानमन्त्री इन्दरकुमार गुजराल गत साल नेपाल भ्रमणमा आउँदा कालापानी विवादबारे पहिलो पटक उच्चस्तरमा द्विपक्षीय छलफल भएको थियो । त्यसपश्चात, सोही विषयलाई लिएर नापी विभाग स्तरीय नेपाल-भारत संयुक्त प्राविधिक सीमा कार्यदल गठन भयो । तर भारतीय पक्षको उदासिनताका कारण सो कार्यदलको बैठक दुईचोटिभन्दा बढी बस्न सकेको छैन । यसैबीच, भारतका राजदूत के.मि. राजनले भारतले आणविक परीक्षण गरेको लगत्तै कालापानी १९ औं शताब्दीदेखि आफ्नो भू-भाग रहेको दावी गरेर कूटनैतिक धम्की दिन पुगे । लगत्तैपछि राजदूत स्वयंले आफूले त्यस्तो नभनेको भनेर स्पष्टीकरण दिए । तर विवाद भने अझै पनि यथावत छ ।

नापी विभागका पूर्व महानिदेशक पूण्यपसाद ओलीका भनाइअनुसार, "भारतले कालापानी र सुस्ताको सीमा समस्या सुल्झाउन एउटै कार्यदललाई जिम्मा दिने प्रस्ताव राखेको थियो । तर त्यसलाई नेपालले मानेन । त्यसो भएको भए सुस्तामा अतिक्रमण गरेका केही भू-भाग नेपाललाई फिर्ता दिने र

कालापानी क्षेत्रमा भारतले झले थप ६०० मिटर वर कब्जा जमाएको नेपाली भूभाग/पारी भित्तको काठमा लम्कुरै भारतीय सेनाको भण्ड सड्या देखिन्छ

कालापानी चाहिँ आफैले लिने बागैनिडको परिस्थिति भारतले सिर्जना गर्ने थियो ।"

दार्चुला,मा सीमा भित्रिएकोमा लगभग सबै राजनीतिक दलहरू सहमत छन्, तर उनीहरूको हेराड फरक फरक छ । हुला माना सबै कम्युनिष्ट पार्टीहरूले कालीको उदगम लिम्पियाधुरा भएको र भारतले करिब १९६ वर्ग कि मि भूभागमाथि अतिक्रमण गरेको बताएका छन् । तर नेपाली कांग्रेसको अल्पमत सरकारले लिपुलेकलाई कालीको उदगम जनाउँदै भारतले करिब ३५ वर्ग कि मि भू-भाग मात्र भित्रिएको ठहर गरेको छ । प्रम गिरिजाप्रसाद कोइरालाले सो

धारणा ल्याउनाले नेपालले गुन्जी, नावी र कुटी गरी तीनवटा गाउँहरू गुमाउनु परेको आरोप लगाइएको छ । यसबाहेक, पछिल्लो अवधारणाले भारतीय अतिक्रमण पश्चिम दिशाबाट पूर्वतर्फ नभई उत्तरबाट दक्षिणतर्फ भएको मान्यता पनि स्थापित गरेको छ । किनकि, तुल्सी न्यूराडबाट बिस्तारै लिपुखोला (सरकारी भनाइमा काली) पूर्वतर्फ मोडिएको छ ।

अर्कोतर्फ, नेपालले सन् १९६१ मा चीनसँग सीमा सम्झौता गर्दा नै लिम्पियाधुरा त्रिदेशीय सीमाबिन्दु हो भन्ने पूर्व अडानलाई त्यागेको जिकिर परराष्ट्र अधिकारीहरू गर्छन् । सो सम्झौता हुँदा लिपुभन्ज्यागलाई त्यस्तो सीमाबिन्दु मानियो, जसले गर्दा लिम्पियाधुरा कालीको उदगम हो भन्ने मान्यतालाई पनि नेपाल आफैले खारेज गर्‍यो । त्यसबेला त्यसो किन गरियो भन्ने कुरा हालसम्म पनि रहस्यको गर्भमा छ ।

उता भारतले चाहिँ अझै पनि लिपुभन्ज्यागलाई त्रिदेशीय सीमा बिन्दुको रूपमा मान्यता दिएको पाइँदैन । त्यस्तो सीमाबिन्दु निर्धारण गर्ने प्रक्रिया पुनः शुरु गर्न नेपालले आफ्नो हितअनुकूल पहल गरेमा अनुचित हुँदैन । नेपाल, भारत र चीन तीनै देशका सीमा विशषज्ञहरू बसेर त्रिदेशीय सीमाबिन्दुका बारेमा सहमति कायम गरेमा कालापानी विवाद सुल्झाउन सजिलो हुनसक्छ । तीन देशबीच त्यसखाले सहमति हुनसकेमा कालीको उदगम पहिचान गर्ने र नेपालबाट भारतको सैनिक क्याम्प हटाउल कठिनाई हुनेछैन । यसबाहेक, नेपालले भारतीय अतिक्रमणको मुद्दालाई सरकारी तवरबाट अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा जोडदार रूपले उठाएमा त्यो उपयुक्त र समयानुकूल कदम ठहर्नेछ ।

□

तत्कालीन प्रम बिष्टको भनाइ छ- "मैले प्रम हुँदा उत्तरतर्फका सम्पूर्ण भारतीय चेकपोष्ट र मिल्ट्री मिशन हटाए पनि प्रशासन यन्त्रको सूचनाको अभावमा कालापानीको सेना हटाउन नसकेकोमा लज्जित छु ।"

अधिराज लुम्बालीको विश्लेषण

सु गौरी सन्धिबाट नेपालको पश्चिमी सीमा काली नदी हो भन्ने एकिन गरिएको तर त्यसैबेला काली नदीको महानको निकट गरी सीमा निर्धारणको वैज्ञानिक प्रकृया चाहिँ पूरा नगरीएका वास्तविकताबाट 'काली नदी कुन हो ?' भन्नेबारे आजसम्म विभिन्न मत-मतान्तरहरू देखिइरहेका छन् र सयुक्त सीमा समिति कुनै टोसीमा पुग्न सकिरहेको छैन । नेपालमा सर्वाधिक विवादस्पद महाकाली नदीको एकीकृत सन्धिलाई समेटेको सयुक्त अधिवेशनबाट अनुदान गर्ने क्रममा पनि महाकालीको महानबारे र महाकाली नदीका हैसियतबारे एसाल कार्यदलभित्र र बाहिर पनि खुले चर्चा गरिँदा भएको र सन्धि अधिकांश भागमा सीमा नदी भन्ने हैसियत दिएपछि महानको भागमा भारतीय नदी भनेर व्याख्या गरिने सोजिलो तर्क भारतलाई मिल्नका हुनाले नै सन्धि राष्ट्रिय हितको पतिकान रहेको अनुभूति गरिँदैछ । काली नदीका महानबारे नाभी विशेषज्ञहरू, जलस्रोत विशेषज्ञहरू र सन्धि समीक्षाका साथै स्थानीय जनताको प्रशासनिक सरचनाको व्यवस्थापन गर्ने क्रममा गरिएका जनगणना जस्ता काममा मूलतः व्यक्तिहरूको समेत दृष्टिकोणहरू विभिन्न प्रवर्णनका प्रकाशित भएका छन् । ती साथै कुराको समर्थित निष्कर्षलाई हेर्दा, महाकाली नदीको महान लिम्पियाधुराबाट निम्न कुटी याङ्दी स्थानीय गौका भाषामा कुटी अर्थात् काली, याङ्दी अर्थात् नदी= काली नदी लाई नै वास्तविक काली नदी मान्नुपर्ने तथ्यहरू फला परिरहेका छन् ।

ब्रिटिश इण्डियाले नै प्रकाशित गरेका आधिकारिक नक्साहरूबाट समेत काली नदीको महान लिम्पियाधुराबाट नै निस्सृत तथ्य प्रष्ट हुन आउँछ । साथै, निम्न तथ्यहरूलाई केलाएर हेरेमा हाल भारतद्वारा अतिक्रमण दावाका १९६०० हेक्टर नेपाली भूमि पुनर्प्राप्त काली नदी पूर्व परको र कालापानी मात्र

नभई, गुन्जी, नाभी, कुटी र नाभीहाडमा समेत फौजी क्याम्प बनाई बसेका भारतीय फौजहरूले नेपाली भूमि खाली गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले, सबाल कालापानीको मात्र नभई काली नदीको महान यकिन गरिनु नै प्रमुख रूपमा अगाडि देखिएको छ ।

अब हामी निम्न तथ्यतर्फ ध्यान देऔं ।

१। जसरी गंगा नदीको जलाधार भेगबाट वगी आउने जमुना, भागिरथी, अलक नन्दा, सदाकिनी, रामगंगा, गौरी गंगा, काली नदी, कर्णालीका शाखा नदीहरू, सप्तगण्डकीका हिमाली नदीहरूका साथै सप्तकोशीका विभिन्न शाखाहरू समेत गंगा बेसिनकै नदी रहेका स्थितिमा पनि ती नदीहरूमध्ये लम्बाई, जलाधार क्षेत्र तथा महानबाट आउने

आउने कुटी याङ्दीलाई नै कालीको वैज्ञानिक र यथार्थ सम्कली, महान मान्नुपर्ने हुन्छ । हाल भारतद्वारा 'महाकाली' भनी प्रचार गरिएको लिपु खोलाको पानीको मात्राभन्दा भण्डे चारगुना बढी पानी कुटी (काली) बाट बगिरहेकै तथ्यलाई बुझ्न कालापानी पुग्नै पर्दैन । यसको लागि, गुन्जी भन्ने ठाउँमा काली र लिपुको दोभान रहेको कावाबाटै प्रष्ट हेर्न र बुझ्न सकिन्छ । जलस्रोत विज्ञानको हिसाबले यति प्रष्ट प्रमाण हेर्दाहुँदै लिपु खोलालाई काली भन्नु भारतलाई खुसी पार्नु सिवाय अरु केही हुन सक्दैन ।

२। सन् १८९६ मा सगौली सन्धिबाट निर्दिष्ट काली नदीको अवस्थिति दर्शाउँदै ब्रिटिश समर्थन जवी टाभिलेले सन् १८३९ मा कलफताबाट प्रकाशमा

पश्चिमपट्टिबाट बगिराएको नदीलाई प्रष्ट काली नदी भनी देखाइएबाट लिम्पियाधुराबाट आउने कुटी याङ्दी नै काली नदी हो भन्ने पूर्ण आधार प्रमाणित हुन्छ ।

४। नेपालको तर्फबाट विसं २०१८ सालमा गरिएको जनगणनामा डोटी गौडाअन्तर्गत पर्ने कुटी याङ्दी पूर्वका हाल भारतले 'महाकाली' भन्ने गरेको लिपुखोला पश्चिमतर्फ पर्ने नेपाली वस्तीहरू गुन्जी, नाभी र कुटीमा समेत नेपाली जनगणना टोलीले काम सम्पन्न गरेको विवरण अभिनेहरू सरकारले अध्ययन गरी हेरेमा र भारतलाई त्यसका गथार्यता जनाएमा पनि कालीको महान कुटी याङ्दी नै रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

५। सन् १९५० को शान्ति मैत्री सन्धिको आधारमा नेपाल र भारतका बीच जनमतमा निर्वाध पारवहनको व्यवस्था हुँदाहुँदै भारतीय पक्षबाट गोरीगंगा (जलजीवी), दक्षि माधिल्ला भागमा नेपालीहरूलाई प्रवेशाज्ञा लिनुपर्ने र धार्चुलादेखि माथि, धामगरी, दम्लिङ उत्तरको भागमा नेपालीहरूलाई पण प्रवेश निषेध गराउने भारतीय रुढमवाट गुन्जी, नाभी र कुटीको नेपालीहरूसँग

नेपालीहरूको सम्पर्क बन्द गराउनुले पनि त्यस भागका जनतालाई नेपाली राष्ट्रियताको सन्तनता नबढाउने भन्ने भारतीय प्रयास विस्तरवादको रूपमा रहेको छ ।

६ गुन्जी गाउँ हाल कुटी पूर्व रहेको भारतीय फौजी क्याम्प रहेको मा जम्माबाट पञ्चायत सरी गएका युवहरूको वादग्रस्त र तिनी परिवारबाट पञ्चायतका चुनाव जित्ने पञ्चायतच रहका प्रशासनिक अधिकार कलापर हरमा पनि र बंयायतस्थान ब्रिटिश लाइब्रेरीमा संग्रहित थपे मन्दहरूको अध्ययनबाट पनि मा शुरुमा सन् १८९६ पछि मासहरूका प्रशासनिक नियन्त्रण रहका

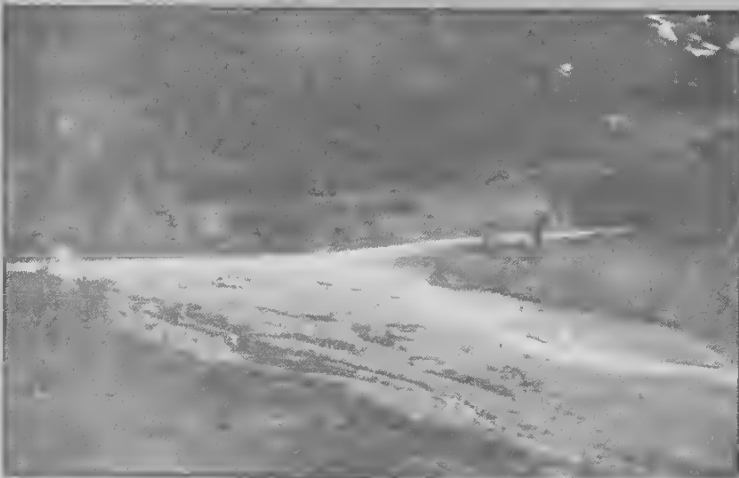
पट्टयाङ्गलाई पनि आधार मान्नुपर्ने हुन्छ र व्यास शंका जनताहरू हालसम्म पनि आफ्ना साथ चाजेका भास कुटी पूर्व रहेको बताउँछन् ।

वसन्त, गतिहासक जनवैज्ञानिक र नक्सागत तथा प्रशासनिक आधारहरूसँग समेत काली नदीका महान कुटी याङ्दी नै हो भन्ने प्रष्ट हेर्दाहुँदै पनि किन या विवाद ब्रिटिश इण्डियाकालदेखि हालसम्म संश्लेषण या गभीर रण्य बल पुगेको छ ।

यसलाई केलाउँदा खाज्दा भारत सरकारको भिचाहा प्रवृत्ति र नेपाल सरकारका आत्म-समर्पणवादी प्रवृत्तिहरू नै कारक तत्वको रूपमा रहेको देखिनु आउँछ ।

(क) ब्रिटिश इण्डिया र स्वतन्त्र भारतले समेत निष्कृत पुग्ने एक मात्र सर्वाधिक सुविधायुक्त मार्गको रूपमा कालापानी भन्थ्यालाई देखेर सामाजिक

कुटी याङ्दी नै काली नदी हो

भित्तापट्टिबाट महाकाली (कुटी याङ्दी) को ठूलो प्रवाह र अगाडि दायोपट्टिबाट लिपु खोला । यही थोरै पानी भएको खोलालाई नै हाल भारतले महाकाली भनेर दावी गरिरहेको छ

फोटो दीपक गुरु

पानीको परिमाणका आधारमा गुमारीबाट निस्सृत भागीरथी गंगालाई नै गंगाको मूल महान मानिन्छ, त्यसै गरी, काली नदीको जलाधार क्षेत्रमा पर्ने, गंगुल चल्थी, सरयू, गोरीगंगा, धौलीगंगा, खौलानी टिकर, अपी, लिपु जस्ता थुप्रै नदी र हिमनदीहरूमध्ये लम्बाई, जलाधार क्षेत्र र महानबाट निस्सृत पानीको परिमाणबाट पनि जोलिङ्काङ्क पर्वत श्रृङ्खलाको लिम्पियाधुरातर्फबाट निस्की

ल्याणको नक्शामा नेपालको परिमत्तर सीमानालाई महाकालीको महान लिम्पियाधुरातर्फबाट भएको प्रष्ट पाउँ जोलिङ्काङ्कतिर फर्केका चराको चुच्चो जस्तै देखाएर लिम्पियाधुराबाट नै काली नदी बगेका दर्शाइएका र नेपाल, भारत र चीनको स्थिति अंकित गरिएको छ ।

३. सर्वे अफ इण्डियाबाट सन् १८५६ मा प्रकाशित आधिकारिक नक्शामा गुन्जीको भागबाट दक्षिण उत्तर

रूपले त्यसमाथि कब्जा जमाउने नियतले नै महाकालीको वास्तविक मुद्दान देखाइएको १८२६ को आफ्नै नक्सालाई बदलेर कहिले लिपु खोला र कहिले टिकर भन्ज्यागतर्फ सीमा सार्ने महाकालीको नस्कली मुद्दान सिर्जन थालेको कुरा प्रष्ट हुन आएको छ र खास गरी, सन् १९६२ को चीन-भारत युद्धपछि लिपुखोलाभन्दा अझ पूर्वतर्फ कालापानीमा फौजी कैंप हालेर बस्ने र फौजी बकर खडा गरी रम्यएको पानीलाई कालीका मुद्दान भन्ने छुट्टा भारत पक्षले गरेको पाइन्छ ।

(ख) पचायती व्यवस्थालाई टिकाउन भारतलाई पश्चान पार्नुपर्ने बाध्यता बर्भक राजा महेन्द्रबाट सुगौली सन्धिको अन्धधार्मिकतालाई बचाउता गर्दै सन् १९६१ मा चीनसँग सम्पन्न गरेको चीन-नेपाल सीमा सन्धिको खास गरी सन् १९६३ मा गरिएको सन्धि सभौताको सशोधनले समेत चीनसँग सभौता गरर भारतलाई १३००० हेक्टर भूमि अतिक्रमण गर्ने बल पुग्ने मार्ग खोल्दिने गम्भीर रूपमा राष्ट्रिय हितमाथि प्रतिकूल असर पार्ने खोजिएका त थिएन ? भन्ने कुराको शक्य र हालै सरकारी आश्रयामन पूरा गर्ने वनाइएको ससदीय समितिमा प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले 'लिपुखोला नै नेपाल, चीन र भारतको सीमा बिन्दु हो' भनी बयान दिएबाट गम्भीर प्रश्न उठेको छ ।

के राजा महेन्द्र र हालका प्रधानमन्त्रीलाई सुगौली सन्धिको वैधानिकता जान थिएन वा छैन ? यदि छ भने काली नदी कुन हो ? भन्ने आधिकारिकता पमाणिगत नभएसम्म थरिथरिका सीमा सभौता गरी हिँड्नु पर्ने बाध्यता के थियो ? यसबारे देशका मार्वाभिम भनिएको जनतालाई सुसूचित पार्दै श्वेतपत्र जारी गर्नु पर्दछ र इतिहासविद्, भूगोलविद् तथा जलस्रोतविद्हरू समेत रहेको दुवै देशका र आवश्यकता परे अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञहरूलाई समेत राखेर काली नदीको पहिचान गरिनु पर्दछ ।

भारतले पनि सुगौली सन्धि नमान्ने मुखै छैन, नत्र टिप्पटा देखि कागडामम्मको ऐतिहासिक गोर्खा भूमिबारे नेपालले पनि किन दावी नगर्ने ? भन्ने प्रश्न उठ्ने हुन्छ । तथ्य, नेपाल-भारतको पश्चिमी सीमा काली नदी नै हो र लिपु खोला हाइन कुनै कुराको साथै काली नदी लिमियाधारातर्फबाट आउने कुटी याडदी नै हो भन्ने निष्कर्षलाई न त परमाणु हतियार बोकेकापत भारतले बग्याउन सक्छ, न त राष्ट्रवादीहरूलाई 'पागल र उत्ताउला' भनी हिँड्ने वीभिषण प्रवृत्तिका खलनायकहरूले सरास्रैमा नेपाली जनता र नेपालका जायज हकहरूलाई बिसर्जन गर्न सकिन्छ ।

(श्री लुम्बाली नेकपा मालेको केन्द्रीय सल्लाहकार र महाकाली हक संरक्षण समितिका संयोजक हुनुहुन्छ ।)

कालापानीको भञ्ज्यांग नै थकडिँदै नेपालको पक्षमा नारा लगायौ !

नेकपा
(माले)
को
कालापानी
मार्च
स्थलगत
रिपोर्ट

◆ ऋषिराज लुम्बाली

नेकपा माले सुदुर पश्चिमान्चल क्षेत्रीय व्यूरोको वैशाख ४ को धनगढी बैठकबाट प्रस्तावित तथा वैशाख १० गते नेकपा माले महासचिवबाट अनुमोदित निर्णय बमोजिम देशको पश्चिमी सीमाको रूपमा रहेको महाकाली नदीको दक्षिणबिन्दु कचनपुरको कुतिया कवरबाट उत्तरीबिन्दु दार्चुलाको व्यास गाविसको महाकाली उद्गम क्षेत्रतर्फ पार्टी कार्यकर्ताहरूको एक पैदल चालीको आयोजना गरिएको थियो । यसरी, देशको सीमान्त क्षेत्रको अवलोकन गर्ने एवं देशका जनताको ध्यान अतिक्रमित नेपाली भूभागको मुक्ति आन्दोलनतर्फ आकर्षित गर्ने ऐतिहासिक अभियानको थालनी जेठ ५ गते भयो ।

खचाखच भरिएको महेन्द्रनगरको खुलाभन्चमा 'काली हाम्रो सीमा हो, काली कुटी याडदी हो', 'कालीपूर्व बसेका भारतीय फौज फिर्ता जा', 'महाकाली साभा हो ! पानी आधा आधा हो', 'राष्ट्रको हक बचाऔ ! महाकाली सन्धि सत्यऔ' र 'नेकपा माले जिन्दावाद' जस्ता नारा घन्काउँदै चाली अगुवा क. दीपक भट्टको अगुवाई एवं स्व. प्रेमभिह धामीकी पत्नी श्रीमती नन्दा धामी समेतको सहभागितामा सयकडौको सख्यामा प्लेकार्ड तथा ब्यानरका साथ पुगेको टोलीलाई नेकपा माले महासचिव क. वामदेव गौतमबाट पार्टी भण्डा प्रदान गरियो र टोली आफ्नो गन्तव्य कालापानीतर्फ प्रस्थान गर्‍यो ।

कचनपुर, डडेल्धुरा, डोटी, बैतडी

र दार्चुलासमेत पाँच जिल्लाका काली नदीका सीमान्त क्षेत्र तथा राजमार्गक जनवहल क्षेत्रबाट १८ दिनको अविरल रिले पैदलमार्च गर्ने क्रममा टोलीले टनकपुर बाँध क्षेत्रको ब्रम्हदेव मण्डी, साननी, बुँडर, माउखर्क, डडेल्धुरा, खलगा, अनारखोली, मतवाँफ, गोकुले, बोहरी गाउँ, दत्तु, दार्चुला खलगा, हुति, दुम्भिङ, कुन्ति साउँ, छाँगर हुँदै जेठ २१ गते कालापानी क्याम्पसम्म पुगी सोही दिन छाँगर फर्केर आफ्नो गजनैतिक भिसन पूरा गर्‍यो । यसरी, सुगौली सन्धिपछिका १८२ वर्षमा पहिलो पल्ट कुनै गजनैतिक पार्टीको नेतृत्वमा आफ्नो अतिक्रमित सार्वभौमिकताको सुरक्षा गर्न जनस्तरमा सचेतनता आन्दोलन शुरु गरियो । ३२८ कि मी पैदल यात्रा पूरा गर्ने १८ दिनसम्म लागेको अभियानमा २१ ठाउँमा कोण सभाहरू सम्पन्न गरिए । साथै, आन्दोलनको औचित्य र

कालापानी क्षेत्रबाट १०० मिटर वर भारतीयहरूले छेकेको ठाउँमा नेकपा माले सुदुर पश्चिमान्चल क्षेत्रीय व्यूराको २६ सदस्यीय टोलीले पार्टी भण्डा तथा प्लेकार्ड गाडेरै दृश्य

फोटो टोपक भइ

आवश्यकता बोध गराउने एव अतिक्रमित १९६०० हेक्टर क्षेत्रको भौगोलिक नक्शासहितका वीसी हजार पर्चा र हयाण्ड बिलहरू जनतामा वितरण गरिए । यसरी भण्डै सवा तीन लाख जनतामा नारा जुलुसका साथ सन्देश पुऱ्याइयो । ४६ सालको जन आन्दोलनपछि पैदल चालीको इतिहासमा यस चालीको आफ्नै महत्त्व र विशिष्टता अकिन हुन पुग्यो ।

एकतिर, नेपालका देशभक्तहरूको यस अभियानलाई नेकपा मालेलगायत नौ वाम समर्थक नेपाली छापाहरूमा समर्थन जनाउँदै ऐक्यबद्धता जाहेर गर्न थालियो भने, अर्कोतर्फ, नेपाली कांग्रेस समर्थक छापाहरूले यसलाई मालेका चुनौती प्रोपोगण्डाको रूपमा व्याख्या गरे । जहाँसम्म भारतीय छापाहरूको सवाल छ, उनीहरूले यस अभियानलाई चीनद्वारा उक्साइएको भारतविरोधी अभियानको रूपमा दुष्प्रचार मात्र गरेनन्, दार्चुला खलगासाथ टोली बहिरहेको बेला 'भारतले नाकाबन्दी गर्ने', 'गोली चलाउने' जस्ता धम्कीपूर्ण समाचार छापेर जनतामा आतंक कायम गर्दै मनोवैज्ञानिक दबाव दिन समेत प्रयास गरे । खास गरी, अनेरावबिपूको टोलीले जेठ २२ गते काठमाण्डौ- कालापानी मार्च गर्ने मिति तोकेपछि भारतीय

३२८ कि.मि. पैदल
यात्रा पूरा गर्न १८
दिनसम्म लागेको
अभियानमा २१
ठाउँमा कोण
सभाहरू सम्पन्न
गरिए ।

राजदूत के भी, राजनद्वारा कालापानी क्षेत्रमाथि भारतीय दावी गर्दै निकालिएको बक्तव्यले नेपालका देशभक्तहरुको आक्रोशलाई तीव्र पार्‍यो र गिरिजा कोइरालाको नेतृत्वको कांग्रेसी सरकारले समेत कालापानी क्षेत्र नेपालको हो भनी घुमाउरो बक्तव्य दिन कर लायो । नेकपा माले पार्टीको र मालेसमर्थक विचारधाराको एकपछि अर्को न्यालीलाई एमाले नेता खड्ग बोलीले चाहिँ 'यागलपना र उताउला ठिठाहरुको अराजक' गतिविधि भन्दै 'गण्टघात गरेको' समेत आरोप लगाउन चुकेनन् । यसबाट देशमा न्याली समर्थक र न्यालीका आलोचकहरुको बीचमा धुवीकरण बढेको पष्ट आभास हुन थाल्यो ।

नेकपा मालेको क्षेत्रीय नेतृत्व पक्षिको सहभागिताको क्रममा न्यालीमा क्षेत्रीय व्यूरोका सदस्य क. गोविन्द कलैनीको साउखर्कदेखि गोकुले खलगासम्म सहभागिता रह्यो भने, क. खानराज जोशी र क. महेश्वर पाठकको दार्चुलाको गांकुलेदेखि दार्चुला खलगासम्म सहभागिता रह्यो । क्षेत्रीय व्यूरो सदस्य क. ऋषिराज लुम्बानीको साउखर्कदेखि डडेल्धुरा खलगा तथा गोकुलेदेखि दार्चुला खलगा हुँदै कालापानी क्याम्पसम्म पुग्ने क्षेत्रीय व्यूरोका तर्फबाट एक मात्र सहभागिता रह्यो । अन्य निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुमा डडेल्धुरा जिविस सभापति क. गजेन्द्र शाहीको आफ्नो जिल्लाभित्र र गांकुले दार्चुला खलगासम्मको सहभागिता तथा दार्चुलाका समापति क. गणेश ठगुनाको दार्चुला खलगाबाट छाडेर कालापानी खण्डमा सहभागिता रह्यो । र, अन्तिम बिन्दुसम्म पुग्नेहरुमा क. ऋषिराज लुम्बानी, क. गणेश ठगुना, क. गणेश सिंह धामी, क. रामदत्त जोशी,

गोकुले, खलंगा, कालापानी मोटर मार्ग बनाउने योजना त्यहाँ तत्कालै थाल्नु पर्दछ । अन्यथा, सस्तो राशन र रोजगारी दिने नाममा भारतले दार्चुलालाई पनि सिक्किम निलेजस्तै निल्दै लैजाने छ ।

क. दयाकृष्ण पन्त, क. कृष्ण ओझा, श्रीमती नन्दादेवी धामी, क. दीपक भट्ट (टोली नेता), क. गौरी सिंह कार्की, क. पद्मराज पन्त, क. केदारचन्द्र भट्ट, क. नैनासिंह बोहरा, रवीन्द्र सुवेदी, केशव गिरी, अशोक भट्ट, धन व. शाही, ज्ञानेन्द्र गौतम, नरबहादुर धामी, दामोदर पौडेल, नरेशकुमार पाण्डे, राजकुमार जोशी, महादेव भट्ट, बल ब. बोहरा, देवदत्त भट्ट र मानसिंह डडाल हुन्थे । साथै, छाडेरबाट सीतापुल चौकीका ४ जवान तथा सीमा पुलिसका ५ जवान गरी ९ जवान नेपाल प्रहरीसमेत उक्त टोलीमा २१ गते सहभागी बनी फर्केको थियो ।

न्यालीका सहभागीहरुलाई जनस्तरबाट खानपान र आवासको साथै हार्दिकतापूर्ण स्वागत र उत्साह प्रदान गरिएबाट नै यति लामो र कष्टकर भौगोलिक यात्रामा समेत सहभागीहरुमा उजां कायम रह्यो भने मुल्ले ठाउँ नभएर कुन्ती साउँमा ओडारमा मुत्तेको सफना, कालापानी पुग्ने दिन जेठ २९ गते विहान छाडेरबाट हिँडेपछि भत्केर पहिरो गएका बाटोहरुमा बाँदर समेत लड्ने भीरमा घसेर हिँड्नु परेको तथा गुन्तीका दोभान, जहाँबाट काली कुटी याडदी (कुलो नदी) दाहिने छुट्छ तथा लिपुखोला (सानो खोला) जसलाई नक्कली काली नदी भनिँदछ, सोही ठाउँबाट यस टोलीलाई फायरिङ रजमा राखेर भारतीय फौजले पिछा, गरेको र वमै बस्ने, हिँड हिँड्ने, रोटी खान बस्दा चिया खान बस्ने र

लगातार टोलीलाई टेलिस्कोपले निर्यान्ने तथा लाइट सेशनगनको निशाना बनाएर पोजिशन लिने जस्ता कायरतापूर्ण हरकतबाट टोलीले गुच्नु पर्‍यो । यो सफदा अहिले पनि मन रोमाँचित हुन्छ र खास गरी, हिउँको पैरोमा लाठीले डोँव बनाउँदै खुट्टासम्म राखेर चिप्लने सभावनामा हिँड्नु परेको र चिप्लेर लडेमा लिपु खोला पारी फर्ने र भारतीय फौजले हतियार माँफ्रयाइबसेको सफदा कालापानीमै नालापानीको दृश्य दृष्टिगोचर हुन जान्थ्यो । जे होस्, जेठ २९ गते विहानको १०:४० बजे यो नेकपा माले-टोली कालापानी क्याम्पसम्म पुग्यो । त्यहाँ भारतीय फौज पूरा हतियार नैस भएर १०० मिटर वरै काँडे तार लगाई पोजिशनमा बसेको पाइयो ।

आफ्नो पूर्ण टोलीलाई भारतीय फौजी लाइनभन्दा २० मिटर वरै राखेर जब क. ऋषिराज लुम्बानी र क. गणेश ठगुना भारतीय फौज भएतर्फ अघि बढे, त्यसबेला हातले सिग्नल दिएर पुरै फौजलाई कमाण्डरले एलर्ट पारेको र क. लुम्बानीबाट आफ्नो र टोलीको यात्रा उद्देश्य र राजनैतिक परिचय दिएपछि कालापानी क्याम्पको कमाण्डर भनी परिचय गराइएको विजयकुमार तथा नेपाली क्याप्टेन बाबुराम गुरुङका साथै रेडियो अपरेटर तिवारीले समेत पहिले क्याम्प छेउको मन्दिर हेर्ने नदिने भनेकोमा पछि धार्मिक कारणबाट समेत हेर्ने आग्रह गर्दा डाँडाको भागबाट क्याम्प मन्दिर र नक्कली काली महान देखाइयो र महानवार अपव्याख्या गरियो । यसको प्रतिवाद टोलीबाट गर्दै लिम्पियाधुराबाट आउने कुटी याडदी नै काली नदी रहेको दावी नेपालको रहेको कुरा राखियो । त्यसपछि भारतीय फौजकै गामु पार्टी फण्डा र जेकाईहरु गाड्ने तथा कोण सभा गर्ने काम सम्पन्न गरियो । यसपछि, क. ऋषिराज लुम्बानीबाट संबोधन गरियो । त्यसपछि कालापानीको भन्ज्याङ धर्काउँदै टोलीले भारतीय फौज फिर्ता गर्ने नाग लगाउँदा त्यहाँ भारतीय फौजमा देखिएको आक्रोश, छुटपटी र किंमतव्यभिचरता तथा नेपाली टोलीमा देखिएको स्वाभिमान, उत्साह र विजयभावलाई सफदा यो दिन र सो

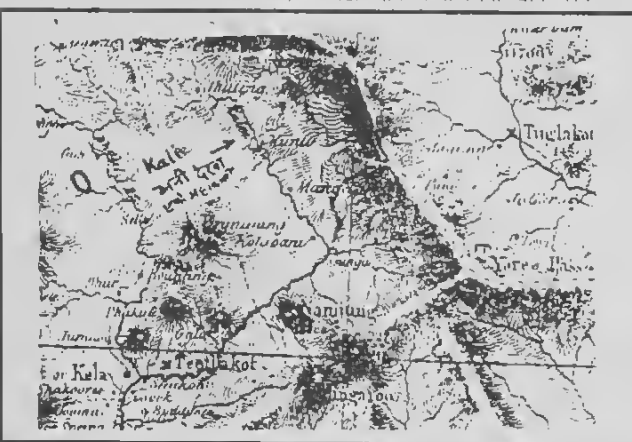
क्षण जीवनको सबोक्छु क्षण रहेको अनुभूति भइरहन्छ ।

भाचको क्रममा त्यहाँका रमणीय प्राकृतिक दृश्यहरु, अपी हिमालको सुन्दर गजुर र सुरमा सरोबर तालको सामीप्यता, दुम्लिउदेखि छाडेरसम्म खहरे गर्जेभौं गर्जने काली नदीको हुँकार, निगालो र भोजपत्रको बहुमूल्य जंगल तथा जीवनदायी जडीबुटीहरुको प्रचुरता र १५-२० हजार जति प्रतिकिलोसम्म तिब्बततर्फका व्यापारीहरुले किन्ने पारदर्शी स्फाटिक जस्तो जलकृश (सेतो दुया, जसलाई हीरा वा यूरोनियम समेत भनी चर्चा गरिन्छ) खनिको भण्डारहरु हेर्दा रत्नगर्भा दार्चुलाको त्यस भेगमा भारतले त्यसै आँखा गाढेको रहेनछ भन्ने पष्टै बुझिन्छ ।

त्यसमाथि कैलाश मानसरोवरको प्रवेशद्वार मात्र नभई ताडकुलाकोटकै छेउबाट शुरू हुने रेशम मार्ग हुँदै पाकिस्तान, अफगानिस्तान, कजाकिस्तान, इराक, तुर्कमेनिया र क्यास्पियन सागरसम्म जान सक्ने मध्य एशियाको र यूरोपसम्मको व्यापार मार्गको समेत सभाव्यता रहेको कालापानी भन्ज्याङलाई भारतले कब्जा गरेर १२ हजार फुटको भन्ज्यागबाट मोटर मार्ग र भौगिका दिनमा विद्युत ग्रिड समेत बिछाउन सकिने नेपाली भूमि अतिक्रमण गरेको कुरालाई अब पनि गम्भीरतापूर्वक लिइएन भने नेपालले कहिल्यै पनि आफ्नो साबंभौमिकता बचाउन सक्ने छैन ।

जहासम्म, दार्चुलाको सीमान्त भेगका जनताको देशभक्तिको भावना छ, त्यसलाई छाडेर गाउँको महिला सघका सदस्यको निम्न भनाइबाट बुझ्न सकिन्छ : 'देश भनेको बुबा, आमा र जनता भनेको छोराछोरी हुन् । जसरी छोराछोरीले बुबा आमाको आदर गर्छन्, त्यसरी नै हामी पनि नेपाल आमाको आदर र माया गर्छौं । तर बुबा आमाले पनि छोराछोरीको उम्मे माया गर्नु पर्दछ, अर्थात्, नेपाल सरकारले पनि हामी दार्चुलाका जनताको बाटोघाटो, राशन पानीको ख्याल राख्नु पर्दछ, व्यवस्था र आपूर्ति गर्नु पर्दछ ।'

यो भनाइसग टोलीले पनि सहमति जनयो । र, श्री ५ को सरकारसंग तुरुन्त दार्चुलामा हरेक इलाकामा खाद्य डिपो राख्न माग गर्नुपर्ने अनुभव गर्‍यो । वास्तवमा, गोकुले, खलंगा, कालापानी मोटर मार्ग बनाउने योजना त्यहाँ तत्कालै थाल्नु पर्दछ । अन्यथा, सस्तो राशन र रोजगारी दिने नाममा भारतले दार्चुलालाई पनि सिक्किम निलेजस्तै निल्दै लैजाने छ । र, हाल अतिक्रमि १९६०० हेक्टर नेपाली भूमिलाई मुक्त पार्न दार्चुलाका सीमा क्षेत्रका नागरिकहरुको जीवन रक्षाका लागि पाउन गाह्रो पर्नेछ । बाहिरबाट मात्र गरेको प्रयासले त्यहाँको समस्या समाधान हुन सक्दैन ।

सन १८५६ मा तत्कालीन ब्रिटिश भारतले एकतर्फी रूपमा तयार गरेको चर्चित नक्सा: यसमा महाकालीको मूल मुहान भुलिङ्ग देखाइएको छ, जुन ठाउँ लिम्पियाधुरापट्टि नै अवस्थित छ

सरकारले दार्चुलालाई वास्ता गन्यो भने दार्चुलावासीले नै भारतीय सेना धपाउन सक्छन्

० भारतको नागो हस्तक्षेपलाई कसरी
लिनु भएको छ ?

हामीले त पहिल्यैदेखि भारतीय
अतिक्रमणको विरोधमा बोलिरहेका छौं ।
जमचेतना जगाउने काम गरिरहेका छौं ।
वास्तवमा, नेपाली शासकको लाछीपनको
आड लिएर नै भारतीय सेना कालापानी
क्षेत्र अतिक्रमण गर्न होसिएको हो ।
सरकारको स्पष्ट नीति केही छैन । सीमा
अतिक्रमण जस्ता
सबेदनशील विषयको
बारेमा सरकार मौन छ ।
सरकार जहिलेसम्म मौन
रहन्छ, थप अतिक्रमण
हुदै जानेछ ।

० तपाईंकाै जिल्लामा

सीमा अतिक्रमण भएको
छ । अब यसलाई कुन
ढंगले अघि बढाउने
विचार गर्नु भएको छ ?
सबैप्रथम त दार्चुला
नेपालको जिल्ला भए
पनि नेपालको नैसा
मुलुक हो । यहाँका
जनताले पानी मात्र
नेपालको पिउँछन् ।

त्यसपछि संविधान नेपालकाे मान्छन् ।
विकास छैन । सबैथोक भारतबाट
ल्याउनु परेको छ । जनता आत्मनिर्भर
तम्झकन केही होला जस्ता लाग्दैन ।
मैन त बाबुज्जेले जतिसुकै अप्ठ्याराहरू
आए पनि मातृभूमिप्रति एक नागरिकको
हैसियत अनुसार काम गरिरहनन्छ ।
जबसम्म शासक वर्गकाे चावी भारतको
हातमा हुनेछ, कालापानी क्षेत्रबाट
भारतीय फौज हट्ने छैन । यदि सरकारले

त कोही कसैको घरका छतमा सुते ।
रेडकस भवनको भुईँमा पनि सुते कोही ।

खला बजारबाट १६ किलोमिटर
उत्तरमा कालापानी पर्छ । त्यहाँबाट १४
किलोमिटर दक्षिणसम्म नेपाली गाउँ
बस्ती छन् । त्यस्तै, कस्सिए हिँड्दा
खलगाबाट चार घण्टामा हुँदा पश्चिमो
रहेछ । त्यहाँबाट पनि उति नै समयमा
दुम्लिग गाउँ पुगिन्छ । हुतीसम्म त
जनता शिथिल नै रहेछन् । नेपाली भाषा
बुझ्ने, राजनीतिक दलबारे बताउन सक्ने
र भारतबाट प्रकाशित हुने पत्रिका पनि
पढ्दा रहेछन् । गाउँमाै माध्यामिक
विद्यालय र सदरमुकाम जोड्ने धोरेटो
बाटो त्यहाँका विकास चिन्हहरू रहेछन् ।
"जेनतेन पेट पाल सक्षम छौं । तर
अन्य आय स्रोत छैन । विँडी खाने पैसा
कमाउन पनि भारतमा गिरी कुट्न जानै

◆ गणेशसिंह ठकुरा

जिवित सभापति (दार्चुला)

दार्चुलावासीलाई वास्ता गर्दैन, विकास
निर्माणका योजना ल्याउँदैन, बाटो
बनाउँदैन र खाद्यान्न उपलब्ध गराउँदैन
भने पहिलो आन्दोलन भारतमुखी शासक
वर्गप्रति लिखित हुनेछ ।

० कालापानी अनि मात्र ?

हेर्नुस् । भोका

जनतालाई खाना दिने कि
पानी ? जब जनता भोका
हुँदैनन्, राज्यले उपलब्ध
गराएको सुविधाबाट
प्रसन्न हुन्छन्, हामीलाई
अन्य जिल्लाका जनताको
सहानुभूति भए पुग्छ ।
कालापानीबाट दार्चुला-
वासीले मात्रै भारतीय सेना
लखेट्नेछन् ।

० तपाईं आफैले चाहि

विकासका कस्ता खाते
कार्यक्रम अघि सार्ने योजना
बनाउनु भएको छ ?
दार्चुला जिल्ला विकट
छ । गरिब पनि छ ।

जिल्लाको आय एक करोड
नाघ्दैन ।

जबकि, एक किलोमिटर मोटर बाटो
खन ७०-८० लाख रुपैयाँ चाहिन्छ ।
खलगादेखि टिकर भन्ज्यागसम्म र उता
गोकुलेसम्मका गोरटो बाटोलाई राम्ररी
मर्मत गर्न पनि हाथो बजेटले प्याउँदैन ।
जनचेतनाको योजना पूरा गराउन लाग्नु
हामीले गर्न सक्ने वाहेक के छ ?

पर्छ ।" कुवेर ठकुराले भने । उनका
अनुसार, गाउँमा सुन्तला, कागती
लगायतका फलफूल प्रशस्त फल्छन् ।
तर एक डोको सुन्तला बोकाएर भारतको
दार्चुला पुग्दा २५ रुपैयाँमा विक्री
हुने, भरियाले भने ३० रुपैयाँ लिंदो रहेछ ।
त्यसैले, जनताले खाएर उब्रेको फलफूल
त्यसै कृष्टिएर जान दिँदा रहेछन् ।

हुतीका ठीक पारिपट्टि भारतको
कालोपत्रे मोटरबाटो देखिन्छ । हिँड्दा
उजाड पाखो देखिए पनि राती भोलमल
देखिन्छ । यता नेपालतिर भने पैसा भए
पनि जनताले महिलेले वाल पाएका
छैनन् । स्थानीय धीरमान धामीका
अनुसार, हुतीमा एक लिटर महिलेको
मोल १८ रुपैयाँ पर्छ । तर भारतमा भने
तीन भाग, मै एक लिटर महिलेले पाउन
नकिने उनले बताए । उनका अनुसार,

भारतले दार्चुला शहरदेखि उत्तरतर्फका
गाउँहरूलाई अविकसित क्षेत्रको कारण
सहूलियत दरमा दैनिक उपभोग्य वस्तुको
आपूर्ति गरेको रहेछ । ठाउँ ठाउँमा
सरकारी पसल खोलिएको पनि धामीले
बताए । नेपालीहरू यदाकदा
महाकालीमाथि हालिएको घिर्लिंगमा
भ्रष्टिइएर भारत जाने र सस्तो मोलमा
सामान लिएर फर्कने गर्दा रहेछन् ।

दुम्लिग गाउँ हुतीभन्दा ज्यादै
अविकसित । भारतमा रोडा कुट्न र
पहरा फोर्न जाने वलिया बागा युवाहरूले
चामल बोकेर घर फर्कन्छन् । गाउँमा
तरकारीको नाउँमा केही उब्जाउ नहुने
स्थानीय जनता बताउँछन् । धेरैजसो
गाउँलेहरूलाई नेपालको कुनै मतलब
रहेनछ । पूरा रूपमा भारततिरभर
दुम्लिगवासीले भारतको विरोध गर्नुलाई
ठाडै खाउँला जस्ता व्यवहार गर्दा
रहेछन् । मार्च टोली त्यहाँ पुग्दा जनताले
हामीलाई व्याख्याली पारे । सबैको
एउटै माग थियो- "हामीलाई वाटो छैन,

नागरिक मखनसिंह बताउँछन् ।
कालापानी मार्च टोलीले दुम्लिगबाट
उकालो लागेपछि बुधी जोड्ने दुवै घिर्लिंग
भारतीय प्रहरीले काटी दिएको पनि उनले
बताए ।

दुम्लिगदेखि जोड्ने दुई दिन हिँड्दा
छागर पुगिन्छ । बीचमा बस्ती छैन ।
बाटो ज्यादै चिसो । अपी हिमाल छेउमा
पर्ने लेकाली बाटोबाट जानु पर्छ । ठाउँ
ठाउँमा हिउँ पहिगाहरू र तिनले
भत्काएका बाटाहरू देखिन्छन् । रुख
चिरुवा सोत्तर भएको पनि पाइन्छ ।
मानसरोवर जाने तीर्थ यात्रीको निम्ति
टाढाबाट आउने गाउँलेले कतै कतै कटेरा
बनाइदिएका छन् । दोपाख र कुन्तिमौमा
चाहिँ माना होटल पनि छन् । तर एक
एक मात्रै ।

महाकाली र टिकर खोलाको
दोभानमाथिको समतल हिस्सामा छागर
गाउँ पर्छ । त्यहाँबाट चौध किलोमिटर
पश्चिमोत्तरमा कालापानी पर्छ । र,
कालापानीबाट दश किलोमिटर उत्तरमा

महाकाली र टिकर खोलाको दोभानमाथिको
समतल हिस्सामा छागर गाउँ पर्छ । त्यहाँबाट
चौध किलोमिटर पश्चिमोत्तरमा कालापानी पर्छ ।

विषाधी टोली कालापानीमा नेपाली मण्डा पतराउँदै

चामल छैन, तेल छैन, नून छैन,
निमीह्रलाई किन चाहियो कालापानी ?
पहिला हामीलाई भोकै मर्नबाट बचाऊ ।
बाटा खनिदेऊ । कालापानी जान
निमीह्र आउनु पर्दैन । हामी आफै जान्छौं
र सेना धपाउँछौं ।" वृद्धावृद्धी युवा-युवती
सत्रैले मार्च टोलीलाई भने ।

दुम्लिग पारी भारतको बुधी गाउँ
पर्छ । त्यहाँसम्म भारतले मोटरबाटो
पुर्‍याइसकेको छ । बुधी र दुम्लिगका
जनता मिलेर महाकालीमाथि दुईवटा
घिर्लिंग हालेका रहेछन् । भारततिर
नेपाली मुलका व्यक्तिहरू पनि धेरै
भएकाले नेपाली र उनीहरूबीच राम्रो
आत्मियता रहेछ । तर भारतीय प्रहरीले
नेपालीलाई सताउने गरेको नेपाली

लिपुलेक पर्छ । अर्कोतर्फ छागरदेखि मान
किलोमिटर पश्चिमोत्तरमा कुटी नदी र
लिपुलेकबाट आउने लिपुखोलाको दोभान
गुञ्जी पर्छ । त्यहाँबाट चारकिलोमिटर
उत्तरमा नावी, नावीबाट नौ किलोमिटर
टाढा कुटी र त्यहाँबाट १४ किलोमिटर
उत्तरमा छोटे कैलाश पर्ने कुरा कुटी
गाउँका नगेन्द्र ऐतबालले बताए ।
ऐतबाल हाल छाङ्गका जितसिंह बोहराका
घरमा दोकान थोपेर बसेका छन् ।

छोटे कैलाश, जोलिकन
पर्वतमालामा पर्ने लिपियाधुरा क्षेत्रमा
पर्छ । छाङ्गवासीका अनुसार, तिब्बतको
कैलाश पर्वतभन्ने छोटे कैलाश पनि
हिन्दूहरूको पवित्रस्थल हो । कुटीनदी
क्षेत्रको बारेमा राम्रो जानकारी भएका

धार्चुलामा भारतीय
सेनाको Mountain
Division को दशौं
वाहिनी राखिएको छ ।
एक वाहिनीमा तीन
हजारको हाराहारीमा सेना
रहन्छ । त्यस्तै, सीमा
प्रहरी पनि दुई
हजारभन्दा ज्यादा
रहेको छ

कालापानीमा भारतीय सेना

नगेन्द्र ऐतवालका अनुसार, गुन्जीका जनतालाई गर्म्याङ्ग (छाङ्गको पारीपट्टिमा) सारेपछि गुन्जी र नाभीका वालवालिका पढ्ने विद्यालय भत्काइयो । नाभी गाउँलाई पनि कुटीमा सारियो । हाल गुन्जी र नाभीमा भारतीय सेनाका ब्यारेक मात्र छन् । त्यस्तै कुटीको छेउमा रहेको करण मैदानमा पनि सैनिक ब्यारेक राखिएको छ ।

यी सबै नेपाली गाउँहरू कुटी नदीवारी पर्छे । तर भारतले सबै क्षेत्र उसको सैन्य घेरामा पारेको देखिन्छ । भारतीय सेना त्यहाँबाट पनि बढेर लिपु लेकसम्म पुगेको छ । महाकाली नदीको मुहान कुटी नदी नै हो भन्ने भौगोलिक प्रमाण के देखिन्छ भने, लिपु लेकबाट निस्कने लिपु खोलाको लम्बाई गुन्जीबाट १५ किलोमिटर छ भने, छोटे कैलाशबाट आउने कुटी नदीको लम्बाई गुन्जीबाट २७ किलोमिटर छ । अहिले भारतले छोटे कैलाशदेखि गुन्जीसम्म र गुन्जीदेखि लिपु

लेकसम्म मात्र नभई लिपु लेकदेखि १० किलोमिटर दक्षिणमा नेपालपट्टि पर्ने कालापानीदेखि पूर्वोत्तर टिकर भञ्ज्याङ्गको छेउसम्म कब्जा गरेको देखिन्छ ।

गत जेठ २९ गते मार्च टोली छाडेर पुगेको थियो । सबै एकैनासले हिँडेर नसक्ने हुँदा १६ जनाको समूह पछिल्लो समूहभन्दा दुई घण्टाअघि नै पुगेको थियो । नेपाल प्रहरीले सबैको नाम टिपेर लग्यो । र, सदरमुकाम खलगाको जिल्ला कार्यालयमा पठायो । केही समयपछि एकजना प्रहरी हवलदारले कैलाश होटलमा आएर भने, "हामीले आवा गरेर १६ जना आएको खबर गर्नु । तत्काल हाम्रो आवा सेटमा भारतीय प्रहरीले भन्यो- सोझैजना होइन, ५७ जनाको टोली छ", उनले नेपालको प्रशासनको हालत दर्शाए । "हामीलाई भन्दा हाम्रो बारेमा उनीहरूलाई बढी थाहा हुन्छ । समस्या बताए जागिरे जान्छ ।" ती हलबलदारले भने ।

नेपालका सुरक्षा निकायको स्थिति

धार्चुला शहरदेखि नै भारतले हरेक २-३ किलोमिटरको फरकमा सैनिक चौकी राखेको छ । धार्चुलामा भारतीय सेनाको Mountain Division को दशौं वाहिनी राखिएको छ । एक वाहिनीमा तीन हजारको हाराहारीमा सेना रहन्छ । त्यस्तै, सीमा प्रहरी पनि दुई हजारभन्दा ज्यादा रहेको छ- खलगाबासी बताउँछन् । यता खलंगामा भने बढीमा डेढ सय प्रहरी र शाही सेनाको एउटा गुल्म मात्र छ । जसमा दुई सय सेना रहेको बताइन्छ ।

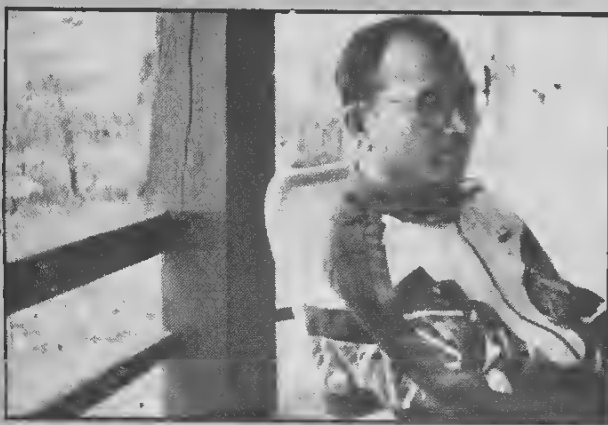
खलगादेखि कालापानीसम्म नेपाल प्रहरीका चार वटा मात्र चौकी छन् । हुती, सुनसेरा र दुम्लिगमा बाडै महिना रहे पनि छाडेर छेउको सीतापुल प्रहरी चौकी भने ६ महिना मात्र त्यहाँ रहन सक्ने कुरा जिल्ला प्रमुख अधिकारी

मोहनप्रसाद आचार्य बताउनु हुन्छ । ६ महिना पूरै हिउँ पर्ने हुनाले त्यहाँका प्रहरीलाई खलंगामा सारिने पनि उहाँले बताउनु भयो । सीतापुलको प्रहरी चौकीको बार्डमा २००८ सालमा स्थापित भनेर लेखिएको छ ।

प्रहरी हवलदार नैनसिंह विष्टका अनुसार, २००८ सालमा चारकोठ धर्मशालामा राखिएको उक्त चौकी अहिले पनि धर्मशालामै छ । बरु दुई कोठा घटेका छन् । दुगाले धिचेर जस्ताको छाँना लगाइएको देखिन्छ । एक प्रहरीका अनुसार, हिउँ परेको बेला प्रहरीहरू खलंगा सरेंका बखत दुई कोठा भत्काएर जस्ता पाता र भ्याल ढोका चोरी भयो । "कसले भत्कायो होला ?" पश्नको उत्तरमा उनी भन्छन्, "पारीकाले हो कि वारीका जन्ताले । यकिन गरेर भन्न सकिन्न ।"

त्यस चौकीमा दुई वटा राइफल पठाइएको रहेछ २०५४ सालमा ।

कालापानीमा नेपाली सेनाको पनि ब्यारेक राख्नु पर्छ

◆ मोहनप्रसाद आचार्य

धार्चुलाका प्रमुख जिल्ला अधिकारी

◆ भारतले यप सीमा भिबेको जानकारी छ कि छैन ?
भर्खर पाएँ । तर कति मिच्यो, कहिले थप मिच्यो, त्यो जानकारी मकहाँ आएन । पाएको जानकारी सम्बन्धित निकायमा पठाइसके ।

◆ सीमा सुरक्षा तथा विकासको लागि कुनै योजना बनाउनु भएको छ कि छैन ?
योजना मैले बनाउने होइन । यो राष्ट्रिय योजना आयोगमा गएर सोध्नुस् । मेरो काम शान्ति सुरक्षाको बन्दोबस्त गर्ने मात्र हो ।

◆ उत्तरी धार्चुलामा त ६ महिना प्रहरी बस्दैनन् । अन्य सुरक्षा निकाय पनि छैनन् । त्यहाँ स्थायी प्रहरी राज्ने योजना बनाउनु भएको छ कि छैन पो भन्न खोजेको ?

मैले प्रधानमन्त्री देउवाजी हुँदा उहाँलाई नै लेखेर पठाएको थिएँ । सुरक्षा व्यवस्था कमजोर भयो, महाकाली नदीको तटबन्धन गर्नुपर्छ भनेर लेखेको थिएँ । पत्याउनु हुन्न होला, मेरे हातले लेखेर पठाएको हो । म त भन्छु, कालापानीमा नभए पनि त्यहाँबाट केही तल नेपालले पनि सैनिक ब्यारेक राख्नुपर्छ । त्योभन्दा पहिले धार्चुलाको विकास गर्नुपर्छ । □ २०५४ असार ३ गते

आवरण कथा

राइफल बोकेर चौकीबाहिर प्रहरी उभ्रिदा चौकीको छानोभन्दा अग्लो देखिंदो रहेछ । स्थानीय जीतसिंह बोहराका अनुसार, ६ महिना त्यो क्षेत्र नेपालको प्रशासनविहीन हुने हुनाले कहिलेकाहीँ भारतीय सेनाहरू हतियार भित्रै पस्छन् । "२०१४ सालको कार्तिकमा छाडरु गाउँमा चिनियाँ गुप्तचर छन् भन्दै २० जनाभन्दा बढी भारतीय सेना आएर सबै गाउँजेलको घर खानतलासी गरे । मेरो पनि गरे ।" बोहराले बताए । छाडरुमा रहेको कैलाशपति निम्न माध्यमिक विद्यालयमा ती सेना अड्डा जमाएर बसेछन् । करिब १५ दिनसम्म तिनले सताएको उनी बताउँछन् ।

छाडरु र कालापानीबीचमा नेपाली बस्ती छैनन् । गुन्जीवारी पर्ने तल्लो कावा र माथ्या कावा भनिने ठाउँमा ठूला ठूला समथर चौकहरू छन् । त्यहाँ पुराना घरका भनाइशोधहरू देखिन्छन् । मन् १९५७ मा गुन्जी र दुवै कावामा बस्ती भएको बुढा पाका छाडरुवासी बताउँछन् । तर भारतले गुन्जी र कालापानीमा सैनिक व्यापक बनाउन थालेपछि गुन्जीका जनतालाई गम्यागमा सारका र सन् १९६१-६२ मा भारत चीनबीच युद्ध शुरू भएपछि कावाबासी नेपाली जनतालाई जबर्जस्ती धपाएर भारतीय सेनाले गाउँमा लुकी युद्धको तयारी गरेको गगनसिंह बताउँछन् । गगनसिंह सन् १९५७ मा भारतले कालापानीमा सैनिक व्यापक राख्दा गोर्खा रेजिमेन्टको 'जे बाहिनी'बाट खटिएको कुरा बताउँछन् ।

अहिले दुवै कावामा गम्याग र गुन्जीस्थित भारतीय सेनाका घोडा तथा खच्चरहरू चरिरहेका देखिन्छन् । गाउँले गोठालाहरूका अनुसार, त्यहाँ उनीहरू तालिम गर्ने र सानातिना विस्फोटक पदार्थ पड्काउने पनि गर्छन् । तर सीतापल प्रहरी चौकीबाट डरले नेपाली प्रहरीहरू तिनलाई धपाउन जाँदैनन् भन्ने कसै कसैको गुनासो छ । यहाँसम्म कि छाडरुदेखि करिब तीन किलोमिटर दक्षिणमा रहेको पिपलचौरमा पनि भारतीय सेनाका घोडा चर्ने, भारतीय हेलिकोप्टर उत्रने-उड्ने गरेको, त्यसै चौरको उत्तरी कुनामा चिया पसल चलाएर बसेका प्यारोज शाही बताउँछन् ।

अहिले भारतीय सेनाले गुन्जीदेखि लिपुलेकसम्म नेपाली भूमिमा आफ्नो सैनिक क्षेत्र घोषणा गरेको छ । त्यहाँ गैर सैनिक भारतीय नागरिकलाई समेत जान दिइदैन । अधिल्लो वर्षसम्म कालापानी नाविडागको बाटो हुँदै मानसरोवरको यात्रामा जाने तीर्थयात्रीहरूलाई यो साल रोकिएको छ । उनीहरू छाडरु छेउमा रहेको सीतापल भन्सार चौकीले हालेको पुल तरैर नेपालको बाटो हुँदै मानसरोवर गइरहेका देखिन्छन् । तर नेपालको प्रशासनले उनीहरूलाई केही गर्दैन, सांघखोज नै गर्दैन । "भारत नेपालीको निम्ति निषेधित

आकाश अतिक्रमण भएको जाहेरी दिए ।" आचार्यले बताउनु भयो । "परराष्ट्र-मन्त्रालयका सचिवलाईसम्म भर्ने", उहाँले थप्नु भयो ।

मार्च टोली र कालापानी

मार्च टोली गुन्जीवारीको कौवा पुग्नासाथ भारतीय सेनाले पारीबाट मेशिनगन तेर्स्यो, भिडियो क्यामेरा टोलीतर्फ फर्काए र टोली नजिकै भए पनि दूरीन लगाएर हेर्न थाले । त्यहाँबाट जति जति टोली कालापानी तर्फ बढ्यो, उति उनी उनीहरू पारीबाट बढ्यो । जहाँ टोली बस्थ्यो, उनीहरू पनि बस्थे र फोटो खिचे ।

डिलमा पुग्नासाथ उनीहरूले माइकबाट कराए, "सरकार के आदेश है । आगे मत बढो, गोली चलाने पड्यो ।" तिनले जापनपत्र समेत बुझेनन् । वरु भुईँमा सुते र राइफलमा गोली भर्न थाले ।

भारतीय सेनाले तीतारिबाट घेरा हालेर अधि नबढ्ने चेतावनी दिन थाल्यो । त्यसपछि पल्लो डिलमा, जहाँबाट भारतीय सेनाको घेराबन्दी प्रष्ट देखिन्थ्यो, उनीहरूले पनि देख्यो, त्यहाँ कार्यक्रम आयोजना गरियो ।

"विस्तारवादी र प्रभुत्ववादी शक्तिको रूप यही हो । हामी हाम्रै जन्मभूमिमा भारतीय सेनाको घेराबन्दीमा परेका

छौं ।" योगेश भट्टराईले सम्बोधन गर्नु भयो । उहाँले भोकभोकै १४ किलोमिटर हिँडेर आएका विद्यार्थीलाई बुझाउनु भयो । "यदि तपाईंहरूको आत्मा चोखो छ भने अहिले भोक होइन, आक्रोश जान्नुपर्छ । आवश्यक परे गोली थान्नुपर्छ । घसेर भए पनि दुगा टिपेर गोलीसग जुध्नुपर्छ ।" त्यसबेला सवैको आँखामा आँसु थियो । यहाँसम्म कि, आधाभन्दा ज्यादा प्रहरीहरू पनि आँसु पुछ्दै थिए । वास्तवमा, तिनले बढी बाहिर रहेर एक नेपाली नागरिकको रूपमा राष्ट्रमाथिको प्रत्यक्ष हस्तक्षेप देखेर मन कूडाइरहेका थिए । नत्र

बढीमा उभिएर विद्यार्थी नताले बोल्दा आक्रोश जगाएर समर्थनमा तानी ठोक्न थिएनन् ।

"आज हामी कलम बोकेर आएका छौं । कलम चलाउने हातले राइफल बोक्ने अवस्था आयो भने कालापानीबाट मात्र होइन, स्वर्गलोकबाट पनि हामी भारतीय विस्तारवादी जत्थालाई धपाउन सक्छौं ।" उपाध्यक्ष रुपनारायण श्रेष्ठले भारतीय सेनातर्फ औला ठड्याउँदै भन्नुभयो । उहाँले बोल्नु हुँदा भन्नु सवै रोए । त्यहाँको स्थितिंले सबैलाई न्वाउन बाध्य पारेको थियो ।

अन्त्यमा, विद्यार्थीहरूले दापबाट खुकुरी भित्के, भारतीय सरकारको विरोधमा र नेपालको राष्ट्रियताको पक्षमा नारा लगाए । त्यसबेला भारतीय सेनाले युद्धकालीन अवस्थाको फ्रै अन्तिम रूप लिइसकेको थियो । तर आधा घण्टा जति खुकुरी प्रदर्शन गरेपछि, आ-आफूले लगेको फूको च्यूरा खाँदै टोली फर्क्यो । काठमाडौँबाट कालापानीतर्फ हिँडेका निहत्था विद्यार्थी दलले त्यहाँ राष्ट्रको निम्ति आँसुका पोषावाहेक क चाहि गुमाएर आउन सक्थ्यो र ? □

विद्यार्थी टोली नेपालका भण्डा, अनेराम्बासुको फण्डा र मजदूर सगठन (इकोन्ट)को फण्डा सहित । फोटो गणेश खत्री

सन् १९६१-६२ मा भारत चीनबीच युद्ध शुरू भएपछि कावाबासी नेपाली जनतालाई जबर्जस्ती धपाएर भारतीय सेनाले गाउँमा लुकी युद्धको तयारी गरेको गगनसिंह बताउँछन् ।

र नेपाल भारतीयको निम्ति खुल्ला" भएको त्यहाँका दृश्यले यसरी देखाउँछन् ।

भारतीय सेनाले हप्ताको दुई चोटी कालापानी क्षेत्रमा हवाई गस्ती गर्छ । त्यसबेला नेपाली आकाश पनि अतिक्रमण हुने गरेको दाचुलावासी बताउँछन् । यसलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारी मोहनप्रसाद आचार्य पनि स्वीकार्नु हुन्छ । उहाँका अनुसार, पछिल्लो पल्ट गत जेठ २९ गते दिउँसो भारतको सैनिक हेलिकोप्टर खलगाको सदरमुकाममा नजिकैबाट धेरै फन्को घुमायो । शाही सेनाको व्यापक छेउसम्म पुग्यो । त्यो हेलिकोप्टर नेपालकै हो भनेर खलगाको चौरमा भेला भएको बताइन्छ । "मैले त्यसै दिन गृह मन्त्रालयमा नेपाली

भारतीय सैनिक व्यापक रहेको कालापानीदेखि करिब एक किलोमिटर दक्षिणमा मार्च टोली पुग्दा २६ जना नेपाली प्रहरी र सीमा अधिकृत फकिर सिंह धामी पुगिसक्नु भएको रहेछ ।

एउटा खोल्सोको हिस्सेबाट हेर्दा लाम लागेर बसेको भारतीय सेना देखिन्थ्यो । म-साना पोधामा र डाँडा डाँडामा सेना सुतेका थिए । दूरीनले हेर्दा तिनका राइफल विद्यार्थी मार्च टोलीतर्फ सोझ्याइएको देखिन्थ्यो ।

पहिलो पल्ट अखिलका अध्यक्ष योगेश भट्टराई, उपाध्यक्ष रुपनारायण श्रेष्ठ र सीमा अधिकृत फकिरसिंह धामी कालापानी प्लाटनका प्रमुखलाई जापन पत्र बुझाउन खोल्सो पार गरेर जानु भयो । खोल्सोको बल्लो डिलबाट पल्लो

नेपालको पश्चिमी सीमा कहाँ पर्छ ? भन्ने प्रश्न गर्दा जो कोहीले पनि महाकाली नदी नै नेपालको पश्चिमी सीमाना हो भन्ने उत्तर दिन्छन् । सुगौली सन्धिको पाँचौँ धाराअनुसार पनि काली नदीभन्दा पूर्वतिरको सबै भाग नेपालको र पश्चिमको भाग सबै भारतको भनेर उल्लेख गरिएको छ । अहिले पश्चिमी सीमा सम्बन्धमा विवाद भएको विषय हो- काली नदी कहाँ पर्छ ? अथवा काली नदीको मुहान कुन हो ?

मेरो विचारमा दुईवटा अवधारणाको आधारमा यसको निष्कर्ष हुनुपर्छ । एउटा, नक्सामा आधारित भौगोलिक तथ्य र सत्यापनको आधारमा र अर्को, ऐतिहासिक दस्तावेज, अभिलेख तथा पुराना लेखोटहरूको आधारमा ।

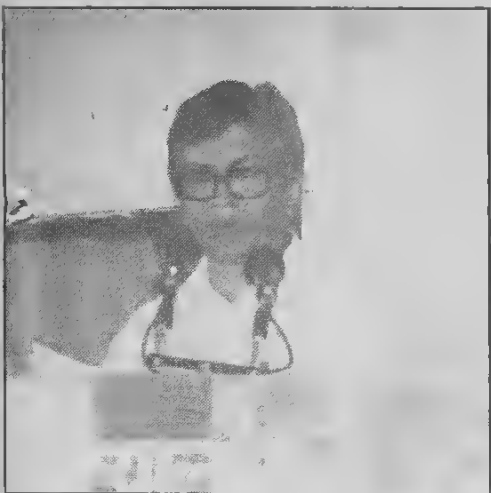
मैले १८३७ को जे.वि. तासेनको नक्सा, १८५६ को सभै अफ इण्डियाबाट प्रकाशित नक्सा तथा १८७९ मा सभै अफ इण्डियाबाट नै प्रकाशित नक्साको राम्ररी अध्ययन गरेको छु । यी नक्साहरूमा सुगौली सन्धिमा उल्लेखित काली नदी कहाँ पर्छ त ?

यी नक्साहरूमा तीनवटा ठूला ठूला नदीहरू देखाइएको छ । ती नदीहरूमध्ये सबभन्दा पहिलो नदी ल्हासा याङ्कीबाट उत्पन्न भएको नदी हो, जुन नदीलाई धौली गंगा वा दर्मा गंगा भनेर भनिंदो रहेछ । दोस्रो, लिम्पियाधुराबाट निस्केको नदी हो, यसलाई नक्सामा कुटी याङ्दी भनेर लेखिएको छ । तेस्रो नदी, लिपुलेखबाट निस्केको नदी, जुन नदीलाई १९७९ को नक्सामा काली नदी भनेर उल्लेख गरिएको छ । यो नदी उद्गम स्थानबाट पश्चिमतर्फ जाँदै दक्षिणतर्फ गएको छ । अथवा यो नदी कालापानीबाट पश्चिमतर्फ भएर गएको देखिन्छ ।

१९८२ मा ब्रिटिशहरूले प्रकाशित गरेको एउटा स्याटेलाइट नक्सा पनि मैले अध्ययन गरेको छु । त्यस नक्सामा जोलिङ्काङ पर्वतमालाको एउटा दह, जुन

भारतले कृत्रिम मुहान बनाएर निकालेको नदी कुनै पनि नक्साको देखिएन

◆ बुद्धिनारायण श्रेष्ठ
नापी विभागका भूतपूर्व महानिर्देशक

असार २०, २०५५ मा आयोजित 'सीमा अतिक्रमण प्रतिरोध समिति'को विचार गोष्ठीका वक्तव्यहरूमा बुद्धिनारायण श्रेष्ठ, पुण्यप्रसाद ओली र भैरव रिसालद्वारा व्यक्त विचारहरूको टेप उतार गरी यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । -मूल्यांकन

सानो दह जस्तो लाग्यो, तर त्यसलाई मैने टेलिस्कोपबाट हेर्ने मौका पाएको छैन, त्यस दहबाट निस्केको नदी देखाइएको छ । त्यसलाई कुटी याङ्दी भनेर लेखिएको छ । ऋषिगञ्ज लुम्बिनीले लेख्नु भएको पुस्तकमा पनि त्यस नदीलाई कुटी याङ्दी लेखेर बाकेटमा 'काली' भनेर लेखिएको छ । नक्सामा लेखिएको काली नदीभन्दा यो नदीको लम्बाई लामो छ र यसको नदी तट पनि फराकिलो र ठूलो पनि देखिन्छ । यस नदीको किनारै किनार छोटो कैलाश, कुटी, नाभी, गुन्जी जस्ता बस्तीहरू पनि उल्लेख भएका देखिन्छन् । यो कुटी याङ्दी नदी र लिपुलेखबाट आएको नदी कावा भन्ने गाउँभन्दा पश्चिम र गुन्जी भन्ने बस्तीभन्दा पूर्वमा आएर मिसिएको छ ।

अभू ल्हासा याङ्कीबाट निस्केको धौली गंगा नदी कुटी याङ्दी जित्दै लामो छ र अर्भै फराकिलो छ । यो नदी पनि धौलाकोट गाविसको उत्तर पश्चिममा आएर कालीसँग जोडिएको छ । धौली गंगाको उत्तरमा दरमा भन्ने भन्ज्याङ पनि रहेको छ । त्यस्तै लिम्पियाधुरा, अथवा कुटी याङ्दीको उत्तरमा पनि एउटा भन्ज्याङ छ । त्यस्तै, गरेर नक्सामा लेखिएको काली नदीको पूर्वतर्फ पनि लिपुलेख भन्ने भन्ज्याङ नक्सामा देखिन्छ ।

चौथो नदी, जुन भारतले कृत्रिम मुहान बनाएर निकालेको छ, त्यो नदी कुनै पनि नक्सामा अंकित भएको देखिएन । यसलाई भारतले लिपु खोला नामाकरण गरेको छ । यहाँबाट पखागाड भन्ने नदीको दक्षिणपट्टिबाट सीमाना कोरेर डाँडैडाँडो पानी ढलैदानी टिकरको भन्ज्याङमा लगेर सीमा टुंग्याएको छ । मेरो विचारमा यो नदी ज्यादै सानो तथा खहरे नदी भएकोले नक्सामा नदेखिएको हुन सक्छ ।

यस अध्ययनले के देखाउँछ भने, काली नदी चाहे लिपुलेखबाट निस्केको होस्, चाहे लिम्पियाधुराबाट निस्केको होस्, चाहे ल्हासा याङ्कीबाट निस्केको होस्, कालापानी क्षेत्र काली नदीको पूर्वमै देखिन्छ । तर सन् १८७९ को नक्सामा कालापानी काली नदीको पूर्वमै भए

तापनि अन्तर्राष्ट्रिय सीमानाको संकेत चिन्ह चाहिँ अलि भिन्नै देखिन्छ । कालापानीको दक्षिणतिर र माथिन्त्यो कावामन्दा उत्तरको भागमा भएको पुल (जुन पुल नक्सामा पनि देखिन्छ) बाट सीमाना स्वाट्टै पूर्वतिर मोडिएको छ । र, त्यहाँबाट सबभन्दा अग्लो डाँडालाई लिएर अन्तर्राष्ट्रिय सीमा संकेत त्यस नक्सामा कालापानीभन्दा पश्चिमतिर काली नदीलाई देखाइएको छ । तर प्राकृतिक नदी यथावत स्थानमा रहेको छ ।

यहाँतिर सबभन्दा महत्वपूर्ण कुरा के छ भने, कालापानी काली नदीभन्दा पूर्वमै रहेको छ । संकेत चिन्ह आफ्नो मनखुशी डाँडा काँडा, पाखा पखेर, जतासुकैबाट मोडेर बनाइएको कार्टोग्राफिक अंकनलाई सहो मान्न सकिँदैन । त्यसैले, प्राकृतिक काली नदीभन्दा, कालापानी पूर्वमा रहेकोले कालापानी नेपालको सरहदभित्र नपर्ने भन्ने कुरै हुन सक्दैन । मेरो विचारमा यो भूमि भारतबाट अतिक्रमण भएको हो । अब त भूमि अतिक्रमण भन् विस्तार विस्तार

अघि बढ्दैछ । जस्तो, पहिले पहाडबाट रसाएर आएको पानी जम्मा गरेर बनाएको कृत्रिम पोखरीबाट निकालिएको नदीलाई लिपु खोला नाम दिइयो र त्यसैलाई भारतले सीमा नदी भनेर प्रचार गर्‍यो । त्यसपछि भारतीय सैनिकहरूले दिशापिडाब गर्ने गरेको एउटा सानो खोलालाई चपी खोला नामाकरण गरेर त्यसैलाई सीमा नदी भन्न थालियो । अब त विद्यार्थीहरू त्यहाँ जाँदा ६ सय मिटर नेपालतिर आएर काँडे तार लगाइयो । यसरी सीमा मिच्ने कम बिस्तार विस्तारै बढिरहेको प्रतीत

कालापानी क्षेत्र हाम्रो हो, द्विविधा नराखे हुन्छ

◆ पुण्यप्रसाद ओली
नापी विभागका भूतपूर्व महानिर्देशक

नापी विभागको महानिर्देशकको हैसियतले र नक्सा सम्बन्धी एकजना प्राविधिकको हैसियतले मैले जे जति नक्सा र दस्तावेजहरू हेर्ने अवसर पाएको छु, त्यसको आधारमा बोल्नु पर्दा मेरो ब्रम्हले के भन्छ भने- कालापानी क्षेत्र हाम्रो हो र यो स्पष्टतः नेपालमा पर्छ। यसमा कसैले द्विविधा नै नगर्ने हुन्छ।

अहिले सीमा सम्बन्धमा महानिर्देशक तथा उपमहानिर्देशक तहमा कुराकानी भइरहेको छ। हामीले आफ्नो प्रमाण त्यस कुराकानीमा पेश गरिरहेका छौं। संसदबाट र बाहिरबाट जे कुराहरू आइराखेको छ, त्यही आधारमा हामीले भारतसित कुराकानी गरेका छौं। भारतीय पक्षले हामीले राखेका कुराहरू बेटीक छ भनेर कुनै प्रमाण दिएको छैन। आगामी अगस्तसम्ममा यसबारेमा कुनै ठोस निर्णय होला।

तत्कालीन ब्रिटिशहरूले सन् १९०५ सम्म निकालेका केही नक्साहरूमा लिपु लेकबाट निक्किएको नदीलाई

हुन्छ।

अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सीमा अतिक्रमण क्षेत्र कति हा भन्ने छ। लिपुलेखबाट निकलेको नदीको पूर्वमा पर्ने भूभाग भारतले कति अतिक्रमण गरेको छ भन्ने बारेमा कसैले ३४ स्क्वायर कि.मि. भनेका छन्, कसैले ६२ स्क्वायर कि.मि. भनेका छन् भने कसैले ३५ स्क्वायर कि.मि. भनेका छन्। त्यस्तै, लिम्पियाधुराबाट निकलेको कुटी याङ्दी नदीको पूर्वी भू-भागबारेमा पनि त्यतिकै विवाद देखिन्छ। त्यो नदीभन्दा यताको भूभाग पनि कसैले १८९ स्क्वायर कि.मि. भनेका छन्, कसैले १९४ तथा कसैले १९६ स्क्वायर कि.मि. भनेका छन्।

काली नदी भनेर अकित गरिएको पाइएको छ। अधि बुद्धिनारायणजीले भन्नु भए जस्तो कुनै आधिकारिक ब्रिटिश नक्सामा चाहिँ लिम्पियाधुराबाट निक्किएको कुटी याङ्दीलाई पनि काली नदी भनिएको छ। तर १९०५ पछि निकालिएका जति पनि विदेशी अमेरिकन, ब्रिटिश नक्साहरू छन्, तिनीहरूमा चाहिँ वर्तमान भारतीय दावीलाई पुष्टि गर्ने ढगले सीमा रेखांकित गरिएको छ। त्यसकारण म के भन्छु भने, पर्दाखेरि हामीहरू जस्तो सानो देशको मद्दत ठूला देशहरूले गर्दैनन्। हाम्रो देशलाई पर्दा मद्दत गर्ने भनेको यो देशका देशभक्त नेपालीहरूले नै हो, तपोईहरूले नै हो।

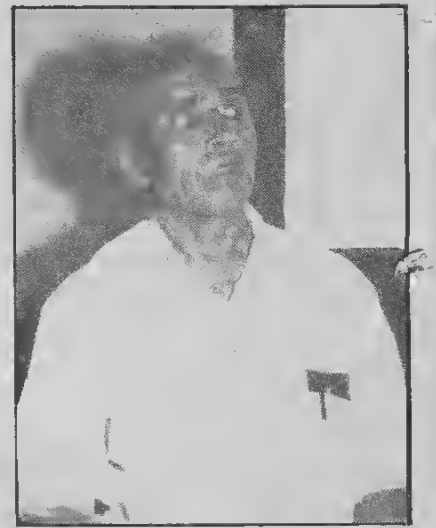
सन् १९०० र त्योभन्दा अगाडिका नेपाली कागजमा लेखिएका नजरी नक्साहरूको अध्ययन गर्दा र सन् १९६१-६३ मा चीनसित भएको सीमा सन्धिको आधारमा प्रकाशित नक्साको अध्ययन गर्दा कालापानी, जसलाई नापी गर्ने अमीनले तुल्सी गाउँ पनि भन्छ, प्रष्ट रूपमा काली नदीको पूर्वपट्टि नेपाली भूमिमा परेको छ। मैले बुझेअनुसार, सन् १९९२ को सन्धिपत्रबाट व्यास क्षेत्र नेपालपट्टि आएको रहेछ। सन् १८९६ को सुगौली सन्धिले व्यास क्षेत्रलाई दुई भागमा विभाजित गरिएको रहेछ।

**पर्दाखेरि हामीहरू
जस्तो सानो देशको
मद्दत ठूला
देशहरूले गर्दैनन्।
हाम्रो देशलाई पर्दा
मद्दत गर्ने भनेको
यो देशका देशभक्त
नेपालीहरूले नै हो,
तपोईहरूले
नै हो।**

दस्तावेजहरूको आधारमा मात्र बोलिरहेका छौं, डकुमेण्टेशन गरिराखेका छौं। हामी हाम्रो अडान छोड्नेवाला छैनौं। त्यसमा विश्वास गरे हुन्छ।

लिम्पियाधुरा महाकालीको वास्तविक मुहान हो कि होइन भन्ने विवाद चाहिँ सन् १८१८ देखि नै चलिराखेको हो। त्यसमा हामी अहिले अध्ययन गरिराखेका छौं, आवश्यक भरपर्दा सबूदहरू जुटाइरहेका छौं। कति जमीन मिचिएको हो भन्ने बारेमा पनि हामी आवश्यक सबूदहरू जुटाइरहेका छौं। अहिले भारतसित बार्ता चलिरहेको हुनाले कतिपय सबूदहरू सार्वजनिक नगर्नु नै बेस होला।

त्यसकारण, जबसम्म भौतिक रूपले नै नापजोख गर्न सकिँदैन, तबसम्म यति नै क्षेत्रफल भनेर भन्न सकिँदैन। तैपनि, नक्साबाट ग्राफिकल हिसाबले क्षेत्रफल निकाल्न सकिन्छ। त्यसैले, नेपालको क्षेत्रफल मिचिएको छ भन्ने कुरा स्पष्ट छ। त्यसैले, यसको लागि हामीले ब्रिटिश भारतको सम्पूर्ण नक्सा, चीन, बेलायत, तथा भारतको पनि नक्साको दस्तावेज पनि लिनु पर्‍यो र नेपालमा भएका नक्साहरू पनि गहिरो अध्ययन गर्नु पर्‍यो। त्यसको साथै, तात्कालीन ब्रिटिश र भारतको अलावा पाकिस्तान, बंगलादेशसँग पनि नक्साको दस्तावेज छ कि, अध्ययन गर्नु पर्‍यो।

लिम्पियाधुरासम्म ओगट्ने क्षेत्र हाम्रो हो, त्यसमा विवाद हुनुपर्दैन

◆ भैरव रिसाल

२०१८ सालमा कालापानी लिम्पियाधुरा
क्षेत्रका जनगणना अधिकृत/पञ्चकट

अहिले पश्चिमी नेपालको सीमा सम्बन्धमा जुन क्षेत्रको विवाद भइरहेको छ, त्यो क्षेत्रमा २०१८ सालमा नेपालको तर्फबाट जनगणना भएको थियो। त्यतिबेला त्यो अञ्चलको जनगणना गर्ने कामको नेतृत्व मैले गरेको थिएँ। त्यतिबेला म अञ्चल आफैँसँग थिएँ। त्यतिबेला अहिले जस्तो चौध अंचल थिएन। त्यतिबेला जनगणनाको आफ्नै किसिमको अञ्चल थियो। त्यो अञ्चलअन्तर्गत दार्चुला पनि पर्‍थ्यो। त्यतिबेला थुम, प्रगन्ना, गर्खा भन्ने चलन थियो। त्यसैअनुसारका व्यास गर्खा अन्तर्गत गव्यांग, गुन्जी, नाभी, कुटी, गुन्जी लगायतका गाउँहरू थिए। ती गाउँहरूमा केन्द्रीय तथ्यांक विभागअन्तर्गत त्यहाँको जनगणना कार्यालयले जनगणना गराएको थियो। यदि ती ठाउँहरू नेपालको नभएको भए हामीले त्यहाँ जनगणना गराउने थिएँनौ र हिन्दुस्थानले पनि जनगणना गर्न दिँदैनथ्यो। त्यसैले लिम्पियाधुरासम्म ओगट्ने क्षेत्र हाम्रो हो, त्यसमा विवाद हुनु पर्दैन। मैले नै त्यहाँ जनगणना गर्न नेतृत्व गरेको हैसियतले अर्भे पनि म आधिकारिक रूपले नै भन्नु सक्छु कि, ती ठाउँहरू नेपालकै हो। ती ठाउँहरू हाम्रो हो।

यस सम्बन्धमा त्यतिबेलाको तथ्यांकहरू कहां छ भन्ने बारेमा नरकान्त अधिकारीसँग कुरा गरेको थिएँ। १९९८, २००९ साल, २०११ साल तथा २०१८ सालको जनगणना हुँदा उहाँ केन्द्रीय तथ्यांक विभागको सेवामा हुनुहुन्थ्यो। उहाँले पनि के भन्नुभयो भने, त्यतिबेला जनगणना गराएको तथ्यांकहरू केन्द्रीय तथ्यांक विभागमा हुनुपर्छ। त्यहाँ गाउँ गाउँको नाम हुनुपर्छ। त्यस्तै मैले त्यतिबेलाको तथ्यांक विभागसँग सम्बन्धित व्यक्तिकहरूमध्ये धीरबहादुर रायमाथी तथा सत्यमोहन जोशीसँग पनि कुरा गरेको थिएँ। उहाँहरूले पनि त्यसै भन्नुभयो। त्यसैले उहाँहरू तीनैजनालाई हामीले राष्ट्रिय स्रोत व्यक्तिकहरूको रूपमा लिनुपर्छ। □

अमेरिकाको अर्थतन्त्र विश्वकै तन्त्र १ मा आउने अर्थतन्त्र मानिन्छ। विश्वका १० जना सबैभन्दा धनी व्यक्तिहरूमध्ये ६ जना अमेरिकामै छन्। ५१ अरब डलरको विशाल सम्पति भएको विश्वकै सबैभन्दा धनी व्यक्ति बिल गेट्स पनि अमेरिकी नै हुन्। अहिले विश्वकै महिला, दोस्रो र तेस्रो सबैभन्दा ज्यादा सम्पतिवाला व्यक्तिहरू पनि अमेरिकी नै छन्।

तर के यो धनीहरूको मुलुकमा गरिबी पनि त्यतिकै छ? यो तल्ले भवनहरूको यो देशमा के असाध्य भूभाग पनि छन्? यो प्रश्न भने अस्मरणयोग्य उपेक्षाको विषय हुने गरेको छ। सेप्टेम्बर १९९७ मा प्रकाशित अमेरिकी जनगणना ब्यूरोको सबैभन्दा पछिल्लो १९९६ को जनगणना तथ्यांकले यो प्रश्नका बारेमा थपै तीता सत्यहरूको उद्घाटन गरेको छ। यो तथ्यांक अनुसार, अमेरिकीहरूको मुलुक अमेरिकामा दश बीस हजार मात्र होइन, ३ करोड ६५ लाख मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि हरिकणाल जीवन बाँचिरहेछन्। १.२६ करोड जनसंख्या भएको अमेरिकामा यो सख्या भनेको कुल जनसंख्याको १३.७ प्रतिशत हो।

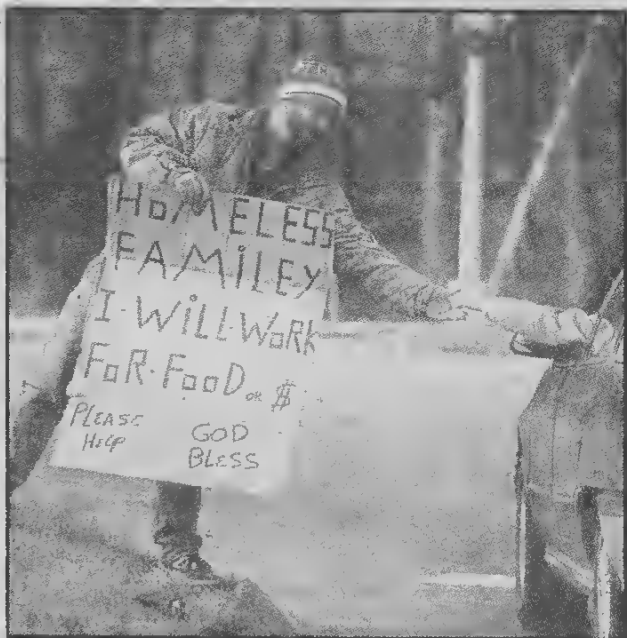
अमेरिकाको जन-गणना ब्यूरोले वर्षेनी यस्तो तथ्यांक सफल र प्रकाशित गर्ने गर्छ। सन् १९९५ को तथ्यांक अनुसार, अमेरिकामा त्यो वर्ष ३ करोड ६५ लाख मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि थिए। यो आँकडालाई एक वर्षपछिको आँकडासित दाँजा के स्पष्ट हुन्छ भने, अमेरिकामा एकै वर्षमा थप एक लाख मानिसहरू गरिबीको रेखामुनि भरेछन्।

गरिब त अमेरिकामा श्वेतहरू पनि छन्, अश्वेतहरू पनि। तर जनगणनाको

अमीरकामा शुरू भएको आर्थिक मन्दित गर्दासँगै धेरै परिवारहरू मरुपन र परिवारविशेष भए विचरमा मर्ने अवस्थामा पुगेका एक अमेरिकी भन्नु

तथ्यांकले के देखाएको छ भने, अमेरिकामा कालो र सेता हुनुमा अझै पनि ठूलो भिन्नता छ र त्यो गरिबीको मामलामा अरु प्रष्टसित छर्लंग हुने गरेको छ। उदाहरणका लागि, अमेरिकामा कुल श्वेतहरूमध्ये ११.२ प्रतिशत मात्र गरिबीको रेखामुनि छन्। तर गति नै बेला काला जातिक मानिसहरूमध्ये भने २८.४ प्रतिशत मानिसहरू दरिद्रताको रेखामुनि पाइएको छन्। यो तथ्यांकले इंगित गरेको तीतो सत्य के हो भने, श्वेतहरूमा भन्दा अश्वेतहरूमा गरिबीले घाटी अट्याएकाहरू दोब्बरभन्दा पनि ज्यादा देखिएका छन्।

अमेरिकामा गरिबीले सबभन्दा ज्यादा महिलाहरू र केटाकेटीहरूलाई आक्रान्त पारेको पाइएको छ। त्यस्ता

सबैभन्दा धनाढ्य मुलुकमा गरिबी यसरी बढ्दैछ

◆ दीपक वैद्य

प्रतिशत मात्र रहेको पाइएको छ।

केटाकेटीहरूमा व्याप्त गरिबीलाई केले स्पष्ट पार्दैछ भने, अमेरिकामा कुल केटाकेटीहरूमध्ये २०.५ प्रतिशत केटाकेटीहरू गरिबीको रेखामुनि छन्। जनगणनाले के पनि देखाएको छ भने, अमेरिकामा १९९६ मा सबैभन्दा गरिब २० प्रतिशत मानिसको सरदर आम्दानी १८ प्रतिशतले ओरालो लाग्यो। तर यति नै बेला सबैभन्दा धनी २० प्रतिशतको आम्दानी भने २२ प्रतिशतले बढि भयो।

धनाढ्यहरूको यो मुलुकमा गरिबहरूको सख्या एक वर्षभरिमै लाखौंको सख्यामा बढ्नुको मुख्य कारण गरिब र धनीहरूको आम्दानीमा भएको यही खाडल देखिएको छ।

के स्मरणीय छ भने, सन् १९७९ मा अमेरिकामा गरिबीको रेखामुनि ज्यूने हरिकणालहरू दुई करोड ६१ लाख थिए। सन् १९८०, अर्थात् एक वर्षपछि नै उनीहरू दुई करोड ९३ लाख पुगे, अघिल्लो वर्षभन्दा ३२ लाखले बेसी। एक दशक उता १९९० मा पुग्दा त्यस्ता गरिबहरू ३ करोड ३६ लाख पुगे। यसको मतलब दश वर्षमा फण्डै थप डेढ करोड मानिसहरू गरिबको बगालमा थपिएछन्। अहिले, ६ वर्षपछि १९९६ मा त्यही संख्या बढेर ३ करोड ६५ लाख पुगेको छ। अर्थात् आधा दशकमै २९ लाख थप

मानिसहरू अमेरिकामा हरिकणाल भएछन्।

यसको मतलब के हो भने अमेरिकामा वर्षेनी एकाध शय खरबपतिहरू मात्र दिन दुगुना, रात चौगुना हुने गरी चुलिएका हाइनन्। त्यहाँ त्यो सगसगै वर्षेनी लाखौंका सख्यामा गरिबहरूका फौज पनि बढ्दैछ। र ती खरबपतिहरू यिनै लाखौं खागपतिहरूको सत्यानाशका मोलमा चुलिएका छन्। उदाहरणको लागि, सन् १९७९ मा अमेरिकामा ११७ प्रतिशत मानिसहरू मात्र गरिबीको रेखामुनि थिए। अहिले त्यो अनुपात बढेर १३७ प्रतिशत पुगेको छ। यसबीच, अमेरिकाको गरिब जनसंख्या मात्र बढेका होइन। त्यहाँ गरिब हुनेहरूको अनुपात पनि बढ्दैछ। त्यहाँ धनी-गरिबीबीच खाडल पनि अचाक्की बढ्दैछ।

अमेरिकाको धनाढ्यताको पाटा मात्र हेरेर र गीम चित्र कानैहरूका लागि अमेरिकी सरकार स्वयंले प्रकाशित गरेको यो तथ्यांक ठाडो लाप्सा मावित हुन देखिन्छ। हो, अमेरिकामा बिल गेट्सहरू छन्। तर, त्यहाँ करोडौं एकछाकेहरू पनि छन्, जसको न गोजगारी छ, न बास नै। त्यस्ता मानिसहरू भेट्न अमेरिकी राष्ट्रपतिको निवास ह्वाइट हाउसबाट आधा घण्टा पनि पर जान् पर्थेन। उनीहरू त्यहीँ सडकमै जन्मन्छन्, त्यहीँ हुर्कन्छन् र त्यहीँ मर्छन्।

लस एन्जेल्समा १९९७ मा जातीय उत्पीडन र गरिबीका विन्दु बाक्लै देखिएको थियो

अमेरिकामा गरिबहरू

गरिबीको रेखामुनि रहेका जनसंख्याको प्रतिशत

१९७९	१९८०	१९९०	१९९२	१९९३	१९९४	१९९५	१९९६
११.७	१३.०	१३.५	१४.८	१५.१	१४.५	१३.८	१३.७

गरिबीको रेखामुनि बाँचेको जनसंख्या (करोडमा)

२.६१	२.९३	३.३६	३.८०	३.९३	३.८१	३.६४	३.६५
------	------	------	------	------	------	------	------

स्रोत: अमेरिकी जनगणना ब्यूरोको रिपोर्ट

कृषि र पशुपालनमा आधारित अर्थव्यवस्थाको विकासक्रममा आर्य समुदायभित्र सुविधाभोगी र सुविधाविहीन दुई किसिमको स्तर देखापर्छ, जसलाई वर्ण नामको एक खास गुरुयोजनाद्वारा स्थायित्व दिइयो । कालान्तरमा यस वर्णले एक विशेष सिद्धान्तको हैसियत पाएपछि यसलाई वर्णाश्रम धर्म अर्थात् ब्राम्हण धर्मको रूपमा स्थापित गर्ने काम भयो । अह, पछि गएर यसैलाई हिन्दू धर्म भन्न थालियो । विश्वभरिकै तरिक नश्लवाद र जातिवादको मूढानको रूपमा चिनिने यस ब्राम्हण धर्मबाट ब्राम्हणवाद, नाजीवाद तथा फासिवाद जन्मिए ।

समाजका सीमित टालुहरूले बहुसंख्यक सोभार्मिधा श्रमजीवी जनतामाथि राजनैतिक तथा प्रशासनिक वर्चस्व कायम गर्ने सशक्त हतियारको रूपमा ब्राम्हणवादलाई प्रयोग गर्ने थाले । असमानताको मानसिक प्रवृत्ति नै ब्राम्हणवाद हो र घृणा तथा उपेक्षा यसको मनोविज्ञानका धुरी हो । यसले स्वतन्त्रता, समानता र भातृत्वलाई सोभौ इन्कार गर्छ । जन्मगत वर्ण-निर्धारण, सवर्ण-असवर्णको विभेद र असमानवीय अछुत प्रथाको मूकबन्दा नाजुक स्थिति अछुत परिणामका समुदायले खप्नु पर्छ । हिन्दू धर्मले दासप्रथालाई धार्मिक औचित्य पदान गर्छ भने दासलाई जन्मजन्मान्तर अछुतको दर्जामा राख्दै अलग भयावह र दण्डविज्ञानभित्र रहन बाध्य तुल्याउँछ । अरु दासप्रथामा मालिकले दासको मांस-वाय-कपाय तथा शिक्षादीक्षाको जिम्मा लिनुपर्छ । तर यस अछुत दास प्रथामा या सव गर्नु पर्दैन, यरु जन्मजन्मान्तरमम दासको रगत-पसिनामाथि सितैमा चैन गर्न छुट्छ । त्यसको बदलामा घृणा, उपेक्षा र अत्याचार गर्ने धर्म ठहर्छ ।

प्रष्ट छ, वर्णाश्रम हिन्दू समाजभित्र दलित समुदायहरू विगत साढे तीन हजार वर्षदेखि आफ्नो स्वतन्त्रता तथा अस्मिता गुमाएर बन्दी जीवन भोग्न विवश पारिएका छन् भने गत पन्ध्र सय वर्षयता अछुत श्रमको हथकडी भित्रै उनीहरू मानव मर्यादाविहीन पशुबन्दा नीच जीवन गुजार्नुपरेका छन् । यस्तो छ- यस हिन्दू समाजको ऐनाभित्र दलितको कार्णिक तस्वीर ।

वर्णव्यवस्था मूलतः सामन्ती शासनव्यवस्था र अर्थव्यवस्थाको केन्द्रबिन्दुको रूपमा खडा भएको थियो भने जातपात र छुवाछूत प्रथा आर्थिक शोषणको शक्तिशाली स्थायी हतियार साबित भयो । उत्पादन एवं यसको वितरणमा सामूहिक स्वामित्व नभएको समाजमा विषमता, शोषण-उत्पीडन एव

छुवाछूतको भेदभाव टिकिरहने पक्का छ । यस मुलुकका दलित समुदायको आर्थिक दुरावस्थाका पछाडि वर्णाश्रममा आधारित यही शासन व्यवस्था र अर्थव्यवस्था पूर्ण जिम्मेवार छ । यस मुलुकमा देशी विदेशी तत्त्वले श्रमजीवीमाथि यजारवाद लादेका छन् र बजारभाऊ उनीहरूकै हातमा छ । यहाँको बजारवादको मतलब वर्णाश्रमवाद पनि हो । वैश्य (व्यापारी) र ब्राम्हणको संयुक्त मोर्चाले श्रमजीवी वर्गमाथि मनोमानी लुटपाट मचाइरहेको छ । यहाँको पूँजीवाद सामन्तवादबाट संरक्षित छ भने यो पूँजीवाद केवल दलाल पूँजीवाद मात्र नभई वर्णाश्रमी पूँजीवाद हुन पुगेको छ । यसभित्र ब्राम्हणवादी तन्त्रु हावी भएको हुँदा यसबाट प्रगतिशील पूँजीवादको किमार्थ अप्पा गर्न सकिन्न । किताकि, यसले सामन्ती तथा अर्धसामन्ती उत्पादन सम्बन्धसंग हरस्तमा संभ्रमैता गर्छ । यस ब्राम्हणवाद पूँजीवाद नियन्त्रित अर्थतन्त्रलाई पल्टाएर प्रगतिशील पूँजीवादी क्रान्ति सम्पन्न नगर्दासम्म दलित समुदाय नगायत समग्र श्रमिक जनताको पूर्ण मुक्ति हुनेवाला छैन । फेरि पनि वर्तमान

बन्द छन् भने पश्चिमी पहाडी भेगका स्कूलमा दलित बालबालिकाहरू जातीय कारणले अलग्गै बस्नुपर्ने स्थिति छ, तराई क्षेत्रका डूम-मेस्टरका बच्चावच्ची विद्यालय बाहिरै बस्नु पर्छ, सवर्ण समाजका साथीहरू र गुरुवर्ग समेतको पक्षपात, उपेक्षा तथा दुर्व्यवहार भोग्नुपर्छ । यी सबै कारणहरूको फलस्वरूप, दलित समुदाय शिक्षामा पछोटे पन्नु स्वाभाविकै छ । नेपालमा साक्षरताको दर लगभग ५० प्रतिशत पुगेको अनुमान छ, जसमध्ये दलित समुदायको साक्षरता नगण्य छ ।

मूलतः समाजद्वारा २०५८ मा राजधानीको टुँडीलेलमा भएको विशाल आमसभाको एक दृश्य

◆ पद्मलाल विश्वकर्मा

दलितलाई आरक्षण किन र कसरी ?

सामाजिक-आर्थिक-राजनैतिक संरचनाभित्र दलित समुदायलाई संशक्तिकृत गर्दै लाने तात्कालीक उपाय के हुने भन्ने बारेमा हामी गभीर हुनै पर्छ ।

केन्द्रीय तथ्याक विभागअन्तर्गत रहेको जीवनस्तर मापन सर्वेक्षणले निकालेका २०५३ को तथ्याकअनुसार, लिम्बू जातिवाहक अन्य सबै जातिहरूमा गरिवीको चाप दलित जातिभन्दा निकै कम छ । प्रत्येक १०० जना दलितमध्ये ६५ देखि ८६ जनासम्म गरिवीको रेखा मुनि बाँचेका छन् । मनुस्मृतिलगायतका अरु शास्त्रीय काला कानूनहरूले शुद्रलाई सम्पत्ति आर्जनमा मात्र बन्देज गरेका नभई शिक्षा आर्जनमा समेत पूर्ण बन्देज लगाएको थियो । वर्तमान अवस्थामा पनि संस्कृत शिक्षालयका ढोकाहरू दलितका लागि

हाम्रो मुलुकको परिप्रेक्ष्यमा मोटामोटी हिसाबले ५ क्षेत्रमा आरक्षण चाहिन्छ

उदाहरणका लागि, साक्षरताका दर सबैभन्दा कम भएको जाति मुसहर हो, जुन ४२ प्रतिशत छ । त्यसपछि दुमाद र चमारको तस्वर आउँछ, जुन क्रमशः ९.९ प्रतिशत र १०.९ प्रतिशत छ ।

दलित समस्या सामाजिक मात्र नभई राजनैतिक पनि हो । ब्राम्हणवादलाई सदासर्वदा टिकाइराख्ने धूर्त राजनीतिले जातिवादलाई प्रार्मिक ओहित्य दियो, जसको फलस्वरूप दलित

नेपाली दलित समुदायको समग्र मुक्ति संभव छ । क्रान्तिकारी सामाजिक परिवर्तन हागिन गर्न सामाजिक न्याय र समानताको आन्दोलनलाई समाजवादका आन्दोलनसंग मैत्रीपूर्ण रणनीतिक सम्बन्धद्वारा जोडेर अघि बढाउनु पर्छ ।

यस मुलुकका कुनै पनि राजनैतिक पार्टीहरूका नीतिमा एउटा मुसहरका समस्या मुल्काउने उपयुक्त कार्यक्रम छैन । उनीहरूका राजनैतिक कार्यक्रमहरू केवल एउटा गरीब बाहुनको समस्या मुल्काउने दिशातिर उन्मुख छन् । यस मुलुकको श्रमिक वर्गको चाण्डिक प्रतिनिधि पहिलो तस्वरमा त्यो गरीब मुसहर हो । उसलाई पनि राज्यको शासन-प्रशासन, साधन-श्रोत-सुविधामा हिस्सेदारी गराउन आवश्यक तथ्याक वर्तमान स्थितिलाई प्रजातान्त्रिक भन्नुको अर्थ छैन ।

जन्मगत असमानतामा आधारित नेपाली समाजको बाँचा प्रजातान्त्रिक छैन । मुलुकको परम्परागत खेतीपातीका सामग्री, हातहतियार, शोभा-सौन्दर्यका गहना, आभूषण, बस्त्र, जुता, काठधान्तको कार्य तथा कृषि श्रमको बाँचा टार्दैदेखि कला-संस्कृतिको धरोहर हुँदै आएको दलित समुदायले मुलुकको एकीकरण

“संरक्षण भए हुन्छ आरक्षण हुनु हुँदैन” भन्ने कुरा पनि यदाकदा सुनिन्छ । तर संरक्षणको कुरा दया, माया, विवेक तथा भीखसरह हो ।

अभियानदेखि जनतात्मिक संघर्षहरूमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको कुरा कसैले नकार्न नसक्ला । तर मुलुकको सिंगो जनसंख्याको २० प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सासा रङ्गेका दलित समुदायले साक्षरता, राजनैतिक हक, सामाजिक स्वतन्त्रता, समानता, मर्यादाको नैसर्गिक हकबाट वंचित रहनु परेको छ । वर्णाश्रम धर्मको नाममा साढे तीन हजार वर्षदेखि दलित समुदायमाथि लादिए आएको अमानवीय शोषण-उत्पीडन, अपमान, नृशंस दमनचक्रको उत्तरदायित्व राज्यले निमुपछ । त्यही अपमानपूर्ण दमनको जाजज क्षतिपूर्ति या मुआब्जास्वरूप दलित समुदायलाई राज्यले आरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

आरक्षण के हो ?

आरक्षण भनेको संकारात्मक विभेद (positive discrimination) हो, जसको मूल ध्येय असक्षमको पक्ष लिने र उठाउने हुन्छ । वर्णाश्रम व्यवस्थाको मूल ध्येय भारतवर्षमा दलित समुदायले आरक्षणलाई एक आन्दोलनकै रूपमा विकास गर्दै ल्याइयो, जसको मूल नारा समानतापतिक आरक्षण र समानतापतिक प्रतिनिधित्व रहेको छ । सर्वगणहरूको एकछत्र ढलीमली हुँदै आएको ठाउँमा दलितले हिस्सेदारी पाउने आरक्षणको नीतिगत विरोध फेददेखि नै हुँदै आएकोमा २०४७ सालमा वि.पि.सि.को सरकारले मण्डल आयोगको रिपोर्टअनुसार २२ प्रतिशत आरक्षणलाई वृद्धि गरी ४९ प्रतिशत पुर्‍याउने निर्णय गरेपछि अहकारवादी हिन्दुहरूले उत्पात गरे, जसलाई आधार बनाएर आरक्षणप्रति नकारात्मक धारणा बनाउने काम सर्वत्र हुँदै आएको छ । तर वास्तविकता के हो भने, भारतका दलित तथा पिछ्छिणहरूको आरक्षणद्वारा प्रथम पटक राज्यको शासन, सेवा सुविधा, शिक्षा, गरिबीहटा हरक्षेत्रमा उच्च वर्ण र वर्गको एकाधिकारको ठाउँमा सीमित भए पनि साक्षरता गर्ने अवसर पाए । यो वर्गको अवसर तथा उत्थानलाई नै लिएर भारतमा आरक्षण अफापसिद्ध भयो भन्न मिल्दैन, बरु त्यसलाई ठीक ढंगले लागू गरियो कि गरिएन भनेर चर्चा गर्नु अर्कै कुरा हो ।

अमेरिकामा सकारात्मक कार्य (Affirmative Action) को नामबाट काला जातिलाई आरक्षणसरहको सुविधा मिलेको छ । युरोपका विभिन्न मुलुकहरूमा अल्पसंख्यक, पिछ्छिण, असहाय, जनजाति आदिबासी जस्ता समुदायका निमित्त पक्ष लिने आरक्षण जस्तै प्रावधानहरू राखिएका देखिन्छन् । साम्यवादी मुलुकहरूमा पनि यस्तो प्रावधान राखिएको छ । खास गरी, आरक्षणलाई सच्याउने मापदण्ड (COR-rectional measure) को रूपमा

विश्वभरि नै स्थान दिइएको देखिन्छ । अतः आरक्षण एक विश्वव्यापी प्रकृया भएकोले हाम्रो मुलुकको सन्दर्भमा दलित समुदायले आरक्षणको दावी गर्नु नैसर्गिक हक मान्न सकिन्छ ।

“संरक्षण भए हुन्छ आरक्षण हुनु हुँदैन” भन्ने कुरा पनि यदाकदा सुनिन्छ । तर संरक्षणको कुरा दया, माया, विवेक तथा भीखसरह हो । सवैधानिक आरक्षणले मात्र दलित समुदायलाई शक्तिस्मपन्न बनाउँछ, जसले गर्दा उनीहरू आफ्नो भाग्यको फैसला आफै गर्न सक्ने हुन्छन् । युगो युगदेखि दलितमाथि लादिए आएको सामाजिक अयोग्यताको फलस्वरूप पैदा भएको आर्थिक-शैक्षिक-सांस्कृतिक पिछ्छिणलाई घटाउन अनि हर क्षेत्रमा उसलाई सुरक्षा दिन कतिमा सबर्ण समुदायको हाराहारीमा नपुग्नुले आबधिक रूपमा आरक्षणको नीति लागू गर्नु अनिवार्य छ । आरक्षणले नै दलित वर्गको समग्र मुक्ति दिने होइन । यो एक सुधारवादी प्रकृया हो, तापनि, अहिलेको सामाजिक आर्थिक ढाँचा अनुसार दलित समुदायलाई सशक्तीकरणतिर उन्मुख गर्ने भएकोले यसले आमूल परिवर्तनसहितको समतामूलक समाजमा पुग्ने पूर्वाधार प्रदान गर्ने सक्छ ।

हाम्रो मुलुकमा आरक्षणबारे थुप्रै भ्रमहरू पैदा भएका छन् । सतही ढंगले भन्ने गरिन्छ कि, जातपातकै आधारमा

राज्यसुविधा भागवण्डा गर्दा जातिगत भेदभाव मेटिनुको सट्टा लासो समयसम्म रहिरहन्छ (गोकुल पोखरेल-गोरखापत्र ०४७ कार्तिक ७) । अर्को विचार के छ भने, आरक्षणले अवसर प्राप्त गर्नु सट्टा अन्तर्गत गर्नेतिर मोडिन्छ र यो सिनेहरू एक विशेष वर्गको रूपमा पहिचान बनाइराख्छन् (गोरखापत्र, सप्ताहकीय ०५४ भाद्र २) ।

लामो समयदेखि दलित आन्दोलन हाँक्दै आएको नेपाल उत्पीडित दलित जातीय मुक्ति समाजले आरक्षणलाई आफ्नो मूल मागको रूपमा उठाउँदै आएको छ र यस संगठनले धिनसो नेपालको सहसंयोजनमा गत ०४४ पौष १६-२० मा काठमाडौँमा नेपालमै पहिलोचोटी राष्ट्रिय स्तरमा ‘दलित समुदायको समस्या’ विषयक परामर्श कार्यक्रम गरेको थियो । प्रधानन्यायाधीश ओमभक्त श्रेष्ठले न्यस कार्यक्रमको उद्घाटन गर्दै पेशागत मर्म वा कर्तव्यको आधारमा उच्च र निम्न जाति एवं वर्गको रूपमा विभाजन भएपछि समाजमा भेदभाव, शोषण, उत्पीडनका स्वरूप निर्धारण हुनु ऐतिहासिक गल्ती भएकोले आज मुलुकको आर्थिक, सामाजिक विकासको लागि ठूलो समस्या भएकोले राज्यको सन्तुलित र समानतापतिक विकासमा अवसर नपाएका वर्गलाई विशेष प्राथमिकता दिई उच्च वर्ग भनिएकाहरूको समान तहमा पुर्‍याउनु

पने नीति विश्वव्यापी रूपमा थालिँदै आएको छ । बेलायत, अमेरिका, भारत जस्ता मुलुकमा आर्थिक एवं सामाजिक रूपमा विपन्न जाति एवं वर्गको उत्थानका निमित्त विशेष प्राथमिकताको सिद्धान्तअन्तर्गत आरक्षणको नीति लागू छ । यसैले हाम्रो देशमा पनि सामाजिक एवं आर्थिक रूपमा विपन्न वर्गको उत्थानलाई प्राथमिकता प्रदान गर्नुपर्छ भन्ने उहाँको ठहर थियो ।

ठीक यसै मान्यताअनुसारको कार्यपत्र एवं विचारहरू बाहिर आएपछि ब्राह्मणवादी चिन्तन बोक्नेहरूको मुटुमा ह्याग्रो ठोकिन्छ । उदाहरणका लागि, पौष २१ गतेको हिमालय टाइम्सको सम्पादकीयको प्रतिक्रिया यस्तो रह्यो- बलियो र कमजोरका बीचमा प्रतिस्पर्धा गराउनु न्यायोचित नभएकोले समाजका कमजोर वर्गलाई आरक्षणको सुविधा दिनु अनुचित भन्न सकिँदैन । तर यसले गर्दा आरक्षण पाउने र नपाउनेको बीचमा वैमनस्य उत्पन्न हुने, आर्थिकबाहक अरु आधारमा गरिने आरक्षणले समाजमा न्याय नदिने, आरक्षण टाठाबाठाको मात्र हितमा हुने हुँदा वर्तमान स्थितिमा यसले आमूल परिवर्तन नहुने हुँदा आरक्षण समाधान हुँदैन, बरु विशेष कार्यक्रम बन्नुपर्छ । तर त्यही दिनको ‘The Rising Nepal’ को सम्पादकीयले आरक्षणको पक्षमा यस्तो लेख्यो- And for the benefit of the disadvantaged section of society, provisions for reservations also should be considered for a period till they come at par with the rest of the society. अर्थात्, समाजमा पिछ्छिणहरूको समुदायलाई अरु सम्पन्न वर्गको हाराहारीमा नपुग्नुजसम्म आवाधिक आरक्षणको प्रावधान चाहिँदछ ।

२०५४ मा
मुक्ति समाज-
द्वारा
राजधानीमा
आरक्षणको
माग गर्दै
निम्कको
जुलुस

अब पश्चिम गर्नु पर्छ- अहिलेसम्म आरक्षण नहुँदा खोई यहाँ जातपात, छुवाछूत हटेको र सामाजिक समता र समता बढेको ? आखिरी यसै पनि समाजमा सर्वर्ण-असर्वर्ण कायमै छ भने, आरक्षणले लामो समयसम्म जातको लेभल लाग्ने केको डर ? यदि आरक्षणद्वारा शिक्षाको अवसर मिल्छ, आर्थिक निर्भरता बृद्धि हुन्छ, अनि राज्य सत्तामा समानुपातिक हिस्सेदारी मिल्छ भने दलितले जात जनाएर कसैको सामु भुक्नु पर्दैन, बरु आफ्नो सम्मानजनक अस्तित्वसा उसले गर्व गर्न सक्छ ।

आरक्षणको स्वरूप

आरक्षणको क्षेत्र ज्यादै व्यापक छ । हाम्रो मुलुकको परिप्रेक्ष्यमा सोटासोटी हिस्साबले देहाय ५ क्षेत्रमा आरक्षण चाहिन्छ :

१) राज्यसत्तामा : सामाजिकता र सामुहिकता जनतान्त्रिक नेतृत्वबाट मात्र प्राप्त हुन्छ । यस्तो सामुहिक नेतृत्व सायदैनिक ढाँचाको हरेक स्तरमा हुनु पर्छ । यस मुलुकको शासनयन्त्रमा सदैव सर्वर्णहरूको एकलौटी हुँदै आएकोले नै उनीहरूको मनोमानी छ । सामाजिक मनोविज्ञान नै वर्णवादमा आधारित भएको नेपाली समाजमा जातीय कारणले दलितले मिट नपाउने, अनि पाए पनि अपवादब्रह्मले दलितले अरुको भोट पाउँदैन । यसैले, दलितलाई सविधानतः दोहोरो सुरक्षा र अधिकार चाहिन्छ । सामान्य नागरिकको रूपमा र दलित समुदायको रूपमा आरक्षित केही चुनाव क्षेत्र, दलित समुदायलाई प्रतिनिधि सभा, माथिल्लो सदन र स्थानीय निकायमा जनसंख्याको आधारमा मिट छुट्याउनु पर्छ, सविधानतः छुट्टै मूच तैयार हुनुपर्छ ।

२) नोकरी वा जागीरमा : सरकारी, अर्ध सरकारी, गैरसरकारी एवं निजी क्षेत्रका जागीरमा, रोजगारमा (वर्गभित्र र बाहिर) दलितलाई कोटा कायम हुनुपर्ने, जागीरमा प्रवेश गर्ने प्रतियोगिताको तयारीका लागि आवश्यक सुविधा र प्रशिक्षण दिइनु पर्ने जरुरी हुन्छ भने क्षमताको हकमा निश्चित आधार तैयार गर्नुपर्छ ।

३) शिक्षामा : दलित समुदायलाई शिक्षामा सहभागी गराउन दलित छात्रवृत्ति र विशेष वृत्ति हुनुपर्छ । त्यसै गरी, प्राविधिक क्षेत्र, उच्च शिक्षा, विदेशी शिक्षाका कोटामा दलित मिट तय हुनुपर्छ । क्षमताको आधार तैयार गरी ती सिटमा दलितहरू बीचमै प्रतिस्पर्धा गराउनु पर्छ, अरुलाई सट्टाभर्ना गर्नु हुँदैन ।

२०५४ मा भुक्ति रमाजङ्गद्वारा राजधानीमा आरक्षणको माग गर्ने निम्कको जुलुसमा सहभागी महिलाहरूको दृश्य

अहिलेसम्म आरक्षण नहुँदा खोई यहाँ जातपात, छुवाछूत हटेको र सामाजिक समता र समता बढेको ? यसै पनि समाजमा सर्वर्ण-असर्वर्ण कायमै छ भने, आरक्षणले लामो समयसम्म जातको लेभल लाग्ने केको डर ?

४) भूमि तथा आवासमा : जसको ज्ञान उसको पोत'सहित भूमिहीन दलितलाई निर्वाहयोग्य जमीन, शहरी क्षेत्रमा घडेरी र घर बनाउने आर्थिक सहयोगसहित बाटो, बत्ती, पानी, शिक्षा, स्वास्थ्य आदिको उचित प्रवन्ध गरिनु पर्छ ।

५) उत्पादन र उत्पादित वस्तु तथा बन्द व्यापारमा तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा : परम्परागत पेशा-सोपका लागि कच्चा पदार्थ पाउने बैक, उत्पादित वस्तुको बजार, खेतीपातीका लागि आवश्यक पशुधन, सामग्री, विजु, मल, खेताला खर्चसहित खुजारी भएमा क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्थासहित उत्पादित वस्तुको बजार व्यवस्था गर्नुपर्छ । दलित विकास निगम खोलेर आर्थिक विकासका

योजना संचालन गर्नुपर्छ ।

त्यसैगरी, दलित समुदायलाई बन्द व्यापार गर्न राज्यस्तरले आर्थिक सहयोग तथा सुरक्षाको बन्दोबस्त गर्नुपर्छ । प्रितो जमानो राखेर ऋण पाउने कुरा काम लाग्दैन । छुवाछूतलाई पूर्ण उन्मूलन गर्ने कानून निर्माण गरेर पूर्णतया लागू गर्नुपर्छ । नत्र दलितले उत्पादन गर्ने, मासु, दूध, चिउरा लगायतका खाद्य पदार्थ विक्री हुँदैनन् । जातीय रूपमा अपमानित गर्ने सर्वर्ण समुदायका व्यक्तिहरूलाई भारतमा अपराध हरी गम्भीर फाँसीसम्म दिने कानून छ । हाम्रो देशमा त्यस किसिमका घटनाका पीडित पक्षलाई गहन दिन र अपराधलाई पूर्ण उन्मूलन गर्ने विशेष अदालत, आयोग, कार्यदलको कानूनी प्रावधान राख्ने, क्षतिपूर्ति र

दण्डको प्रावधान राख्ने, जातीय दुर्व्यवहारका पीडित पक्षलाई न्याय दिने विशेष सहयोग नभई हुँदैन । यसो गर्दा मात्र दलित समुदायले सार्वजनिक सेवा सुविधाका क्षेत्रमा निर्भयका साथ साभेदारी गर्न पाउँछन् । यस बाहेक, राज्यले दलित समुदायको सर्वांगीण विकासका लागि विशेष आर्थिक उत्थान लगायतका गुरु-योजनाहरू तय गरेर लागू गर्नु पर्दछ ।

राज्यसत्ता, शासन-प्रशासन, साधन-स्रोतमा इतिहासदेखि नै हालसम्म सर्वर्ण समुदायको एकाधिकार रहँदै आएको हाम्रो मुलुकमा दलित समुदायलाई सीमित साभेदारी आरक्षणले प्रदान

गर्ने, अनि उनीहरू सबल एवं सर्वर्णसह समान बन्ने डरले नै यथार्थनिवादीहरूले आरक्षणको विरोध गर्छन् । आरक्षण होइन, विशेष कार्यक्रममार्फत उत्थान गर्न अवसर दिने निम्ने अमूर्त कुराले फेरि पनि जातिवादी शक्ति, पार्टी, नेताको दलाली गर्ने टाढाबाटलाई लालचित पाउँछ, तर दलितले दलित समुदायको तर्फबाट राज्यको शासन-प्रशासन, साधन-स्रोत, सेवा शिक्षामा ससान अवसर पाउन सक्ने । यसर्थ, तत्कालका लागि दलित समुदायले आरक्षणलाई उपयोग गर्दै शिक्षित, सबल, संगठित बन्दै सामाजिक समानता, न्याय एवं समानजनक वाञ्छ पाउने पूर्ण जनवादी शासन व्यवस्थामा पुग्ने लक्षितिर निरन्तर अधि बढ्नु पर्छ । □

स्रोत : समानता, अंक ४ ◆ दलित समुदायको समस्या विषयक राष्ट्रिय परामश कार्यक्रमको कार्यपत्र ◆ जनशक्ति मोजा १९९६ वासपन्थ और अवैडकारवाद कि चुनौतिगर्ना ◆ डा आर जि मिश्र १९८५ भारतीय दलितो कि समस्याएँ एवं उनको समाधान ◆ शिवशर्मा र देवेन्द्र श्रेष्ठ १०५४ नेपालमा गरिबीको अध्ययन, एशोस्क ◆ केन्द्रीय तथाक विभाग, जनगणना २०४९ काठमाडौं

शेचक

कति हेरफेर भयो गरुको सरा वर्षमा ?

सन् १९०० मा

अहिले सन् १९९८ मा

वैलायती साम्राज्यको साइज

यो साम्राज्यमा २ करोड ८० लाख वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल थियो । ४० करोड जनसंख्या यसमा थिए । अर्थात् विश्वको कूल भूभागको ३० प्रतिशत र जनसंख्याको २५ प्रतिशत यसमा थिए ।

अहिले यसको क्षेत्रफल ३० लाख वर्ग कि.मी. छ । र, ६ करोड मानिस यो साम्राज्यमा छन् ।

विश्वको जनसंख्या

१.६ अरब

५.९ अरब

विश्वभरि बेचिएको कार संख्या

४००० वटा

५ करोड ४० लाखवटा

विश्वको कच्चा तेल उत्पादन

१५ करोड ब्यारेल प्रति वर्ष २४ अरब ब्यारेल प्रति वर्ष

विश्वमा जंगलले ढाकिएको भूमि

६ अरब हेक्टर ३२ अरब हेक्टर

विश्वको सबभन्दा अग्लो भवन

इफेल टावर पेट्रानास टावर
पेरिस, ३०० मिटर क्यालाकम्प, ४५२ मिटर

मान्छेको सरदर आयु

अमेरिकामा- ४७ वर्ष ७६ वर्ष
जापानमा- ४४ वर्ष ८० वर्ष
इटालीमा- ४४ वर्ष ७८ वर्ष
मेक्सिकोमा- ३३ वर्ष ७४ वर्ष

◆ स्रोत: Time, April 11, 1998

हा लै भारतको पोखरनामा भारतीय वैज्ञानिकहरूले जमीनमुनि विस्फोटन गराएका पाँच नाभिकीय बमहरू (nuclear bomb) मध्ये एक हाइड्रोजन बम पनि समावेश भएको थियो । भण्डै ४५ किलोटन (16=Pg=16=, TNT= Trinitrotoluene, c7H5-(No2)3= फिकका पहिलो दानादार अति उच्च विस्फोटन स्वभावको ठोस पदार्थ, जसको पम्लने बिन्दु (m.p.) ८२ डिग्री सेन्टीग्रेड हो ।) क्षमता भएको उक्त बम विस्फोटन हुँदा जमीनमुनि विस्फोटन बिन्दुको वरिपरि करिब १ करोड डिग्री सेन्टीग्रेड अर्थात् सूर्यको केन्द्रमा भन्दा ७ गुना बढी ताप उत्पन्न भएको कुरा जनाएको छ । त्यस क्षणमा हाइड्रोजन बमको सम्पूर्ण पदार्थ र वरपरका चट्टानहरू बाफमा परिणत भए । यदि त्यो हाइड्रोजन बम जमीनमाथि विस्फोटन गराइएको भए त्यसले दर्जनौँ हिरोशिमाहरूलाई एकै क्षणमा भष्म बनाउन सक्तथ्यो ।

यति धेरै शक्तिशाली हाइड्रोजन बम वास्तवमा के हो र यो कसरी बनाइन्छ ?

आउनुहोस्, यसबारे एकछिन चर्चा गरौँ ।

महान् वैज्ञानिक अल्बर्ट आइन्स्टाइनले सन् १९०५ मा उनको प्रख्यात शक्तिको सूत्र $E=mc^2$ (E = शक्ति, m = पिण्ड र c प्रकाशको गति) पत्ता लगाए । उनले त्यही सूत्रलाई आधार बनाई पदार्थ र शक्ति एक अर्कामा बदलिन सक्छन् र थोरै मात्र पनि पदार्थलाई शक्तिमा बदल्न हामी सफल हुन्छौँ भने अकल्पनीय शक्ति प्राप्त हुन्छ भन्ने सिद्धान्त पेश गरे ।

आइन्स्टाइनको यही सूत्रलाई आधार बनाई सन् १९४१ मा अमेरिकी सरकारको अनुरोधमा परमाणु बम बनाउनको लागि अमेरिकी वैज्ञानिक ओपन हाइड्रोजन वैज्ञानिकहरूको एक टोलीको नेतृत्व गरे । र, उनले सन् १९४५ मा विश्वमा पहिलो पटक परमाणु बमको विकास गरे ।

वैज्ञानिक ओपन हाइड्रोजन निर्माण गरेका परमाणु बमहरू नै सन् १९४५ मा अमेरिकाले जापानको हिरोशिमा र नागासाकी शहरमा खसालेर लाखौँ निर्दोष जापानीहरूको हत्या गरेको थियो ।

ती र त्यस्ता प्रकारका परमाणु बमहरू परमाणुमा नाभिकीय कोष-उपकोषाभाजन प्रतिक्रिया (nuclear fission reaction) बाट विस्फोटन हुन्छन् र ठूलो मात्राको विनाशकारी शक्ति

हाइड्रोजन बम के हो र कसरी बनाइन्छ ?

उत्पन्न हुन्छ । यस प्रतिक्रियामा यूरानियम वा प्लुटोनियम जस्ता भारी परमाणुको नाभिकालाई धिमा गतिको न्युट्रोनले प्रहार गरी विस्फोटन गराइन्छ । त्यसरी विस्फोटन हुँदा परमाणुको नाभिक (nucleus) टुक्रिएर अरु नै दुई भिन्न तत्वका परमाणुहरू बन्न पुग्छन् र त्यसबेला केही न्युट्रोनहरू उछिर्लिएर जानुका साथै ठूलो मात्रामा अकल्पनीय शक्ति पैदा हुन्छ । तर, हाइड्रोजन बम ती परमाणु बमहरू भन्दा भिन्नै किसिमले विस्फोटन हुन्छ र यसले अझ बढी विनाशकारी शक्ति पैदा गर्दछ ।

हाइड्रोजन बम नाभिकीय कोष संयोजन प्रतिक्रिया (nuclear fusion reaction) बाट विस्फोटन हुन्छ । अर्थात् यस प्रतिक्रियामा कुनै दुई परमाणुहरूका नाभिकहरू संयोजन भई कुनै अर्कै तत्वको परमाणु बन्न पुग्छ र त्यस क्षणमा त्यहाँ ठूलो मात्रामा शक्ति बाहिर निस्कन्छ । वास्तवमा सूर्य र अन्य ताराहरूमा ठूलो मात्रामा निरन्तर शक्ति पैदा हुनु यही 'कोषासंयोजन प्रतिक्रिया' ले भूमिका खेलेको हुन्छ ।

परमाणुका नाभिकहरू ठूलो शक्तिको दबाबबाट जब एक आपसमा टकराउन पुग्छन्, तब नाभिकहरू बीच भएको विकर्षणको शक्ति पराजित भई एक अर्कामा मिसिन पुग्छन् र तिनीहरूले एउटै नाभिक बनाउन पुग्छन् । अर्थात्, दुई

परमाणुहरू एउटै परमाणुमा बदलिन्छन् । यस अवस्थामा त्यहाँ केही प्राथमिक कणहरू (elementary particles) उछिर्लिएर बाहिर निस्केर स्वतन्त्र हुन पुग्नको साथै त्यहाँ ठूलो मात्रामा शक्ति बाहिर निस्कन्छ । तर, यो कोषासंयोजन प्रतिक्रियाको लागि ठूलो मात्राको ताप शक्ति (लाखौँ डिग्री सेन्टीग्रेड) जरुरी हुन्छ । त्यसकारण, यो 'कोषा-संयोजन प्रतिक्रिया' लाई ताप नाभिकीय प्रतिक्रिया (Thermonuclear reaction) पनि भनिन्छ ।

कोषासंयोजन प्रतिक्रिया गराउँदा प्रतिक्रियामा आउने परमाणुहरू जति भारी हुन्छन्, प्रतिक्रिया गराउन त्यति नै बढी ताप शक्तिको जरुरत पर्दछ । त्यसैले यस प्रतिक्रियाको लागि यूरानियम र प्लुटोनियम जस्ता भारी परमाणुहरू समावेश गर्न कठिन पर्छ । यही कारणले गर्दा वैज्ञानिकहरूले 'कोषा-संयोजन प्रतिक्रिया' को लागि सबभन्दा हलुका तत्व हाइड्रोजन र यसका आइसोटोपहरू (फरक न्युट्रोन सख्या भएका उही तत्वहरू) छानेका हुन् ।

हाइड्रोजनको नाभिकमा प्रोटोन मात्र हुन्छ भने हाइड्रोजनका आइसोटोपहरू डेउटेरियम (deuterium) र ट्राइटियम (tritium) का नाभिकहरूमा एउटा प्रोटोन चाहेकै कमशः एक र दुई न्युट्रोनहरू पनि हुन्छन् । स्मरणीय के छ

विज्ञान/प्रविधि

भने, हाइड्रोजन, डेउटेरियम र ट्राइटियम परमाणुहरू सबैमा एउटा प्रोटोन र एउटा इलेक्ट्रोन रहेका हुन्छन् ।

सूर्यमा डेउटेरियम र ट्राइटियम बीच नाभिकीय कोषा-संयोजन प्रतिक्रिया भई हिलियम भन्ने तत्व निर्माण हुन्छ र त्यो प्रतिक्रियाबाट त्यहाँ ठूलो मात्रामा ताप शक्ति पैदा हुन्छ । हाइड्रोजन बममा पनि यही प्रतिक्रिया गराई विस्फोटन गराइन्छ ।

हाइड्रोजन बममा डेउटेरियम र ट्राइटियम बीच 'नाभिकीय कोषा संयोजन प्रतिक्रिया' गराउन चाहिने ताप शक्तिको लागि शुरूमा यूरानियम वा प्लुटोनियमबाट बनेको एक नानो परमाणु बम विस्फोटन गराइन्छ, जुन हाइड्रोजन बम सँगै जोडिएको हुन्छ । 'नाभिकीय कोषा-उपकोषाभाजन प्रतिक्रिया' बाट साना परमाणु बम विस्फोटनबाट प्राप्त लाखौँ डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रमको तापशक्तिबाट नै हाइड्रोजन बममा राखिएको डेउटेरियम र ट्राइटियम बीच नाभिकीय कोषासंयोजन प्रतिक्रिया हुन्छ र हाइड्रोजन विस्फोटन हुन्छ । ठूलो ताप शक्ति दिई नाभिकहरू संयोजन गराएर विस्फोटन गराउन भएकोले हाइड्रोजन बमलाई तापनाभिकीय डिभाइस (thermonuclear device) पनि भनिन्छ । हाइड्रोजन बम बनाउन आवश्यक डेउटेरियम र ट्राइटियम तत्वहरू पारमाणविक शक्ति रियाक्टर (nuclear power reactor) मा प्रयोग गरिने भारी पानी (हाइड्रोजनलाई डेउटेरियमले विस्थापन गरेको) बाट प्राप्त गरिन्छ ।

वास्तविक हाइड्रोजन बमको एउटा विशेषता के छ भने, यो विस्फोटन गराउँदा परमाणु बममा जस्तै यसमा कुनै विकिरण निस्कदैन । किनकि, यसमा हाइड्रोजनका आइसोटोपहरू बीच नाभिकीय संयोजन प्रतिक्रिया भएको हुन्छ । परमाणु बम विस्फोटन हुँदा भारी रेडियो एक्टिव परमाणुहरू (यूरानियम वा प्लुटोनियम) विखण्डित हुने भएकाले त्यहाँ ठूलो मात्रामा विकिरण निस्कन्छ ।

विश्वमा सबभन्दा पहिले अमेरिकाले सन् १९५४ मा प्रशान्त महासागरीय टापु विकिनी अटोलमा हाइड्रोजन बमको परीक्षण विस्फोटन गराएको थियो । त्यसको क्षमता १५ मेघाटन (अर्थात् १५००० किलोटन) को थियो । त्यो बम विस्फोटन गराउँदा १ अरब ८० करोड डिग्री सेन्टीग्रेड ताप उत्पन्न भएको थियो, जुन पृथ्वीमा अहिंसेगम्य प्राप्त सबभन्दा ठूलो तापक्रम हो ।

□ तुल्सीदास महर्जन

स्रोत: The Hindu

हाइड्रोजन बम परमाणु बमहरू भन्दा भिन्नै किसिमले विस्फोटन हुन्छ र यसले अझ बढी विनाशकारी शक्ति पैदा गर्दछ ।

अचेल

० श्यामप्रसादज्यू, हाल तपाईंको दिनचर्या कसरी चलि रहेको छ ?

-म आफ्नो दिनचर्यालाई धेरैजसो नियमित नै गर्न खोज्छु, तर समय परिस्थितिने गर्दा कहिलेकाही गडबड हुन जान्छ। साधारणतया: सात घण्टा सुत्नमा, दुई घण्टा लेख्नमा, दुई घण्टा पढ्नमा, दुई घण्टा भेटघाट गर्नमा, दुई घण्टा खानपान गर्नमा तथा बाँकी अन्य समय दैनिक व्यक्तिगत काममा लगाउने गरी समय तालिका मिलाइराखेको छु।

० तपाईं बिहान कति बजे उठ्नु हुन्छ ?

-अक्सरतया म बिहान चार बजे नै उठ्ने गर्छु र बेलुका त्यहीअनुसार छिट्टै सुत्ने गर्छु। तर मेरो घर नभएको हुनाले पाहुनाको रूपमा कहिले कहाँ, कहिले

जनतालाई मिच्ने सामन्तहरूको स्वभाव हाम्रा नेताहरूमा पनि विद्यमान छ

◆ श्यामप्रसाद शर्मा ◆

श्यामप्रसाद शर्मा नेपाली प्रगतिवादी साहित्यिक आन्दोलनका एक सशक्त र दीर्घजीवी व्यक्तित्व हुनुहुन्छ। प्रगतिवादी निबन्ध र सैद्धान्तिक समालोचनामा विशेष योगदान दिई प्रसिद्ध हुनुभएका उहाँले एक दर्जनभन्दा बढी संख्यामा निबन्ध, समालोचना तथा अनुवाद साहित्यका पुस्तक-पुस्तिकाहरू प्रकाशित गरिसक्नु भएको छ। यी बाहेक, उहाँका थुप्रै थुप्रै फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू छरिएर प्रकाशित भएका छन्। नेपालमा २००९ सालमा उहाँकै पहलमा 'प्रगतिशील लेखक संघ' को स्थापना भएको थियो।

विसं १९८६ साल असार ६ गते पिता जोगनाथ लामिछाने र माता हतीप्रिया लामिछानेको कोखबाट एक माघ सन्तानको रूपमा सोलिथुम गाउँ, मकवानपुरमा जन्मनु भएका श्यामप्रसाद शर्मा (लामिछाने) साहित्यिक व्यक्तित्व मात्र नभई एक राजनीतिक व्यक्तित्व पनि हुनुहुन्छ। आमाको मृत्युपछि

५/६ वर्षको उमेरमै बाबुसँग वीरगञ्जमा बसाइँसराई गरेका उहाँको बालककालको धेरै समय वीरगञ्जमै बित्यो। त्यहीँबाट वाम राजनीतिातर्फ आकर्षित भएका श्यामप्रसाद शर्माले २००९ सालमा कम्युनिष्ट पार्टीको सदस्यता प्राप्त गर्नुभयो। २००७ सालसम्म तीन पटक जेल पर्नुभएका उहाँले २०२४ सालसम्म लगातार कम्युनिष्ट पार्टीका विभिन्न तहहरूमा बसी सञ्चयनापूर्वक काम गर्दै आउनुभयो। २०२४ सालमा 'नेपाल कम्युनिष्ट संगठन' नामको एक भूमिगत संगठन खोलेर उहाँ पनि भूमिगत हुनुभयो। उहाँ २०४६ सालको जनआन्दोलनपश्चात बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्वातावीपीछि मात्र पुनः सार्वजनिक हुनुभएको हो। प्रस्तुत छ ६९ वर्षीय श्यामप्रसाद शर्मासँग मूल्यांकनले गरेको ताजा कुराकानीको सारसंक्षेप।

◆ तुल्सीदास महर्जन

के गर्दै हुनुहुन्छ, के सोच्दै हुनुहुन्छ साहित्यकार तथा राजनीतिज्ञ श्यामप्रसाद शर्मा ?

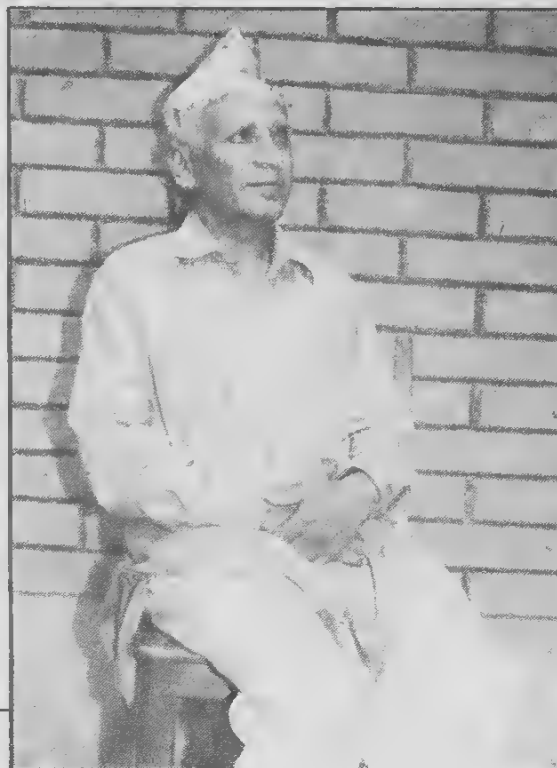
कहाँ बस्छु। त्यसो भएको हुनाले कहिलेकाही आफू बस्ने घरको परिस्थितिअनुसार पनि सुत्ने र उठ्ने गर्छु।

० काम गर्दा गर्दा कति भएको बेला तपाईंलाई मनोरञ्जन गर्दै जस्तो लाग्छ कि लाग्दैन ? मनोरञ्जन गर्न मन लाग्दा कसरी मनोरञ्जन गर्नु हुन्छ ?

-बूढाबूढीहरूसँग, केटाकेटीहरूसँग तथा अन्य व्यक्तिहरूसँग कुराकानी गर्दा वा पत्रपत्रिकाहरू पढ्दा पनि सामान्यतया मनोरञ्जन भइरहेकै हुन्छ। कहिलेकाही म टि.भि. पनि हेर्ने गर्छु। टि.भि.मा पनि म जथाभावी कार्यक्रमहरू हेर्दिनँ। मह जोडी, सन्तोष पन्त, होम्यव्याग कार्यक्रम तथा सामाजिक खालका टेलिफिल्महरू म हेर्ने गर्छु। कहिलेकाही 'बलिदान' जस्ता देशभक्ति दर्शाउने खालका फिल्महरू पनि हेर्ने गर्छु।

० टेलिभिजनको कार्यक्रम तथा फिल्महरू हेर्दा तपाईं कुन दृष्टिकोण लिएर हेर्नुहुन्छ ?

-हामी समाजको हित गर्ने काममा अधिदेखि लागि आएको हुनाले जुनसुकै रचना हेर्दा, मान्छे भेट्दा वा फिल्म, कार्यक्रम हेर्दा देशको लागि यो कति

अरु खेत भने मसँग केही पनि छैन। तै पनि मैले आफ्नो पुरस्कारको पैसा खानमा मात्र सिध्याउने गरेको छैन। त्यस पैसाबाट मेरा पुस्तकहरू निकाल्नेहरूसँग कम्तिमा १००/१०० प्रति किनेर उहाँहरूलाई सहयोग पनि गर्ने गरेको छु। यसरी प्रकाशनको लागि र दैनिक गुजाराको लागि गरी करिब करिब चार हजार जति एक महिनामा खर्च लाग्छ।

० तपाईं एकजना राजनीतिक तथा साहित्यिक व्यक्तित्व हुनुहुन्छ। साहित्यिक क्षेत्रमा त तपाईं प्रगतिशील लेखक संघसँग सम्बन्धित भएर काम गरिरहनु भएको छ। राजनीतिक गतिविधि चाहिँ कसरी चलि रहेको छ ?

-राजनैतिक पक्षमा पनि म पहिलेदेखि नै वैचारिक पक्षमा सक्रिय हुँदै आएको थिएँ। अहिले म कुनै पार्टीसँग सम्बन्धित छैन र आफ्ना रचनाहरूमाफत विचारहरू दिने गरिरहेको छु।

० तपाईं लामो समयदेखि नेपालको साहित्यिक तथा राजनैतिक क्षेत्रमा लागिरहनु भएको छ। शुल्मा तपाईं कसको प्रेरणाबाट यस क्षेत्रमा लाग्नुभयो ?

असजिलो भयो । त्यसैले मैले ११/१२ सालतिर पार्टी छोडेर स्वतन्त्र रूपमै काम गर्न शुरू गरे । २, पार्टीलाई बेला बेलामा सघाउने गरिरहेँ ।

तर २०५७ सालपछि देशमा भएको प्रतिक्रान्तिले म चूप लागेर बस्न सकिनँ । भूमिगत बमिरहेका पुष्पलाल श्रेष्ठसँग मैले सम्पर्क गरे । उनले मलाई बागमती अचलको जिम्मा दिए र उनी आफू पार्टीको तेस्रो महाधिवेशनको तयारी गर्न भारत गए । यता मैले सुशीलचन्द्र अमात्य, काँडला बा, सिद्धिलाल सिंह तथा निमल लामासँग मिलेर बागमती अचलको पुनर्गठन गरे । यसरी हामीहरूले काम गरिरह्यौ । पछि निर्मल लामा जेल परेपछि बागमती अचल कमिटीको बैठकको सर्वसम्मतिबाट २४ सालदेखि म पनि भूमिगत भएर काम गर्न थाले ।

० २०१९ सालमा भएको तेस्रो महाधिवेशनपछि त पुष्पलाल तथा तुन्सीलालको नेतृत्वमा गरी पार्टी दुई टुक्रामा विभाजित भयो । तपाईंहरू कस्तो नेतृत्वमा बस्नुभयो ?

-बागमती अचलको पुनर्गठन गर्ने तथा पार्टीको तेस्रो महाधिवेशनमा प्रतिनिधि पठाउने जिम्मा त पुष्पलालले नै दिनुभएको थियो । त्यसैले, हामीहरू २०२४ सालसम्म पुष्पलालकै पार्टी अन्तर्गत रहेर काम गरिरह्यौ । पछि पार्टीभित्र विभिन्न मतभेद शुरू हुनुको साथै पनपल तथा हालमुहाली शुरू हुन थाल्यो । यो कुरा मलाई मन परेन । त्यसैले, २५/२६ सालतिर मैले आफ्नो विचारसँग सहमत भएका आफूलाई विश्वास गर्नेहरू तथा मेरो नेतृत्वलाई स्वीकार्नेहरूलाई समेटेर 'नेपाल कम्युनिष्ट संगठन' नामक एउटा संगठनको निर्माण गरे ।

० त्यो संगठनमार्फत तपाईंहरूले के कस्ता कामहरू गर्नुभयो ?

-त्यस संगठनमार्फत हामीले महिला, युवा, ग्रीड, विद्यार्थी, बुद्धिजीवी तथा बाल संगठनहरू निर्माण गरेर उनीहरूलाई संगठित गर्ने तथा उनीहरूबीच गएर कामहरू गर्ने गर्थौ । साथै, विभिन्न ठाउँहरूमा पार्टी विस्तार गर्ने तथा पार्टी प्रकाशनहरू प्रकाशित गर्ने र त्यसैबाट पार्टी सदस्यहरू तथा जनवर्गीय संगठनका सदस्यहरूको कक्षा चलाउने तथा उनीहरूलाई सचेत गर्ने कामहरू गर्थौ र आन्दोलनलाई सघाउने कामहरू गर्थौ ।

० त्यो संगठन खास गरी भौगोलिक हगले कुहाँ कुहाँ क्रियाशील थियो ?

-वैचारिक रूपले त नेपालभरि नै यसको प्रभाव थियो । संगठनात्मक रूपले चाहिँ बागमती अचल तथा त्यसको नजिकका अचलहरूमा क्रियाशील थियो ।

० त्यो संगठन कति सालसम्म क्रियाशील रह्यो ?

-मोटा मोटी रूपमा ४६ सालको

भद्रगोल जेलमा रहँदा मेरो सम्पर्क टंकप्रसाद आचार्य, रामहरि शर्मा, चुँडाप्रसाद शर्मा आदिसँग भयो । टंकप्रसाद आचार्यसँगको सम्पर्कमा रहँदा म समाजवादी विचारतिर आकर्षित हुँदै गएँ ।

पार्टी अन्तर्गत रहेर सक्रियतापूर्वक काम गरिरहे । त्यसरी काम गर्दा २००४ सालदेखि ७ सालसम्म पटक पटक गरी म ३ पटक जेलमा परे र वीरगञ्ज, नखु तथा भद्रगोल जेलमा बसेँ ।

भद्रगोल जेलमा रहँदा मेरो सम्पर्क टंकप्रसाद आचार्य, रामहरि शर्मा, चुँडाप्रसाद शर्मा आदिसँग भयो । टंकप्रसाद आचार्यसँगको सम्पर्कमा रहँदा म समाजवादी विचारतिर आकर्षित हुँदै गएँ । ७ सालमा जेलबाट बाहिर निकलेपछि मैले कम्युनिष्ट पार्टीसँग सम्बन्ध राख्न थाले । ९ सालमा मैले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको सदस्यता प्राप्त गरेँ ।

० दोस्रो पटक जेलबाट निकलेपछि तपाईंले एउटा 'पाँच भाइ संगठन' खोल्नु भएको थियो भनिन्छ, त्यो के हो ?

-यो शायद २००५/६ सालको कुरा हो । जेलमा बसेका साथीहरूलाई सहयोग गर्ने उद्देश्यले म, रमेश विकल, सीतादेवी शर्मा र अन्य एकजना गरी चार जनाको एउटा स्वतन्त्र संगठन बनाएका थियौ

-वीरगञ्जमा मेरो घरमा मनमोहन अधिकारीका भाइला बुबा रामहरि अधिकारी डेरामा बस्नु हुन्थ्यो । उहाँका परिवार नै राजनैतिक परिवार थियो र धेरैजसो राजनैतिक व्यक्तित्वहरू उहाँसँग भेट्न आइरहन्थे । फेरि भरतमोहन त मेरो बच्चादेखिको साथी थियो र मनमोहनसँग पनि बेला-बेलामा भेटघाट भइरहन्थ्यो । त्यसो हुँदा मैले बालकै कालदेखि राजनैतिक गतिविधिबारे जान्ने मौका पाएँ र राजनीतिमा लाग्न थालेँ ।

त्यस्तै, साहित्य क्षेत्रमा पनि तीनजना व्यक्तित्वको प्रभाव ममा परेको छ । एकजना, मेरो ब्रतबन्धमा गायत्री मन्त्र सिकाउने गुरु कृष्णचन्द्र अर्याल । उहाँ मध्यकालीन लेखक हुनुहुन्थ्यो र गोरखापत्रको सम्पादकको काम पनि गर्नु हुन्थ्यो । उहाँले मलाई 'मकैको खेती' जस्ता साहित्यदेखि लिएर अन्य साहित्यहरूको बारेमा पनि बताइरहनु हुन्थ्यो । साथै, उहाँका पुस्तकहरू तथा लेखहरू पनि मैले पढ्थे । अर्का मेरा दुइजना गुरुहरू हुनुहुन्छ । म ७/८ कक्षामा वीरगञ्जमा पढिरहेको बेलामा एकजना मुकुटधारी लालदास र अर्को पशुपति धोभडेल । यी दुईजना शिक्षकहरूले हामीलाई साहित्यिक कुराहरू सुनाउने तथा रचनाहरू लेख्न प्रेरणा दिने गर्नु हुन्थ्यो । यसैबाट मैले लेखन क्षेत्रमा हात हाल्न शुरू गरेँ ।

० तपाईंले औपचारिक शिक्षा कतिसम्म प्राप्त गर्नु भएको छ ?

-मैले औपचारिक शिक्षा प्राप्त गरेको भनेको म्याट्रिकसम्म मात्र हो । म दश कक्षामा पढिरहेको बेलामा गणेशमानसिंह, कृष्णप्रसाद भट्टराई, दयासिंह मुन्जीजी आदि रकसैलमा बस्नु हुन्थ्यो । उहाँहरूसँग मेरो सम्पर्क थियो । २००४ सालको सत्याग्रह आन्दोलनमा म पनि सक्रियतापूर्वक लागेँ । बारा, गैतहट तथा पर्सामा भएको सत्याग्रहको शुरूमै म जेल परेँ । यसले गर्दा मेरो र मेरा साथीहरूको नाम स्कूलबाट काटियो । पछि मदनमोहन वीक्षित हेड मास्टर भएर आउनु भएको बेला 'माफी माग, मैले स्कूलमा फेरि भर्ना गराइदिउँला' भन्नु भएको थियो । तर हामीले माफी मागेनौ । पछि म र मेरा साथीहरूले भारतको मोतिहारीबाट म्याट्रिक परीक्षा दियौ । तर मैले पास गर्न सकिनँ । त्यसपछि घरको आर्थिक परिस्थितिले गर्दा अमानाई पाल्न र म आफ्नै पालिनको लागि पनि मैले कमाउनतिर लाग्नु पर्यो । त्यसो हुँदा मेरो औपचारिक शिक्षा अगाडि बल्न सकेन । पछि मैले आफ्नै स्व-अध्ययनबाट मेरो अध्ययन स्तर उकासेँ ।

० तपाईं कम्युनिष्ट पार्टीमा कहिलेदेखि कसरी लाग्नु भयो ?

-शुरुमा म राजनीतिमा लाग्दा नेपाली राष्ट्रिय कांग्रेसमा थिएँ । त्यही

जनआन्दोलनसम्म क्रियाशील थियो। आन्दोलनपछि कुनै साथीहरू अरु संगठनमा लाग्नु भयो। कुनै साथीहरू स्वतन्त्र बन्यो।

० त्यस संगठनमा रहेर काम गर्ने साथीहरू को को हुनुहुन्छ ? भन्ने भन्दा ?

-बाहिर प्रकाशित भएका नाउँहरूमध्ये एकजना तनहुँका शेषमणि आचार्य हुनुहुन्छ। उहाँ षण्डकी अंचलका १००/१५० जना साथीहरूसहित ४६ सालपछि एसालमा प्रवेश गर्नुभयो। अरु साथीहरूको नाम भन्ने अहिलेसम्म गोप्य नै रहेको छ। त्यो नाम मैले सुल्ला गर्न मिल्दैन।

० त्यस संगठनले ४६ सालको आन्दोलनमा कस्तो भूमिका खेलेको थियो ?

-विशेष गरेर उपत्यकाभित्र हाम्रा साथीहरूले सक्रिय भूमिका नै खेलेका थिए। अरु क्षेत्रहरूमा जो जाे जहाँ जाँदा छन्, उनीहरूले आफ्ना जागिरलाई तथा व्यवसायलाई हानी नहुने गरी आन्दोलनमा सकरात्मक भूमिका नै खेलेका थिए।

० तपाईंले साहित्यमा दलगत राजनीतिको गन्ध पर्ने दिनु हुँदैन भन्ने सोच राख्नु भएको छ, त्यो दलगत गन्ध भनेको के हो ?

-मानिसहरूको जीवनमा राजनीति, साहित्य, संस्कृति, शिक्षा आदि पक्षहरू हुन्छन्। तिनीहरूको आ-

साहित्यबाटै जिन्दगिबाट र मुर्दावादका बारा दिन थालियो भने त्यस्ता खालका साहित्य सबैलाई मन पर्दैन र त्यसको आलोचना हुन जान्छ।

आफ्नै रूप हुन्छन्। राजनीतिले प्रत्यक्ष रूपमा नै राजनीतिक कुराहरू दिन्छ, तर साहित्यले परोक्ष रूपमा राजनीतिक कुराहरू दिन्छ। साहित्यबाटै जिन्दगिबाट र मुर्दावादका बारा दिन थालियो भने त्यस्ता खालका साहित्य सबैलाई मन पर्दैन र त्यसको आलोचना हुन जान्छ। त्यसैले, साहित्यमा ठाडो राजनीति नआओस् भन्ने मात्र मेरो अभिप्राय हो। तर त्यसो भन्दैमा साहित्यमा राजनीतिक गन्ध नै आउनु हुँदैन भनेको होइन। आन्दोलनको समयमा गाउँ गाउँबाट उठ, बस्ती यस्तीबाट उठ भन्ने खालका साहित्य पनि आउनु पर्छ।

० नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनमा लागेका नेताहरू तथा अन्य व्यक्तिहरूको जीवन-संस्कृति तपाईंले कस्तो देख्नु भएको छ ?

-संस्कृति तथा वैचारिक पक्ष भनेको मानिसहरूको चालक शक्ति हो। संगठन तथा हतियार भनेको त माध्यम मात्र हो। संगठन तथा हतियारलाई कसरी सदुपयोग गर्न भन्ने कुराको निर्णायक भूमिका वैचारिक पक्षको वा संस्कृतिको हुन्छ। त्यसैले, संगठन तथा हतियार चलाउनेहरूको संस्कृति उच्च स्तरको हुनुपर्छ।

तर नेपालका नेताहरूमा सामन्तवादी संस्कृति हावी छ। सामन्तहरूको जनतालाई मिच्ने जुन स्वभाव छ, त्यो हाम्रा नेताहरूमा पनि विद्यमान छ। यो संस्कृति नेताहरूमा मात्र नभई घर घर, पार्टी पार्टीमा तथा व्यक्ति व्यक्तिमा पनि हावी छ।

० नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनमा हावी भएको यो सामन्ती संस्कृतिबाट मुक्त गरेर आन्दोलनलाई कसरी अगाडि बढाउन सकिनेला त ?

-हाम्रो सामाजिक परिपाटी नै सामन्तवादी संस्कृति

हावी भएको परिपाटी हो। त्यसको प्रभाव त व्यक्तिमा पर्ने भइहाल्यो। त्योसँग जुद्धै जान सकियो भने मात्र त्यसको छाप कम भएर जानसक्छ। त्योसँग जुध्न सकिएन भने त त्यो संस्कृति जस्ताको तस्तै रहने हुन्छ। अब नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई यो संस्कृतिबाट मुक्त गर्ने हो भने, सर्वप्रथम नेताहरूको आफ्ना भएको सामन्तवादी संस्कृतिसँग जुध्नु पर्‍यो, आफ्नै कमजोरीहरूसँग जुध्नु पर्‍यो र आफूलाई नमूनाको रूपमा समाजमा उभ्याउनु पर्‍यो।

त्यसपछि पार्टीका सदस्य तथा जनताहरूलाई पनि प्रशिक्षित गर्नुपर्छ। जनताहरू पनि यो संस्कृतिबाट माथि उठ्न सके मात्रै नेताहरूको चाकरी गर्ने, उनीहरूको कुरालाई अन्य रूपमा शिरोपर गर्न जस्ता प्रवृत्तिको अन्त्य भएर नेताहरूको गल्ती कमजोरीलाई औल्याउन सक्ने स्थिति पैदा हुन्छ। त्यसपछि मात्र नेताहरू पनि ठीक ठाउँमा आउछन्। त्यसैले पार्टीहरूले विविध तरिकाबाट नेताहरू, कार्यकर्ताहरू तथा जनताहरूको सांस्कृतिक स्तर उकास्ने कामहरू गरिरहनु पर्दछ। अनि मात्र नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनलाई सामन्तवादी संस्कृतिबाट मुक्त गर्न सकिन्छ।

० आगामी समयमा आन्दोलनलाई अझ बढी योगदान दिनको लागि तपाईंसँग भावी योजना के छ ?

-मैले खास गरी, अबको आन्दोलनमा वैचारिक योगदान दिने विचार गरेको छु। यसको लागि मेरा आजसम्मका राजनैतिक तथा साहित्यिक लेखहरू प्रकाशित गर्ने योजना छ। मलाई लाग्छ, त्यसले आन्दोलनलाई वैचारिक सहयोग पुर्याउनेछ। किनभने, ती लेखहरू मैले पार्टीमा तथा साहित्यिक संगठनहरूमा काम गरेको अनुभवहरूको आधारमा र साहित्यमा देखापरेका प्रवृत्तिलाई ध्यान दिएर लेखेको छु।

० अब एकछिन पुनः व्यक्तिगत मामलाको कुरा गरौं। तपाईंले दुई जना श्रीमतीहरूसँग ब्रिहा गर्नु भयो र दुवैसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्नुभयो ? त्यो के कारणले गर्नुभयो ?

-पहिलो विवाह त मेरी आमाको करबलले मेरो स्वीकृतिबिना नै भएको थियो। त्यति बेला म राजनीतिमा लागिसकेको थिएँ। मेरी श्रीमती अनपढ तथा मेरो राजनीतिक विचारसँग मिल्न नसक्ने ज्यदा परम्परागत विचारको धिडन्। तैपनि, मैले उनको विकास गर्न खोजेँ। उनलाई आफ्नै पढाउन शुरू गरेँ र संगठनमा पनि काम गराउन खोजेँ। तर त्यतिार उनको पटककै ध्यान गएन। त्यसैले उनीसँग जीवन बिताउन नसके देखेर पार्टी तथा उनकै बाबुसँग सल्लाह गरेर उनीसँग सम्बन्ध-विच्छेद गरेको थिएँ।

दोस्रो विवाह त हाम्रो दोहोरो रोजाइबाटै भएको थियो। उहाँ पनि लेखिका, म पनि लेखक थिएँ। हामीहरू सँगै बसेर केही समयसम्म काम पनि गर्‍यौं। दुइटो छोरीहरू पनि जन्मे। पछि हामी पनि वैचारिक मतभेद कै कारणले छुटिनु पर्‍यो। म समाजवादी विचारको, उहाँ पूँजीवादी विचारको। तैपनि, हामी मिल्न सक्नेले सँगै बसिरहने हो र मिल्न नसकेपछि छुटिने हो भनेर सँगै बसिरह्यौं। पछि म भूमिगत भएँ। उहाँले अर्कोसँग जीवन गाँस्नुभयो। मैले त्यसको विरोध गरिनँ। यसरी नै हाम्रो सम्बन्ध-विच्छेद भयो। अहिले मेरा दुईजना छोरीहरू छन्। दुवैको विवाह भइसकेको छ। र, सम्पन्न पनि छन्। म विरामी भएँ भने, लगेर स्याहारसुसार गर्छु। □

हलै यूरोपका दुई वटा कम्युनिष्ट पार्टीहरूले आफ्नो ८० औं वार्षिकोत्सव मनाएका छन्। ८० वर्ष अगाडि स्थापना भएको ग्रीसको कम्युनिष्ट पार्टी (CPG) ले वर्गीय संघर्ष चलाउनुका साथसाथै राष्ट्रिय समस्याहरू र पञ्जातान्त्रिक अधिकारसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा निरन्तर संघर्ष गर्दै आइरहेको छ। कम्युनिष्ट इन्टरनेशनलमा समेत सहभागी भएर साम्राज्यवाद र पूँजीवादविरुद्धी संघर्षलाई अगाडि बढाउन यसले महयोग गरेको थियो।

दोस्रो विश्वयुद्धको क्रममा फासीवादी आक्रमणका विरुद्ध सशस्त्र प्रतिरोध गर्ने ग्रीसको कम्युनिष्ट पार्टीको नेतृत्वमा ग्रीक कम्युनिष्टहरू अचेल फासीवादको आक्रमणका विरुद्ध संघर्ष गरिरहेका छन्। ग्रीक कम्युनिष्टहरू अहिले पनि मार्क्सवाद-लेनिनवादलाई आफ्नो मार्गदर्शक सिद्धान्त मानेर साम्राज्यवादी र फासीवादी स्वल्प लिइसकेको ग्रीक पूँजीवादका विरुद्ध निरन्तर संघर्षरत छ। ग्रीक कम्युनिष्टहरूले प्रजातान्त्रिक हक, हित र अधिकारका लागि जनस्तरिय

युरोपेली कम्युनिष्टहरूको वार्षिकोत्सव

कारवाही सचालन गर्ने, याल्फन क्षेत्र, मध्यपूर्व र खाडी क्षेत्रमा सामाज्यवादीहरूले गरेका घडियन्त्र र आक्रमणहरूको विरोधमा देशका सबैजसो प्रगतिशील शक्तिहरूलाई परिचालन गर्ने काममा अगाडि गरिरहेका छन्।

त्यस्तै, यूरोपको अर्को कम्युनिष्ट पार्टी- कम्युनिष्ट पार्टी अफ फिनल्याण्ड (CPM) ले पनि आफ्नो ८० औं वार्षिकोत्सव भव्यतापूर्वक मनाएको छ।

साम्राज्यवादीहरूको नैतिक संगठन NATO (नाटो) को पूर्वी यूरोपतिरको अतिक्रमणको टड्कागो खतरा र पूँजीवादीहरूको शोषण-उत्पीडनविरुद्ध फिनल्याण्डका कम्युनिष्टहरू ज्यूज्यान दिएर लडिरहेका छन्।

फिनल्याण्डको यो कम्युनिष्ट पार्टी (CPM) को अस्सीऔं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा भएको पार्टी महाधिवेशनले साम्राज्यवाद र पूँजीवादका विरुद्ध अरु तेज जनस्तरिय संघर्ष गर्ने घोषणा गरेको छ।

त्यस्तै, अर्को यूरोपीय कम्युनिष्ट पार्टी जर्मन कम्युनिष्ट पार्टी (DKP) को चौधौं महाधिवेशन पनि हालै भव्यतापूर्वक सम्पन्न भएको खबर छ। नव फासिष्टहरूको बढ्दो आक्रमण र साम्राज्यवादी जर्मन शासकहरूको पलायनका बीच भएको जर्मन कम्युनिष्ट पार्टीको यो महाधिवेशनले आफ्नो संघर्ष अझ तेज पार्ने उद्घोष गरेको छ। □

केही समयअघि राजधानीमा आयोजित एक साहित्यिक भेटघाटमा एकजना वक्ताले साहे नै 'बोर' गरे। 'कार्यक्रम डेढ घण्टामा सकिने छ' भनी त्यस कार्यक्रममा सहभागीहरूलाई आयोजकहरूले बल्ल बल्ल जुटाएका थिए। तर कार्यक्रम लम्बिएर साढे तीन घण्टा लामो भइसकेको थियो। अन्तिमभन्दा अगाडिका वक्ताको पालोमा उनी बोल्दै थिए। उनले यति लामो बोले उनको कुरा सुन्दा सुन्दा दिक्क लागेर आधाभन्दा बढी मान्छेहरू त उठेरै हिँडे। बाँकी मानिसहरूलाई पनि अत्यन्तै ठूलो धर्मसंकट आइलाग्यो।

सोभै परिसकेको थियो, टाढासम्म पुग्नुपर्ने मानिसहरूलाई गाडी नपाइने

लामो बोलेर 'बोर' नै गरे।

एकजना समाजसेवी मित्रले केही महिना अघि यस्तै गरे। उनले सभामा चाहिने-नचाहिने प्रसंगमा ज्यादै लामो व्याख्यान छाँटे र दिक्क लगाए। अरु वक्ताहरू सबैको पालो मिचिदिए। साँझ पाँच बजे विद्युत लाइन बन्द हुनेवाला थियो, बन्द भयो। अरु वक्ताहरूले माइक उपयोग गर्ने पाएनन्।

राजधानीमै अर्का एकजना चिन्तक छन्, जो आफ्नो विषयका राम्रा ज्ञाता हुन्, तर बोल्नु परेका खण्डमा उनी भूमिका बाँध्नमै प्रगस्त

**माइक
पाएपछि
छोड्दै
नछोड्ने
वक्ताहरू**

हाम्रो समाजमा केही मानिसहरू यस्ता पनि छन्, जो लामो बोल्ने कारणले विद्रोह वर्गबीच अत्यन्त चर्चित र बदनाम छन्। कुराकानीमा उनीहरूको प्रसंग चल्दा मान्छेहरू हाँस्ने गर्छन्। वास्तवमा, उनीहरू साँच्चै यस्ता हुस्सु नै छन्, जसले "शाखाको कुरा गर्दा आफू एक पटक आग्रा जाँदा त्यहाँको एक स्थानीय विद्वानसँग भएका गफहरूको विवरण" समेत प्रस्तुत गर्न थाल्छन्। आफ्नो यस्तो अवैज्ञानिक

ढंगबाट उपयोग गर्ने होश र व्यवस्थापन कौशलको हामीमा अभाव हुनु नै यो समस्याको मूल कारण हो।

भेला, बैठक, गोष्ठी, आमसभा, कोणसभा, अन्तर्क्रिया कार्यक्रम आदि आज हाम्रो समाजमा धेरै ठाउँमा र धेरै प्रसंगमा भैरहेका छन्। यिनमा तोकिएको समयमा कार्यक्रम शुरु हुने र तोकिएको समयमा कार्यक्रम सक्ने संस्कृतिको विकास नभएको कारण अनावश्यक रूपमा धेरैको समय र साधनको नाश भइरहेको छ। तोकिएको समयमा कार्यक्रम शुरु गर्नमा भने आजकाल आम स्तरमै पनि केही चनाखोपन विकास भएको देखिएको छ। यो चाहिँ सुशीको कुरा हो। "कार्यक्रम ठीक दुई बजे शुरु हुने भएकोले साढे एकदेखि पौने दुई

लामो बोलेर फलानाले 'बोरै' गरें !

डरले सताइरहेको थियो र अर्को कुनै काममा बेलैमा जानु पर्नेहरूलाई त भन्नु साहे नै हिलो भइसकेको थियो।

बल्लतल्ल उनले भाषण सके। सारा मानिसहरूले त्यतिखेर ठूलो 'राहत'को अनुभव गरे।

बाहिर निस्कँदा सबैका मुखमा यही बाक्य भण्डिएको थियो - "कार्यक्रम त राम्रो भयो, तर फलानाले भने ज्यादै

-चन्द्रदेव नेपाली

समय लगाउने गर्छन् र वास्तवमा उनको आफ्नो क्षेत्रको खास सान्दर्भिक विषयमा बोल्न उनलाई समय नै पुग्ने गर्दैन। कम महत्त्वका कुराले धेरै समय खाने, तर बढी महत्त्वको कुराले न्यूनतम समय पनि नपाउने स्थिति उनी आफैँ सिर्जना गर्ने गर्छन्।

यानी देखेर अरुहरूले आफूलाई हाम्रोमा उडाएको कुरा पनि उनीहरूमध्ये धेरैले चाल पाउँदैनन्।

वास्तवमा, हाम्रो समाजमा धेरै कुराहरूमा वैज्ञानिक व्यवस्थापन हुन सकिरहेको छैन। समय परिवेशलाई बुझेर त्यसलाई उद्देश्यमूलक र दक्षतापूर्ण

बजेटसम्म उपस्थित भइसक्नु होला"

भन्ने खालका व्यहोराहरू निम्तापत्रमै उल्लेख गर्न थालिएका पनि पाइएका छन्। यो तरीकालाई हाम्रो स्थितिमा राम्रो तरिका नै मान्नु पर्दछ। कारण, ताकेको ठीक समयमा कार्यक्रम शुरु गर्न आयोजकहरूले खोज्दा पनि सहभागीहरू "दुई बजे भनिएको छ, साढे दुई नभई कार्यक्रम के शुरु होला र ?"

नीति/संस्कृति

भन्ने मानसिकता बोकेर जानी जानी ढीलो उपरिचय हुने गरेका पनि पाइने गरेको छ । तोकैको समयमा कार्यक्रम कुनै पनि हालतमा शुरू हुने र यसरी शुरू हुन्छ भन्ने परम्परा र विश्वास स्थापित हुने स्थिति समाजमा पैदा नहुन्जेल यो "ठीक समय पनि उल्लेख गर्ने" र "उपस्थितिको निमित्त त्यस समयभन्दा २०-३० मिनेट अगाडि नै आउन अनुरोध पनि गर्ने" प्रणाली उपयोगी प्रणाली नै हो ।

हामीकहाँ कार्यक्रम शुरू गर्नमा देखापर्ने थालेको थोरै भएपनि यति चनाखोपन कार्यक्रम ठीक र निर्धारित समयमा सबनमा भने पटककै पैदा भइसकेको छैन । डेढ घण्टा जति लाग्ला भनेको बैठक चार घण्टा लामो हुने, साँझ सकिने भनेको मिडिङ आधारितसम्म लम्बिने, एकछिन भेटघाट र छलफल गरौं भनेर कुराकानी गर्न थालेको घण्टौं लाग्ने आदि स्थिति पैदा हुनुले समय मात्र हानी हुने होइन, यसले मान्छेको रूचीमाथि पनि नकारात्मक

योजना अगाडि नै तयार गरिएको हुने र त्यसमा समय-सीमाको किटानी पनि हुने गरेकाले र मोको एक एकपति सहभागीहरू सबैलाई शुरूमै उपलब्ध गराउने गरिएकोले तिनमा समस्या कम हुने गरेको छ । यस्तो समय-सीमासहितको कार्यक्रमको वैज्ञानिक व्यवस्थापन जुनसुकै स्तरका कार्यक्रममा पनि हुनु जरुरी छ । बाटामा भेटिएका मित्रसँग उभिएर गरिने कुराकानीलाई पनि द्वैजना मित्रहरूको फुसंद र रूचि एक-आपसमा सोधेर पत्ता लगाई त्यो कुराकानीको निमित्त समय तय गर्ने हदसम्म हामी व्यवस्थापन कुशल हुने हो भने त्यो कुराकानी पक्कै उपयोगी हुनेछ र 'बोर' हुने विषय बल्ने छैन । यस्तै, बक्तालाई उनको र अरु बक्ताको समय सीमाबारे शुरूमै, मौखिक रूपमा नै सही, जानकारी दिने र उनको बोल्ने समय सकिनुभन्दा दुई मिनेटअघि कुनै पनि तरीकाले सूचना गर्ने प्रणाली आयोजकहरूले अपनाउनु जरुरी छ । हालै, केही बौद्धिक भेलाहरूमा सभापतिले घण्ट

गरिएको हुन्छ ।

यस्तामा बक्तालाई मित्रहरूले उनको प्रवचन वा भाषण वा कुराकानीका अप्रासंगिक र अनावश्यक प्रसंगहरूबारे सकेत गर्ने र सुधार्ने सुभाव दिने परिपाटी बस्नु जरुरी छ । आफू 'बोर गर्ने प्राणी' नबल्ने हो भने बक्ता स्वयंले पनि साथीहरूबाट वा सहभागीहरूबाट आफ्नो बोलाइबारे सुभाब र समीक्षा माग गरी त्यसअनुरूप आफूलाई सुधार्नु जरुरी छ ।

-बक्ताले आफ्नो निर्धारित विषय के हो भन्ने बुझ्नु जरुरी नै नठानी भटभट बोल्न थाल्ने

-बक्ताले निर्धारित विषयबारे बोल्ने क्रममा "आफूले अरु पनि थुप्रै कुरा ज्ञानेको छु" भन्ने देखाउन खोजेर अनावश्यक पाण्डित्य छाँट्न थाल्ने

-कार्यक्रमको एजेण्डामा नपर्ने तर बोल्न पाएको अवसर छोप्ने उद्देश्यले बक्ताले बेधसंगको विषयमा पनि बोल्ने नियत राख्ने

-स्रोताहरूले आफ्ना कुरामा चाब राखेको देखेर खुशी लागी, बहकिन पुगी बक्ताले विषयलाई अनावश्यक रूपमा तन्काउने

-पूर्वबक्ताले थुप्रै कुरा प्रस्तुत गरी स्रोताहरूमा राम्रो प्रभाव पारेको देखेर "पूर्वबक्ताले बोलीसकेको कुरामा म सहमत छु" भन्दा आफू "नजान्ने साबित हुने" ठानी अर्को भाषामा उही उही कुरा दोहोर्‍याउने प्रवृत्ति बक्ताले अँगाल्ने

-स्रोता वा लक्षित वर्गको स्तर कस्तो छ भन्ने कुरा छ्याल गर्न नसकेको कारण बक्ताले साधारण कुरामा पनि अनावश्यक व्याख्या गर्न पुग्ने

-यी केही मानसिक जटीलताहरूबाट बक्ता मुक्त हुँदैन भने उसले यो 'बो' गरिने 'हने' छ ।

यतिखेर एउटा थप पक्षमा पनि हामी ध्यानाकर्षण हुनु जरुरी छ । त्यो हो-बोल्नै वा प्रस्तुत गरिने विषयलाई कसरी संगठित गर्ने भन्ने हाम्रो पद्धतिको पक्ष । कुनै पनि विषयलाई कुनै सिलसिलामा र कसरी प्रस्तुत गर्दा सबैभन्दा वैज्ञानिक र छरितो हुन्छ भन्ने बारेमा आधुनिक अनुसन्धान-पद्धतिले थुप्रै शैली र प्रारूपहरू तयार गरिसकेको छ । लेखनमा मात्र हैन, वाचनमा पनि यो शैली र प्रारूपहरूको आधुनिक ज्ञानलाई हामीले कसरी सदुपयोग गर्ने भन्नेबारे हाम्रो आन्दोलनमा खासै चर्चा र चासो भेटिएको छैन । यसबारे पनि लागीपर्न सकेमा हाम्रा प्रवचनहरू, भाषणहरू, कुराकानीहरू व्यवस्थित र चुस्त बन्ने थिए । अनावश्यक, लामा र पट्यारालाग्दा हुनुबाट थिनीहरू जोगिने थिए ।

के हाम्रा बक्ताहरूले पद्धति र शैली शास्त्रका विज्ञहरूबाट यो कुरा सिक्नका लागि कुनै भेटघाट वा कक्षा वा अध्ययन क्रम नै संचालन गर्नेतिर जाँगर चलाउँलान् ? □

पारिजात

जुठी दमिनी र कमिनी
आमाहरूको चुसिएको जीवन
बुभन र बुभाउन सजिलो
हुनेगरी कोरिएका ज्यूँदाजाग्दा
चित्रहरूले भरिपूर्ण कविताहरू

जुठी दमिनी

जीवन सोध्नु भएको ?
त्यो त हजूर आएको, गएकै
थाहा छैन ।
खै, जान्ने-सुन्नेले भनेको
मेरो जीवन त जिम्मुवालको
ऊ त्यो गहुँबारीमा सप्रिसक्यो रे !
उसैको करेसावारीको सयपत्रीमा
फुलिसक्यो रे !
खै, कुनै कस्तो अनौठो
मेरो आँखा र ओठमा नफुलेर
मेरो जीवन
अर्काको सम्पत्तिमा फुले रे !

◆ यो किताब किन पढ्नु
ब पढाइनु जकसी छ ?

□ एउटा सम्बोधन,
समाज फेर्ने काममा लागिपरेका
सहकर्मीहरूलाई !

◆ यो किताब कसरी
प्रचोग गजैँडोला ?

□ किन र कसरी प्रकाशित
गरियो काम गरीखानेहरूका लागि
यो किताब ?

हेर्दैमा पढौं-पढौं लाग्ने आकर्षक
चित्रहरूले सजिएका

पारिजातका कविताहरू
प्रकाशित भयो ।

विस्तृत जानकारीको लागि सम्पर्क
आत्मनिर्भर विकास मञ्च

पो. व. नं. ७७३९, काठमाडौं ।
फोन: ३३९०२६

जाग्राको कुराबाट शुरू गरी आगासम्मको बयान छाँट्ने हुस्सू वक्ताहरूले कहिले पाठ सिकलान् ?

प्रभाव पार्ने गरेको छ ।

□ फलामालाई भेट्ने हुन्छ, भेट्यो
कि घण्टौं कुराकानी गरेर 'बोर' गर्ने गर्छ !

◆ फलानोले माइक पायो भने
छाँट्ने नामै लिँदैन ।

-हामीमध्ये धेरैलाई अरु मित्रहरूले
यस्तो भन्ने गरेका पाइन्छन् ।

यो भनेको, हाम्रो लागि अत्यन्त
दुखको कुरा नै हो । कारण, हामी अरुलाई
'बोर' गर्ने प्राणी किन बल्ने ? अरुको
आँखामा यसरी हँसीको पात्र बल्न पुग्न
कसैका लागि पनि खुशीको कुरा हैन ।

त्यसैले, यो 'बो' गर्न प्राणी हुनुबाट
जोगिनेतर्फ हामीले ध्यान दिने कि
नदिने ?- यो ध्यानाकर्षण आज हामीभित्र
हुनु जरुरी छ ।

यस निमित्त हामीले बोल्न वा भाषण
गर्दा यसरी हुन जाने अनावश्यक लामोपनका
कारणहरूतर्फ ध्यान दिनु जरुरी छ ।

यसका कारणहरू दुई प्रकारका रहेका
छन् । एक, कार्यक्रम व्यवस्थापन पक्षको
अकुशलता र दुई, बक्ताको मानसिक
जटीलता र त्यसले पैदा गरेको बेहोशी ।

कार्यक्रम आयोजकहरूले
वक्ताहरूलाई पहिले नै बोल्ने निश्चित
समय तोकिदिने र त्यस समय सीमाको
पानना र जनाउ कडाइका साथ गर्ने
गरेमा आधाजसो समस्या हल हुने
देखिन्छ । खास गरी, राष्ट्रिय-
अन्तर्राष्ट्रियस्तरका कतिपय महंगा
गोष्ठीहरूमा कार्यक्रमको विस्तृत समय-

बजाएर समय सीमाको सूचना गर्ने
परिपाटी बसलिएको पाइएको छ । यो
पनि एउटा राम्रो पक्ष हो ।

आयोजकहरूले बक्तालाई उसबाट
कुन निश्चित र मूर्त विषयमा राय वा
विचार वा सूचना प्रस्तुत गर्ने अनुरोध
गरिएको हो, सो स्पष्ट नगरेका कारण
पनि बक्ताहरूले लामो बोलेका
उदाहरणहरू पाइएका छन् । बक्ता स्वयंले
आफू केन्द्रित हुनुपर्ने विषयमा स्पष्ट
भएर मात्र बोल्न थाल्नु त जरुरी छ नै ।
तर कहिलेकाहीँ आयोजकहरूले बक्तालाई
निमन्त्रणा पत्रमा ठूलो विषय दिने तर
विचार चाहिँ त्यस ठूलो विषयको खास
कुनै निश्चित सानो पक्षमा मात्र माग गर्ने
गरेको कारणले पनि कतिपय ठाउँमा "यांग
ट्यांग नमिलेको" पाइने गरेको छ ।

कतिपय आयोजकहरूले चाहिँ
आफूले समयमै बक्तालाई उसको समय
सकिएको सूचना चाहिँ नगर्ने, तर बक्ताले
लामो समय लिएकोमा पछि आफैँ "कुरा
काट्ने" गरेका पनि पाइएका छन् । यसो
गर्दा त बक्तामाथि अन्याय नै हुने हुन्छ ।

दोस्रो कारणको रूपमा रहेको बक्ताको
मानसिक जटीलता र त्यसले पैदा गरेको
बेहोशी भने बक्ताहरू स्वयंले चिनेर
हटाउनु पर्ने कुरा हो । आफू र आफ्नो
कुरालाई तत्कालीन कार्यक्रमको उद्देश्य,
समय र परिवेशभन्दा महत्वपूर्ण सम्झिदिने
मनोवृत्तिका कारणले बेसन्दर्भमै पनि
अनावश्यक रूपमा लम्बेतान बोल्ने

के

ही समयअधि मृत्युले सव्यसाचीलाई हामीबाट खोस्यो। सव्यसाची एक त्यस्तो नाम हो, जुन नामलाई संभिन्दा हिन्दीको साहित्यिक पत्रकारिताको परम्पराका ती तमाम हस्तीहरूको संभना हुन्छ, जसले भारतको आजादीको क्रममा घुँरे जलाएर आफ्नो विजोग हुने हदसम्म पुगेर हिन्दीको सेवा गरेका थिए। जसरी भारतेन्दु हरिश्चन्द्र, बालकृष्ण भट्ट, महावीरप्रसाद द्विवेदी र मुन्शी प्रेमचन्दले तमाम आर्थिक कठिनाईहरू सहदै हिन्दीको साहित्यिक पत्रकारिता क्षेत्रलाई उँचो बनाएका थिए, लगभग त्यसरी नै आजादीको आठौँ दशकमा सव्यसाचीले "उत्तरार्द्ध" र "उत्तरगाथा" जस्ता साहित्यिक पत्रिकाहरूद्वारा नयाँ रचनाशीलतालाई मंच प्रदान गरेर हिन्दीको र जनपक्षबाट साहित्यिक आन्दोलनको अतुलनीय सेवा गरे। उनको यो योगदानलाई डा. वेदप्रताप वैदिकले पनि हिन्दी पत्रकारिताबारे लेखिएको आफ्नो पुस्तकमा स्वीकारेका छन्।

सव्यसाचीको जन्म उत्तर प्रदेशको बुर्जुआ भएको थियो र गरिबीको चक्रबाट मुक्तिदेखि उनले राजनीतिशास्त्रमा एम.ए. गरेपछि उनले मधुगामा वि.एस.ए. कलेजमा प्राध्यापकको रूपमा सेवा गरे। त्यहीँबाट अवकाश प्राप्त गरेपछि उनी मधुगामा नै स्थायी रूपले बसाबस गर्ने थाने। गत वर्ष मे-जून महिनामा धाँडा भयो, उनलाई ब्रन टयमर भएका रहन्छ। यसको उपचार दिल्लीको अस्पतालमा गरइयो। रेडियाथेरापी पनि गरियो तर केही महिनापछि नै मधुगामा उनको मृत्यु भयो।

सव्यसाची हाम्रो हिन्दी-उर्दू क्षेत्रका एक वैज्ञानिक विचारक थिए। एक यस्ता विचारक, जो सोइश्य उत्साहसहित आफ्नो लेखनलाई साधारण जनतासम्म सप्रेषित गर्नमा एकदमै अगाडि थिए। उनको भाषा, लेख शैली र स्वयं उनको व्यक्तित्व यस क्षेत्रका गरीब, उपेक्षित र शोषित जनताप्रति समर्पित थियो। उनले साना ठूला गरी २८ वटा पुस्तकहरू लेखे, तर युनिभर्सिटीका प्राध्यापकहरूले ती किताबहरू पढेनन् र तिनबाट उद्धरण प्रस्तुत गरेर आफ्ना कुराहरू भन्थे। उनले आत्मदम्भ लिएर उनले ती पुस्तकहरू लेखेका थिएनन्। उनी यस्ता खाले समाजशास्त्री थिएनन्। "सुबह होने से पहले" नामक आफ्नो पहिलो कविता संग्रह प्रकाशित भएको केही दिनपछि नै उनले "उत्तरार्द्ध" को संपादन कार्यलाई आफ्नो जिम्मा लिए। त्यतिखेर उनले भनेका थिए-"हाम्रा धेरै धेरै युवा कविहरू राम्रा राम्रा कविताहरू लेखिरहेका छन्, तिनीहरूलाई प्रकाशमा ल्याउनु निकै जरुरी छ।" यसपछि उनले आफ्ना कविताहरू प्रकाशित गराएनन्। लगातार

नयाँ युवा प्रतिभाशाली रचनाकारहरूलाई "उत्तरार्द्ध" का पानाहरूमा ठाउँ दिए र पत्रिकाको साहित्यिक स्तर पनि कायम नै राखे। सन् सत्तरीपछिका वर्षहरूमा "उत्तरार्द्ध" मा आफ्नो रचना छापिँदा स्थापित साहित्यकारहरू पनि गौरवान्वित अनुभव गर्दथे।

तिनमा रघुवीर सहाय, सर्वेश्वर दयाल सक्सेना, काशीनाथ सिंह जस्ता रचनाकारहरूले पनि स्थान पाउँथे र नयाँभन्दा नयाँ रचनाकारहरूले पनि स्थान पाउँथे।

जसरी आजादीको समयमा साहित्यिक पत्रकारिताका पछाडि एउटा मूल्यदृष्टि रहने गर्थ्यो र त्यसैको कारणले गर्दा त्यो पत्रकारितामा एउटा दिप्ती, एउटा चमक र मूल्यवत्ता फलकन्थ्यो, त्यसरी नै सन् सत्तरीपछिका वर्षहरूमा

मा छापिएको थियो, त्यसमा उनले देशमा "प्रजातन्त्रको हत्या"को एक दुस्वप्नका बारेमा पाठकहरूलाई सचेत गराएका थिए। यो दुस्वप्न "आपतकाल" को रूपमा सन् १९७५ मा सही साबित भयो।

सव्यसाचीले यो लेखेको अन्त जुन वाक्यहरूद्वारा गरेका छन्, तिनमा व्यक्त चेतनावनी आजको भारतको लागि लेखिएको जस्तो लाग्छ। "हिटलरका पाउहरूको आहटलाई अगाडि बढ्न नदिनका लागि हामीले पूँजीवादी सामन्ती चक्रव्यूलाई ध्वस्त गर्नुपर्छ, जसको निम्ति संघर्षशील जनतालाई आक्रान्त गर्नु जरुरी छ, अन्यथा, हामीले फासी-बादको दमनचक्रको नारकीय आगोमा तहपी तहपी जल्लाको लागि आफू तयार हुनु पर्नेछ।"

सव्यसाची हाम्रो समाजको या

हिन्दीका जनपक्षीय लेखक सव्यसाची बित्तु भयो

सव्यसाची नाराहरूद्वारा हैन, समाजमा चालू द्वन्द्वात्मकताद्वारा आफ्नो निष्कर्ष निकालिरहेका थिए।

लघु-पत्रिकाहरूको माध्यमबाट जुन साहित्यिक पत्रकारिताले विकास गर्‍यो, त्यसमा पनि एउटा नयाँ मूल्यदृष्टि फलकन्थ्यो। मुख्य गरेर यो मूल्यदृष्टिको आधार सुबहारा वर्षको वैज्ञानिक विचारधारा थियो, जसलाई सव्यसाचीले अहिलेसम्मको सबैभन्दा अगाडि रहेको दार्शनिक प्रणाली मान्दथे र यसैको आधारमा आफ्नो समाज र देशको अवस्थाको चित्र खिच्ने गर्थे र यसैलाई उनी सांस्कृतिक स्तरमा साधारण जनतासम्म पुर्‍याउन चाहन्थे, जसबाट उनीहरू पनि आफ्ना खराब स्थिति, गरिबी, अशिक्षा र अन्धविश्वासको जित्दारीको वास्तविकता जान्न सक्न्। यही वैचारिक दृष्टिकोणले उनले देशका दशा र दिशालाई खुट्याउने काम गरे, जुन कयौँ अर्थहरूमा दैवीशक्तियुक्त जस्तै लाग्छ। उदाहरणको निम्ति, जुलाई १९७२ मा प्रकाशित एक लेखमा, जो हरिश भादानीद्वारा संपादित "वातायन"

स्थितिलाई आफ्नो वैज्ञानिक विश्वदृष्टिद्वारा नै हेरिरहेका थिए, अन्यथा १९७२ मा बांग्लादेशको जन्मको क्रममा भारतका बहुसंख्यक मानिसहरू र सि.पी.आई. जस्ता प्रगतिशील राजनीतिक दल पनि इन्दिरा गान्धीको नेतृत्वमा सुनौलो भारतको सपना देखिरहेका थिए। सव्यसाची नाराहरूद्वारा हैन, समाजमा चालू द्वन्द्वात्मकताद्वारा आफ्नो निष्कर्ष निकालिरहेका थिए। यो द्वन्द्व आज पनि चालू छ, यसकारण सव्यसाचीले इंगित गरेको, "हिटलर के पावो कि आहट" रचना तत्कालीन समयमा सार्चो नदेखिएको नै किन नहोस्, आज भारतीय समाजको ढोका ढक्क्याउन यो रचना आइपुगेको छ।

सव्यसाचीको एउटा किताब "राष्ट्रिय स्वयं सेवक संघ" को बारेमा पनि लेखिएको छ, जसमा उनले यसको "अ-राष्ट्रिय" चरित्रको तर्कसंगत विश्लेषण गरेका छन्।

वास्तवमा, जर्मनीको मानवविरोधी नाजी विचारधारालाई नै हिन्दूत्वको आडमा, राष्ट्रिय स्वयंसेवक संघ (आर.एस.एस.) ले अर्पण गरेको छ। यसकारण, यो विचारधारा "राष्ट्रिय" पनि छैन। सव्यसाचीले "हिटलर के पावो की आहट" लाई १९७२ को उक्त लेखमा आफ्नो वैज्ञानिक दृष्टिकोणद्वारा नै अनुभूत गरेका थिए। यसको निम्ति पछि उनले लगातार आफ्नो लेखनद्वारा फासिष्ट र साम्प्रदायिक शक्तिहरूको वास्तविकताको पर्दाफास गरे। फिनिफ, यी शक्तिहरूले हाम्रो देशलाई नोक्सानी पुर्‍याएका छन्।

नवौँ दशकमा जब लेखकहरूलाई अनुभूति भयो, हाम्रो समाजमा कलमको स्वतन्त्रता पनि खोसिनसक्छ, जस्तो इमरजेन्सीको क्रममा भइसकेको थियो, त्यतिखेर सव्यसाचीले एउटा नयाँ संगठनको रूपमा एकजुट हुन हामी सबैलाई दबाव दिए। त्यही दबावको नतिजाको रूपमा जनवादी लेखक संघका गठन भयो। यो नयाँ संगठनको निर्माणमा सव्यसाचीको निकै ठूलो योगदान रहेको थियो।

उनी यसको सचिवालय सदस्य बन र उत्तर प्रदेश इकाईका सचिव रहेर उनले लेखकहरूको एउटा व्यापक मोर्चा बनाएर आफ्नो राज्य इकाई संगठनलाई विस्तारित गरे। उनको दृष्टिकोण एकदमै व्यापक थियो, उनी आफू मार्क्सवादी थिए तर उनी हरेक लेखक, जो प्रजातान्त्रिक मूल्यहरूलाई आफ्नो लेखनमा अर्पणउँछ, उसलाई पूरा सम्मान दिन्थे। त्यसकारण, आफ्नो लेखन स्वतन्त्रता र जनताको जनवादी अधिकारहरूको रक्षा र विकासको लागि प्रतिबद्ध तमाम लेखकहरू त्यो संगठनमा सामेल भए। सव्यसाचीका कामहरूमा र व्यवहारमा सर्कीपानावादको भ्रमले कहिल्यै देखिँदैनथ्यो। यसरी शब्द र कर्मका बीच उनको तालमेल थियो। हिन्दी साहित्यमा यसमा समर्पित व्यक्तिको अब ज्यादै नै कम छन्। उनी आफ्नो मृत्युको क्षणसम्म पनि "उत्तरार्द्ध" निकालेर हिन्दीका लेखकहरू र हिन्दीको मूल्यवान साहित्यका पाठकहरूका सामू लैजानमा जुटिरहे। मृत्युको केही दिनअघि मात्र पनि "उत्तरार्द्ध"को स्वाधीनता विशेषांक उनले निकाल्न लगाए। त्यसमा आजादीको क्रमका उत्कृष्ट साहित्यहरू र त्यसबारेका लेखहरूका साथै अन्य वैचारिक लेखहरू पनि प्रकाशित गरे। हिन्दी साहित्यका लेखक-पाठक परिवारहरूले सव्यसाचीलाई हमेशा सम्झिरहेका छन्। □

चंचल चौहानद्वारा लिखित एक लेखको अनुवाद। साभार: हिन्दूस्तान रविवामरीय, ९ फेब्रुअरी, १९९८।

अनु: हरिगोविन्द लुईटेल

जब म एमाले धिएँ, 'मूल्यांकन' पद्विनिधे। यो अकारण धिएँ। मलाई यसको स्तर, चमक र पहुँच आफ्नो प्रिय पार्टीको समकक्ष लाग्दैनथ्यो। तसर्थ, म जति सम्भव हुन्छ, मूल्यांकनबाट पर नै रहन्थे। यही मेरो समुचित प्रयास रहन्थ्यो। जसमा म पर्याप्त सफल पनि थिएँ।

एमाले भएर के मूल्यांकन पढ्ने? यस्तो मेरो मानसिकता थियो। यसको असल वा खराब परिणाम के भयो भने, मैले वर्षौंसम्म तपाईंहरूको पत्रिकाको अनुहार पनि देखिन। के मेरो कुरामा विश्वास लाग्दैन र यामजी?

एमालेका मानिसहरूलाई अध्ययनार्थ जति पनि अखबार, पत्रिका र पुस्तकहरू उपलब्ध थिए। कुनै अभाव थिएन। छलफल, प्रकाश, दृष्टि, प्रतिपक्ष, संकल्प, लहर, भिसमिले, सुरते कडेरीया, सूर्जेमानको स्कूलदेखि समुद्रसम्मका यात्रा, गोलघरको मन्देश, मानवदेखि दानवसम्म, इत्यादि। जसलाई सबै धैर्यतापूर्वक अध्ययन गर्दथे। म त भक्तिभावका साथ नै पढ्दथे। भूलनाथ-सलनाथ आदिको गुप्त नामको लामो-लामो लेख प्रकाशित भएको दिन म अबेर रातसम्म अक्षर-अक्षर घोकिरहन्थे। म एक राम्रो र मूर्ख पाठक थिएँ। एमालेका प्रभावशाली नेताहरू (जसमध्ये एकको घुमिएको कपालको म प्रशंसक थिएँ) भन्ने गर्थे- हो यो चार्हिँ निकै भलादमी कमरेड रहेछ।

पछि यही चार अक्षरको 'भलादमी' शब्द बडो काम लाग्यो। शब्दहरू पनि लाभदायक हुँदा रहेछन्। अफ त्यसबाट सहजै निर्मित सुन्दर, कोमल र लचकदार वाक्यको के कुरा गर्ने? जे होस्, एमाले नौ महिने अल्पमतको सरकारमा पुग्दा मलाई साम्ना प्रकाशनको जी. एम बनाइयो। म गद्गद भावले बनें। हेनोस्त, मूल्यांकन नपढेको मलाई कति

काम लाग्यो?

एकदिन लुकेर भएपनि मैले मूल्यांकन पढ्ने विचार गरे। हेरेँ, के छ यसमा? किन सबै मूल्यांकन-मूल्यांकन भन्ने गर्छन्? के हो यो? यही सोचेर म मूल्यांकन लिन हिँडे। यस्तो कुवुद्धि मभित्र किन र कसरी प्रवेश गर्‍यो? यसबारे अनुसन्धान हुन बाँकी नै छ। अँ, त्यसताका गोष्ठी-सोष्ठीहरूमा मेरो हरिगोविन्दजीसँग दुई चार पटक भेटघाट भएको थियो। के यो पनि एउटा कारक-तत्व हुन सक्दैन?

रत्नपार्कको बुकस्टलबाट मूल्यांकन खरीद गरेर म सतर्कतापूर्वक घर फर्किरहेको थिएँ। सयोगवश असनको मोडनेर कमरेड धनञ्जय (मलाई क्षमा गर्नुहोस्। सही नाउँ लेख्ने मेरो अहिले पनि साहस भएन। म एक कायर लेखक हुँ। नबक्लीपन नै मलाई आदरणीय लाग्छ। के गर्ने? पुरानो स्वभाव चाँडै जाँदैन। यसले समयको माग गर्छ) - मँग साक्षात्कार भयो। पार्टीको उदीयमान नेता। उपनामहरू धारण गरेर यदाकदा भयकर लेखहरू लेख्ने। केही चल्तीका पुस्तिकाहरूका रेडीमेड रचयिता। तसर्थ, हाम्रो पार्टीको सुप्रसिद्ध लेखक। उनले मलाई गडेर हेरे। म हडबडाएँ। एक्कासी भनें, "लालसलाम कमरेड।"

"लालसलाम!" उनले मेरो देब्रे हाततिर संकेत गरेर भने, "के हो यो?" मैले लज्जितप्रायः मुद्रामा भनें, "पत्रिका हो कमरेड।"

"कुन पत्रिका?"

अब सही उत्तर नदिएर मुक्त हुने कुनै उपाय शेष नरहेकोले मैले मन्द स्वरमा भनें, "मूल्यांकन।"

कमरेड धनञ्जयको भुक्टी तन्कियो र निधारमा अनेकन मुजा पत्थो। मैले उनीतिर हेरे। कमरेड केही नबोली सरासर अधि बढे। यसको भाषा मैले बुझेँ। म एक प्रशिक्षित एमाले थिएँ।

हामी नेताको शब्दभन्दा मौनतालाई बढी बुझ्थौ। यही हाम्रो शिक्षा थियो। कमरेड धनञ्जय धेरै अधि बढिमकेका थिए। मैले बुझेँ, उनी अत्यधिक क्रुद्ध छन्। म जस्तो राम्रो र मूर्ख पाठक थियन थालेको उनलाई मन परेको थिएन। म अपराध भावले ग्रस्त भएँ। अतः सोभौ बुकस्टलतर्फ कट्टे। र, मूल्यांकन फर्काएर सट्टामा अर्कै पत्रिका लिएर घर फर्केँ। अनि मात्र मेरो अशान्त चित्त मन्थर भयो। यसप्रकार, म भण्डै-भण्डै पथघष्ट हुनबाट जोगिएँ। मेरो पाठकत्व सुरक्षित नै रह्यो। भङ्ग भएन। धन्य!

एमाले र मूल्यांकनबीच के वैरभाव थियो, यो पनि एउटा मूल्यांकनकै विषय हो। तर अचम्म के थियो भने, एमालेका नेताहरू मूल्यांकन पढ्दथे। मैले देखेको छु। म कामविशेषले एक दिन अध्यक्ष कमरेडको कक्षमा गएको थिएँ। उहाँ एकाग्र भावमा मूल्यांकन हेरिरहनु भएको थियो। कुनै डिस्टर्ब नहोस् भनी म त्यत्रै फर्केँ। अध्यक्ष मात्र होइन, अन्य ठूला, साना र मध्यम खालका नेताहरू पनि मूल्यांकन पढ्ने गर्दथे। मेरो विचारमा नेतृत्वपक्षलाई विचारार्थ क्षमता मूल्यांकनसँग छैन। सम्भवतः यही कारणले नेताहरू निर्भयतापूर्वक पढ्दथे। म जस्तो सानोतिनो समर्थकको कुनै भरोसा हुँदैन। तसर्थ, मूल्यांकनबाट पर रहन हामीलाई कर एव आग्रह थियो,

जसको पालनामा म ढुङ थिएँ।

मूल्यांकन किन पढ्नु पर्‍यो? मूल्यांकन के, यस टाइपको कुनै पत्रिकाबाट पनि म सक्रो परहेज गर्दथे। मैले एमाले-धर्मको कहिल्यै उल्लंघन गरिनँ। एमालेकालको म एक असल र कुशल एमाले थिएँ। यसमा मलाई कुनै शका छैन। मेरा नेताहरूलाई पनि थिएन। मैले लामो समयसम्म मूल्यांकन पढिनँ। किन पढ्ने?

पछि मलाई मूल्यांकन पढ्न तीव्र इच्छा भयो। अब के गर्ने? परेन फसाद! एमाले भएर मूल्यांकनको अध्ययन सम्भव थिएन। म एक आज्ञाकारी सिपाही भएकोले म पार्टी नियम विपरीत जान चाहिँदैनथे। एक एमालेका रूपमा मूल्यांकनभित्र साक्षात्कार क्रिकेट थियो। तसर्थ, एक बिहान मैले एमाले छाड्ने निर्णय गरे। र, चुपचाप त्याग गरे। मेरा मित्र र शत्रुहरू (कहिलेकाहीँ मलाई दुवै एउटै जस्तो लाग्छ। दुवैमध्ये कहानिर विभाजन-रेखा छ? म अल्मलिन गर्छु) ठान्छन् र मलाई भन्ने गर्छन्- मैले मालेको ग्राह्य दिन एमाले छाडेको हुँ। तर होइन, वास्तविकता के हो भने, मैले तपाईंहरूको पत्रिका मूल्यांकन पढ्नलाई एमाले त्याग गरेको हुँ। अन्य कारण किञ्चित मात्रामा पनि सत्य होइनन्। यो आज म मूल्यांकनमार्फत नै घोषणा गर्न चाहन्छु। हो, मालेसँग मेरो कुनै सम्बन्ध छैन। अब म फेरि एउटा अर्को एमालेको पक्षमा छैन। मेरो यो सक्षिप्त जिव्जगीमा एउटा एमालेनै पर्याप्त छ। म धेरै एमालेको बोझ किन बोक्छु? □

एमाले, 'मूल्यांकन'

र म

◆ विमल निभा

एमाले र मूल्यांकनबीच के वैरभाव थियो, यो पनि एउटा मूल्यांकनकै विषय हो। तर अचम्म के थियो भने, एमालेका नेताहरू मूल्यांकन पढ्दथे।

विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनमा खुशचोभ, गोर्वाचोभ, बोरिस यल्टसीन जस्ता संशोधनवादी नामधारी कम्युनिष्ट नेताहरूको उत्पत्ति किन र कसरी हुन गयो ? नेपालकै सन्दर्भमा भन्ने हो भने, हाम्रो देशको कम्युनिष्ट आन्दोलनमा डा. केशरजंग रायमाभी जस्ता गद्दार व्यक्तिहरूको विकास किन र कसरी भयो ? र, हालसालै एमाले पार्टी फट्नुको दार्शनिक र सैद्धान्तिक कारणहरू के के हुन सक्छन् ? एमाले नेतृत्व वर्गमा रायमाभी* र कांग्रेसी प्रवृत्तिहरू किन हावी भए त ?

यी यस्ता गम्भीर र चुनौतिपूर्ण प्रश्नहरूले नयाँ नेपाली समाजको निर्माण गर्ने अभियानमा लागेका प्रगतिशील शक्तिहरूका सामुन्ने मुख बाँएर हामीहरूलाई चुनौति दिइरहेका छन्, ललकारिरहेका छन् । यी समस्या र चुनौतिपूर्ण प्रश्नहरूको शल्यक्रिया गर्नु अत्यन्त जरुरी छ ।

एमाले पार्टीभित्र विकृति र विसंगति भित्रिनुको मूल कारण केन्द्रीय नेतृत्वमा हावी भएको निम्न पूँजीवादी चिन्तन हो । अर्को भाषामा, केन्द्रीय नेतृत्व वर्गमा विद्यमान अवैज्ञानिक विश्व दृष्टिकोण र गैर समाजवादी विचारधारा नै विकृति र विसंगतिको मूल कारण हो । मार्क्सवादी विश्व दृष्टिकोण र समाजवादी जीवनशैली आफ्नो दैनिक जीवनमा अभ्यास गर्नका

लागि सर्वप्रथम नेतृत्वदायी तहबाटै विशेष प्रयत्न गर्नुपर्ने र आन्दोलन जारी राख्नुपर्ने हुन्छ । तर नेतृत्वदायी तहमै यस्तो प्रयत्न र आन्दोलनको आवश्यकता महसूस गरिएन ।

नेतृत्वदायी व्यक्तिहरूले वाह्य समाज-वदलने कुरामा मात्र ध्यान दिए, आफ्नो गैर मार्क्सवादी दृष्टिकोण र जीवनशैली बदल्नु पर्ने कुरामा ध्यान दिएनन् । फलस्वरूप, पार्टीका शीर्षस्थ नेताहरूमा मार्क्सवादी चिन्तन प्रक्रिया र जीवनशैलीको अभावले गर्दा दृष्टिकोण र विचारधाराको मामलामा विचलनको पहिरो आयो । कान्तिकारी नैतिकतामा क्षय आयो । सत्ता, सम्पत्ति र सुविधाको अवसर प्राप्त हुने बित्तिकै लक्ष्य र आदर्श गौण हुन गए ।

आखिर यस किसिमको फितलो दृष्टिकोण र विचारधारा केन्द्रीय नेतृत्व वर्गमा किन र कसरी हावी भयो ?

कारकतत्व

हाम्रो समाजको संरचना अध्रसामन्ती किसिमको छ । यस्तो भएको हुनाले सामन्ती र निम्न पूँजीवादी संस्कृति, धार्मिक अन्धविश्वास, रीतिरिवाज, सामाजिक मूल्य-मान्यता, धाक-रवाफ,

बडपन, धनसम्पत्ति, बाहिरी आकर्षण आदिबाट कम्युनिष्ट पार्टीका नेता/कार्यकर्ताहरू अप्रभावित रहन सक्दैनन् । कम्युनिष्ट पार्टीको सम्पर्कमा आएपछि मार्क्सवादी दर्शन, साहित्यको अध्ययनबाट उनीहरूमा समाजवादी विचारधाराप्रतिको आकर्षण बढ्न थाल्यो । शोषित-पीडित जनताको दुःख, उत्पीडन, शोषणबाट उनीहरूमा शोषणप्रति घृणा र विद्रोह तथा शोषित जनताप्रति सहानुभूति उत्पन्न हुन जान्छ । मानवको, मानवीय जीवनको प्रकृतिगत विशेषता के छ भने, प्रत्येक मानिसमा सकारात्मक अनुभूति र नकारात्मक अनुभूति विद्यमान भएको हुन्छ । सकारात्मक अनुभूति र नकारात्मक अनुभूतिको मात्रा कसैमा बढी र कसैमा घटी हुन्छ । एकातिर, मानव मस्तिष्कको अनुभूति गर्ने क्षमता यस्तो हुन्छ भने, अर्कोतिर ती पार्टीका नेता/कार्यकर्ताको सामन्ती निम्न पूँजीवादी संस्कृति, धार्मिक अन्धविश्वास, रीतिरिवाज, सामाजिक मूल्य-मान्यता, धाक-रवाफ, बडपन, धनसम्पत्ति, बाहिरी आकर्षण आदिको प्रभाव र

नियम अनुसार मार्क्सवादी दर्शन, साहित्यको व्यापक प्रभावले गर्दा उनीहरूमा नकारात्मक प्रवृत्तिहरू विस्तारै विस्तारै निषेध हुन थाल्छन् । यदि आफूमा विद्यमान नकारात्मक प्रवृत्तिहरूप्रति व्यक्ति सजग हुने र उसले तिनलाई हटाउन आफै निरन्तर संघर्ष गर्ने हो भने, यदि सामूहिकताले यस्ता नकारात्मक प्रवृत्तिहरू चिन्न र हटाउन व्यक्तिलाई मद्दत गर्ने हो भने, नकारात्मक प्रवृत्तिहरूमाथि व्यक्तिले एकपछि अर्को गर्दै विजय प्राप्त गर्न सक्छ ।

अर्कोतिर, नकारात्मक अनुभूतिको मात्रा बढी भएका नेता/कार्यकर्ताहरूमा मात्राको गुण र गुणको मात्रामा रूपान्तरणको प्रक्रियाको गति सुस्त हुन्छ । निकै ठूलो व्यक्तिगत र सामूहिक संघर्षबाट मात्र यस्ता मानिसहरू प्रगतिशील दिशातिर रूपान्तरित हुने संभावना हुन्छ । यस्तो संघर्षको अभावमा यस्ता मानिस नेता, कार्यकर्ताका रूपमा पार्टीभित्र हावी भएपछि मार्क्सवादी दर्शन र संस्कृतिले उनीहरूलाई रूपान्तरित गर्ने होइन, उनीहरूले आफू र आफ्नो

भएको हो ।

हाम्रो कम्युनिष्ट आन्दोलनमा के नुटी छ भने, यहाँ पार्टीभित्र मान्छे भित्र्याउँदा उसमा रहेको प्रवृत्ति हेरिन्छ, उसको कुरा र खट्ने क्षमता मात्र हेरिन्छ । उसमा सकारात्मक अनुभूतिको मात्रा बेसी छ कि नकारात्मक अनुभूतिको मात्रा बेसी- त्यो कुरामा ह्यालै राखिन्छ । ऊ कतिको तर्कशील मान्छे हो र कति भोला भिरेर कुट्न सक्छ, त्यो मात्र हेरिन्छ । यसो गर्नाले नकारात्मक अनुभूति ज्यादा भएका हानिकार मानिस पार्टीमा हावी हुने संभावना सजिलै हुन्छ । यो गलत परिपार्टी हो । यस्तो परिपार्टी हटाउनु जरुरी छ ।

जुन मान्छेमा समाजमा विद्यमान अन्याय, दुःख, वेदनाप्रति संवेदनशीलता छ, जो अन्याय, दुःख, वेदना हटाउनका लागि क्रियाशील हुन तत्पर छ, जो आफ्नो बचन र काममा भरोसिलो छ र आफ्नो गल्ती कमजोरीप्रति सजग र आलोचक छ, त्यो चरित्र नै सकारात्मक अनुभूति ज्यादा भएको लक्षण हो । यस्तो गुणतत्त्व भएको मानिसित कमी कमजोरी धेरै भए पनि वैज्ञानिक दृष्टिकोण र संस्कृतिको संसर्गमा आएपछि उसले प्रगति गर्ने र गल्ती कमजोरी सच्याउने संभावना प्रशस्त हुन्छ ।

जुन मानिस अरुको दुःख, कष्ट र अन्यायप्रति संवेदनशील छैन, जा

आफ्नो अहं र स्वाधिसिद्धिका लागि मात्र सक्रिय हुन्छ, तर अरुको दुःख कष्ट अन्याय हटाउनका निम्ति क्रियाशील हुँदैन, जो आफ्नो बचन र काममा भरोसिलो छैन र आफ्नो गल्ती कमजोरीप्रति आलोचक पनि छैन, त्यो लक्षण नकारात्मक अनुभूति ज्यादा भएको लक्षण हो । यस्तो मानिस स्वभावले उत्पीडक हुन्छ, अवसरवादी हुन्छ र अहंकारी हुन्छ । यस्तो मानिस साम्यवादी मानिसमा बदलिने संभावना सारै न्यून हुन्छ ।

त्यसैले मानिसको कुरा हेरेर होइन, उसको प्रवृत्ति र चरित्र हेरेर मात्र उसलाई संगठनमा भित्र्याउने नभित्र्याउने निर्णय गर्नु पर्छ ।

हाम्रो आन्दोलनमा के पनि नुटी छ भने, सकारात्मक अनुभूति नै ज्यादा भएको भए तापनि मान्छेले वैज्ञानिक दृष्टिकोण र समाजवादी जीवनशैलीलाई आफूभित्र लागू गर्न शुरू गरेका हुन्छन्, ऊ कम्युनिष्ट पार्टीको नेता भइसक्यो । मान्छेमा पद, सम्पत्ति, सामन्ती निम्न पूँजीवादी मूल्य-मान्यताप्रतिको अथाह मोहमाया बाँकी रहेका हुन्छन्, ऊ पार्टीको उच्च पदस्थ पदमा पुगिसकेको हुन्छ । कसैसित मार्क्सवादको सैद्धान्तिक ज्ञान नै छ भने पनि त्यो व्यवहारमा देखापर्न थालेकै

किन कम्युनिष्ट पार्टीमा खुश्चोभहरू पैदा हुन्छन् ?

-गंगाप्रसाद चौधरी

मार्क्सवादी दर्शन, साहित्य आदिको अध्ययनको कारण परेको प्रभावबीच अन्तरविरोध शुरू हुन्छ ।

सकारात्मक अनुभूतिको मात्रा बढी भएका नेता/कार्यकर्ताहरूमा व्यक्तिको प्रगतिशील रूपान्तरणको प्रक्रियाको गति तीव्रतर हुन्छ । र मार्क्सवादी दर्शन, संस्कृति, साहित्य आदिको प्रभाव बढी पर्न गई, उनीहरूभित्र घर जमाएर बसेको सामन्ती, निम्न पूँजीवादी संस्कृति, मूल्य-मान्यता, धार्मिक अन्धविश्वास, रीतिरिवाज, धाक-रवाफ, बडपन, धनसम्पत्ति आदिको प्रभावमा धक्का लाग्न थाल्छ । द्वन्द्ववादको निषेधको

स्वाधिनुकूल मार्क्सवादी दर्शन र संस्कृतिको अपप्रयोग र अपव्याख्या गर्न थाल्छन् । फलस्वरूप, उनीहरूको र पार्टी सँगैकै वैचारिक दृष्टिकोणमा विचलन आउन थाल्छ । संशोधनवाद वा सुधारवाद यसैको परिणाम हो । दृष्टिकोण र विचार, जीवनशैली र नैतिक मूल्यमा ढास आएपछि पार्टीको कान्तिकारी कार्यदिशा नै भुत्ते भएर जान्छ । विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनमा खुशचोभ र गोर्वाचोभ यसरी नै पैदा भएका हुन् । नेपालमा रायमाभी र शैलेन्द्रकुमार यसरी नै प्रादुर्भाव भएका हुन् । एमालेमा रायमाभी प्रवृत्ति यही कारणले पैदा

एमाले नेतृत्व
वर्गमा रायमाभी र
कांग्रेसी प्रवृत्तिहरू
किन हावी
भए त ?

लेखक

हुन्, इन्दिय ग्राह्य ज्ञानबाट बुद्धिसम्मत ज्ञानमा, बुद्धिसम्मत ज्ञानबाट क्रान्तिकारी व्यवहारमा छलाग लाग्ने हुन्, ऊ पार्टी नेता भईसक्यो ।

त्यस्ता नेताहरुको बाहुल्य पार्टीको नेतृत्वदायी अंगमा भएपछि त्यो पार्टीको चरित्र त सोभियत संघको कम्युनिष्ट पार्टी जस्तै हुनजान्छ । एमाले नेतृत्व र सगठनभित्र यस्ता नेताहरुको बाहुल्य छ । उनीहरु पार्टी र संगठनभित्र सामन्तवाद जिउँदो राख्न चाहन्छन् । निजी सम्पत्ति र धाक रवाफमा धक्का नलगाइकन क्रान्ति गर्न चाहन्छन् । समाजको सामन्ती निम्न पूँजीवादी मूल्य-मान्यता, संस्कृतिमा चोट नपुऱ्याइकन जनवादी संस्कृति निर्माण गर्न चाहन्छन् । दलाल र नोकरशाही, पूँजीपतिहरुसितको घनिष्ट सम्बन्धमा धक्का नलगाइकन सर्वहाराकरण गर्न चाहन्छन् । सामन्तबर्गसितको सम्बन्धमा चिसोपना नल्याइकन कृषि क्रान्ति गर्न चाहन्छन् । अमेरिकी साम्राज्यवाद र भारतीय विस्तारवादसितको घनिष्ट सम्बन्धमा धक्का नलगाइकन नेपाल राष्ट्रलाई नव उपनिवेशी शोषणबाट मुक्त गर्न चाहन्छन् । कोशी, गण्डकीभन्दा पनि खतरनाक राष्ट्रघाती महाकाली सन्धि विभिन्न जालफेल, तिकडम गरी संसदबाट पारित गराएर जननेता मदन भण्डारीको सपना पूरा गरेको डिग हाक्छन् । जनताको बहुदलीय जनवाद त उनीहरुका लागि शोधित पीडित जनता/कार्यकर्तालाई रनभुलमा पार्ने, सरकारमा जान्ने अमोघ अस्त्र साबित भएको छ । र, आफू सरकारमा पुगेपछि समाजको 'आमूल परिवर्तन' कार्यकर्तालाई हेपेर, घरमा तल्लामाथि तल्ला थपेर आफ्नो परिवार र नातेदारको 'आमूल परिवर्तन' पेरि गर्छन् । धन, धाक रवाफ सबै उनीहरुलाई छाहन्छ । कष्टमय काम कार्यकर्ताले गरिदिनु पर्छ तर जनता जाबोस् भाँडमा भन्ने व्यवहार गरिन्छ ।

कम्युनिष्ट पार्टीको मुख्य उद्देश्य हो: क्रान्तिकारी चेतनाले भरिपूर्ण आलोचनात्मक, जागरुकता, मार्क्सवादी दृष्टिकोण, विचारधारा र व्यवहारले नैश प्रतिबद्ध नेता र कार्यकर्ताको वैकल्पिक नेतृत्व निर्माण गर्नु । तर एमाले पार्टीमा क्रान्तिकारी चेत भएको आलोचनात्मक कार्यकर्ताको विकल्प हुन नदिने र भएको क्रान्तिकारी चेतना, आलोचनात्मकता पनि मार्ने प्रक्रिया प्रबल रुपमा हावी भयो । यस पार्टीमा त अन्धभक्त, पिछलग्गु दास मनोवृत्ति भएका कार्यकर्ता पत्ति तयार गर्ने प्रवृत्ति चर्को रुपमा हावी भयो । आलोचनात्मक विचार र जागरुक प्रवृत्ति भएका कुनै पनि कार्यकर्तालाई राणाशाही कोतपर्व मच्चाएर माथि उठ्ने नदिन निरंकुश राजतन्त्रवादी सामन्ती संस्कृति अजम्मीरुपमा अवस्थित भयो एमालेमा । यस किसिमको नोकरशाही केन्द्रीकरणको अभ्यास, गरेर हामी कस्तो किसिमको लेनिनवादी सगठनात्मक सिद्धान्तको, समाजवादी समाजको निर्माण गर्न चाहन्छौ ?

के नेकपा माले चाहिँ यस किसिमको रोगबाट मुक्त छ ? उत्तर सज्ज छ- छैन । के के नेकपा मालेका नेतृत्वबर्गमा बसेका शीर्षस्थ नेताहरुले यसबाट पाठ सिक्नु पर्दैन ? जुन रुपमा र जति मात्रामा नेकपा मालेका नेतृत्व बर्गले पार्टी फुटको रोगको करकतत्वबाट आफूलाई मुक्त गर्दै जान्छ, त्यति नै मात्रामा र त्यही अनुरूप पार्टी क्रान्तिकारी बन्दै जान्छ । नत्र भने नेकपा (माले) पार्टी पनि एमाले हुन बेर लाग्दैन ।

□ महोत्तरी

गत सन् १९९९ को अक्टोबर महिनामा क्याथोलिक चर्चका प्रमुख तथा क्रिश्चियन धर्मका सर्वोच्च गुरु पोप जोन पोल द्वितीयले एउटा उल्लेखनीय काम गरे । विगत एक शताब्दीभन्दा अघिदेखि महान वैज्ञानिक तथा चिन्तक चार्ल्स डार्विनमाथि चर्चले लगाइआएको आरोप उनले अहिले आएर फिर्ता लिए । यस निम्ति उनले रोमस्थित एकेडेमी अफ साइन्सका निम्ति एउटा औपचारिक वक्तव्य नै दिए ।

उनको वक्तव्यमा "ताजा ज्ञानहरुले (डार्विनको) विकासवादको सिद्धान्तलाई एउटा परिकल्पना (Hypothesis) मात्र नभई यो त्यसभन्दा बढी नै केही हो भन्ने कुरा स्वीकारन अभिमुख गराएको छ" भनिएको छ ।

यसरी एक शताब्दीभन्दा बढी वर्षहरुपछि आएर भए पनि धार्मिक कठमुल्लावादले वैज्ञानिक सत्यसामु टाउको झुकाएको यो घटना बितेको आज करिब दुई वर्ष हुन लागिसक्यो र पनि आज विश्वमा यो घटना निकै ठूलो चर्चाको विषय बनिनै रहेको छ ।

एक सय सैतीस वर्षअघि अर्थात् सन् १८५९ मा डार्विनले विकासवादको सिद्धान्त प्रतिपादन गरेका थिए ।

यो सिद्धान्तलाई त्यसै बेलदेखि धार्मिक गुरुहरु र चर्च स्वयंले खेदो खन धालेका थिए । डार्विनले प्रस्तुत गरेका ज्ञानहरु क्रिश्चियन स्कूलहरुमा पढन-पढाउन निषेध र प्रतिबन्धित गरिएको थियो । क्याथोलिक चर्चले डार्विनको विकासवादको सिद्धान्तविरुद्ध लामो धर्मयुद्ध नै छेड्यो । अमेरिकाको दक्षिणी राज्यहरुमा त यो सिद्धान्त पढाउनुलाई कानुनले नै प्रतिबन्ध लगाएको थियो ।

धर्मका ठेकेदारहरुले यसरी डार्विनको सिद्धान्तमाथि किन आक्रमण गरे भने, उनको यो सिद्धान्तले ती धार्मिक

एक सय

सैतीस

वर्षपछि

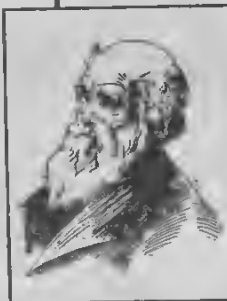
डार्विनसंग

चर्चको हार

चार पाँच वर्षअघिमार्ने 'ग्यालिलियो'बारे पनि यसै गरी वक्तव्यमार्फत भूल स्वीकारेका थिए ।

यसरी तीन सय वर्षपछि नै सही, महान वैज्ञानिक ग्यालिलियोलाई कथित अपराधको अभियोगबाट धर्मका ठेकेदारहरुले 'बरी गरका' थिए ।

ढीलो वा चाँडो मत्य आखिर विजयी भएछे छान्छ भन्ने कुराको यो निकै बर्गिय प्रमाण हो ।

पोपले अबै पूरै
मनले हैन, आधा
मनले मात्र
डार्विनलाई
स्वीकारेका छन् ।

चार्ल्स डार्विन ◆ पोप

अवैज्ञानिक चिन्तन र विश्वासलाई भूठो साबित गरेको थियो ।

पादरीहरु भन्थे- मानवलाई भगवानले तयारी रुपमा, विकसित रुपमा सृष्टि गरेको हो । तर डार्विनको भनाइ छ- मान्छे अविकसित र सरल प्राणीबाट विकसित र जटिल प्राणीको रुपमा क्रमशः विकसित भएको प्राणी हो । यसै गरी, डार्विनको विचारको निष्कर्षले भन्छ- मान्छेको मन भनेको उसको दिमागभन्दा बाहिर छैन । यस कुराले ईश्वर भनेको यही मानव मनले सृजना गरेको एउटा छायाँ वा भ्रम मात्र हो भन्ने कुरालाई पनि पुष्टि गर्छ । यसरी ईश्वरको स्वतन्त्र सत्ताको विश्वासमा टिकेका पादरीहरुको प्रभुत्वको जैमा यसले प्रहार गरेकोले उनीहरु डार्विन विरुद्ध उभिए ।

स्मरणीय छ, यसभन्दा दुई शताब्दी अघि सन् १६३३ मा ग्यालिलियोले 'पृथ्वीले सूर्यलाई घुम्छ' भनी पता लगाएको तथ्यले 'पृथ्वी नै ब्रम्हाण्डको केन्द्र हो' भन्ने क्रिश्चियन धर्मको अन्धविश्वासमाथि ठूलो प्रहार गरेकोले ग्यालिलियोलाई पनि पादरीहरुले यमगी नै खेदेका थिए । र, यो पनि स्मरणीय छ, पोप जोन पोल द्वितीयले आजभन्दा

तर डार्विनलाई अहिले आएर बरी गर्न बाध्य चर्चले अबै पनि पूरै हार स्वीकारिसकेको भने छैन । कारण, पोप जोन पोल एकातिर उनको वक्तव्यमा भन्छन्- "ज्ञानका अनेकथरि क्षेत्रमा भएका आविष्कारहरुको श्रृंखलामा आज अनुसन्धानकर्ताहरुको दिमागमा डार्विनको विचारले उत्तरोत्तर ढंगले जरा गाड्दै गएको छ ।"

तर अर्कोतिर, उनी "यदि मानवको उत्पत्ति स्रोत यो आफैमा निहित जीवित पदार्थहरु हो भने पनि यो उत्पत्ति भएको लगभगपछि भगवानले 'मानव आत्मा'का विकास गर्नु भयो" पनि भन्न छाडिदैनन् । यो कुरा सन् १९३९-४८ को अर्धमा धार्मिक नेता रहेका पोप पिउस बाबौले पनि पछि आएर भनेको कुरा हो । यसैलाई वर्तमान पोप जोन पोल द्वितीयले पनि दोहोर्याए ।

यसरी पोपले अबै डार्विनलाई पूरै मनले हैन, आधा मनले मात्र स्वीकारेका छन् ।

हेरौ, धार्मिक नेताहरुको अहंकार र अन्धविश्वासको बर्फी आधा पदाँ खुल्न अरु कति शताब्दी लाग्ने हो ?

◆ हरिगोविन्द लुईटेले

सन्तर्भ सामग्री: RED STAR Feb. 1997

श्याम श्रेष्ठ

करिब

एक डेढ बर्ष अगाडि मूल्याकनले आफ्नो अंक १० मा डा सरोज धिताल, डा शरद वन्त र डा केदार बरालबीच चलेको 'स्वास्थ्य क्षेत्रमा साम्राज्यवाद कसरी पसिँदैछ ?' भन्ने विषयको एक अन्तर्क्रियाको रिपोर्ट छापिएको थियो। पछि त्यसबारेमा रतिक्रियात्मक अन्तर्क्रिया हुँदा डा योगेन्द्र स्थानागले आफ्नो गहकिलो प्रतिक्रिया जनाउनु गर्नु भयो। र, त्यही क्रममा उहाँले नेपालमा नून, चनी, पानीको प्रयोगलाई निरन्तरित पारिनुमा नि साम्राज्यवादको हात रहेको विचार व्यक्त गर्नु भयो।

डा योगेन्द्र प्रधानागको विचारप्रति टिप्पणी गर्दै पछि डा कविताराम श्रेष्ठले लेख्नु भयो।

के

नून-चिनी-पानी

प्रतिबन्ध लगाउनु पर्ने

कुरा हो ?

कि नून, चिनी, पानीको प्रयोगलाई निरन्तरित पारिनुमा साम्राज्यवादको चाल भएको नभई त्यसको प्रयोगमा गलत तरिका अन्तर्गत घातक परिणाम निस्कने वैज्ञानिक तथ्य प्रकटमा आएकोले त्यस्तो गरिएको हो।

गलत तरिका अन्तर्गत त जीवनजलको प्रयोगबाट पनि घातक परिणाम निस्कन्छ, त्यसैले हाम्रा गाउँघरमा मजिले उपलब्ध हुन सक्ने नून, चिनी, पानीको प्रयोगलाई नै कसरी सही ढङ्गले प्रयोग गर्ने भन्ने तालिम जनसाधारणलाई दिनुमा कुनै चासो नदेखाई केवल बनिबनाउ जीवनजल या अन्य पुनर्जलीय घोलको प्रयोगलाई नै प्रोत्साहन दिनु

साम्राज्यवादी चाल नभए के त ? भनेर पुनः डा शरद वन्तले लेख्नु भयो।

यस वार्तावादाई एउटा निश्चित दुंगामा पुर्‍याउनु जरुरी छ भनेर यसमा सहभागी सबै विशेषज्ञहरु तथा यस विषयसँग सम्बन्धित अन्य वर्गका विज्ञहरुलाई एउटै टेबुलमा ल्याएर अन्तर्क्रियाको आयोजना गर्नुपर्ने हामीले महसूस गर्‍यो। र, यसैको फलस्वरूप, आज मूल्याकनले या अन्तर्क्रियाको आयोजना गरेको हो।

डा. कविताराम श्रेष्ठ

समाजशास्त्री/साहित्यकार

यस विषयसँग म निकै समय पहिलेदेखि सलग्न व्यक्ति हुँ। मि.डि.डि (Control of Diarrhoeal Diseases) जुन बेला शुरु भयो त्यसबेला थुप्रै को सरकारको यसै शाखाको द्विपक्षीय प्रतिभाग (bilateral counterpart) यु.एस.एड (US-AID) को तर्फबाट जे.एस.आई (JSI) भन्ने संस्थाको फिल्ड डाइरेक्टर भएर मैले काम गरेको थिएँ। त्यतिखेर मि.डि.डि.को तर्फबाट डा. बेनुबहादुर कार्कीले काम गर्नुभएको थियो। हामी दुई counter

part को रूपमा थियौं। JSI बाट अध्ययन भएका धेरै विषयमा डा. बेनुबहादुरको संलग्नता थियो।

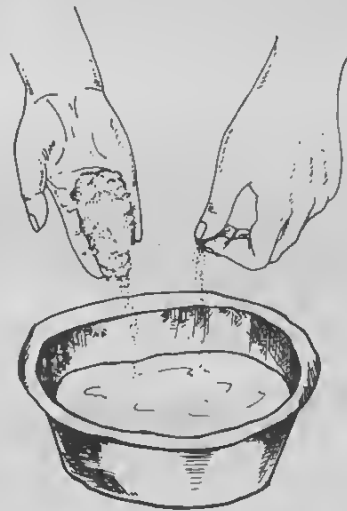
त्यसबेला हाम्रो ध्यान बढी मात्रामा भाडा पखालामा केन्द्रित रह्यो। यस काममा सि.आर.एस (CRS) को पनि त्यतिकै संलग्नता रह्यो। सबै क्षेत्रमा मैले हेर्नुपर्ने भए पनि त्यतिखेर मेरो ८० प्रतिशतभन्दा बढी समय भाडा पखाला सम्बन्धी अध्ययनमा बित्यो। त्यतिबेला शुरुमा Anatomy Bibliography and Ethnographic Research on Diarrhoeal Diseases को अध्ययन भएको थियो। त्यसपछि कति किसिमको Ethnographic अध्ययनहरु भएका छन् भनेर Bibliography बनाइयो र त्यस्तै ठूलै volume मा Annotation पनि गरियो। यो मैले सन् १९८६ सा गरेको थिएँ। त्यही वर्ष मैले फेरि Review of Ethnographic literature on diarrhoeal diseases पनि गरेँ। त्यसपछि Ethnographic research on diarrhoeal diseases भनेर Anthropological अध्ययन नै गरियो। हामीले त्यसको लागि चार वटा जिल्लाका आठवटा ठाउँहरूमा अनुसन्धान विज्ञहरु राम्रै चार-चार महिनासम्म अध्ययन गर्‍यो। यस अध्ययनको क्रममा सन् १९८७ मा आएर जीवनजल या 'नून, चिनी, पानी' को प्रयोगलाई प्रोत्साहित गर्ने जन साधारणले पानी नाप्ने भाँडो (container) कसरी प्रयोग गरिरहेछ र त्यसको लागि एउटा प्रामाणिक भाँडो (standard container) को प्रयोग कसरी गर्न लगाउने भन्ने कुरालाई लिएर एक अर्को अध्ययन गर्नुपर्ने हामीले महसूस गर्‍यो। यो अध्ययन हामीले १५-१६ वटा जिल्लाहरूमा गर्‍यो। यस अध्ययनमा पनि म नै डाइरेक्टर थिएँ।

त्यसपछि US-AID कै अर्को संस्था INTERCEPT (International Centre for Prevention and Treatment of Major Salute diseases) ले UNICE को सहयोगमा evaluation of home made ORS को नाममा अध्ययन गर्‍यो।

त्यस्तै, छैटौँ कामको रूपमा मैले प्रयोगात्मक आधारमा ORT Consumer Reference Study भनेर अध्ययन गरेँ। यस अध्ययनमा जीवनजलको प्रयोगलाई कसरी प्रोत्साहित गर्ने भन्ने सवाललाई मुख्य केन्द्र बनाइयो। यसको लागि ORS का २५०, ५०० र १००० सि.सि. का प्याकेटहरु बनाई पानी नाप्ने भाँडो (container) सहित र भाँडोरहित अवस्थामा जनसाधारणले पुनर्जलीय घोलको प्रयोग कसरी गरिँदो रहेछ भनेर ८/९ वटा जिल्लाहरूमा अध्ययन गरियो।

अर्कोतिर, सातौँ कामको रूपमा Save the Children मार्फत पनि Qualitative Investigation of Rural Social Marketing of Contraceptive and ORS भनेर अध्ययन-अनुसन्धान गरियो।

यी अध्ययनहरुबाट मैले के पाएँ भने, पुनर्जलीय घोल प्रयोग गर्ने कुरामा आमहरूमा जागरुकता चाहिँ बढेको देखियो, तर प्रयोगमा भने उनीहरू भन्नु भन्नु निम्न स्तरमा फर्दै गएको पाइयो। यसका कारणहरूको बारेमा

प्रत्यक्ष

विचार

अन्तर्क्रियाको

रिपोर्ट

समाजशास्त्री डा. कविताराम श्रेष्ठ र

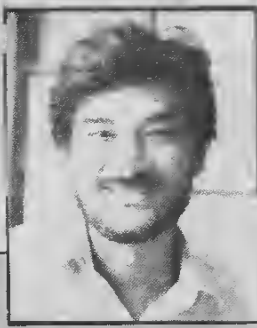
चिकित्सकहरु डा. शरद वन्त,

डा. बेनुबहादुर कार्की र डा. सोनुलाल

थापाका विचारहरु

डा. कविता राम श्रेष्ठ

डा. श्रेष्ठ जन्त

नून-चिनी-पानीमा तालिम कि बन्देज ?

थ्रै hypothesis हरू अगाडि आउँदै थियो र मैले पनि यस मन्दब्रमा केही अध्ययन गर्न थालेकी गरेकी थिएँ। तर JSI ले अध्ययनका नी सवै कामहरूलाई बन्द नै गरिदियो। र हामी प्राविधिक व्यक्तिहरू JSI बाट बाहिरियो। मैले भने यी अध्ययनहरूबाट नै यसैमा विद्यावारिधि (PhD) गरे।

नून, चिनी, पानीका प्रयोगलाई बन्द गरिएको छ भन्ने कुरा हामी सबैलाई लागेको छ। तर, वास्तवमा त्यसलाई बन्द नै गरिएको भन्ने कुरा होइन रहेछ। बरु बन्दको सकेत भने पक्कै पनि छ। अर्थात्, औपचारिक रूपमा कार्यक्रम र नीतिगत रूपमा बन्दको घोषणा नगरिएर व्यवहारमा बन्द गरिएको हो। यस काममा म पनि संलग्न छु।

सन् १९८५ को वर्षमा नेपालमा नून चिनी, पानीको प्रयोगका पचार अभियान अत्यधिक मात्रामा जाडोबाटले गरियो। रेडियो, पत्रपत्रिका, नाचगान आदि विभिन्न माध्यमहरूबाट गाउँ गाउँमा त्यो अभियान गरियो। सरकारले त्यस कार्यमा कंगडाँ-अरबौं रूपिया खर्च गर्‍यो। यो अभियान एक वर्षसम्म जारी रह्यो। त्यतिखेर वास्तवमा नून-चिनी-पानीको यसगरी अन्धाधुन्ध यति विज्ञ पचार प्रसार गर्नु ठीक थियो कि थिएन भनेर प्रश्नहरू प्रशस्तै उठे। त्यस अभियानका त्यो रूपलाई धेरै ठाउँबाट विरोध पनि प्रकट गरियो।

नेपालमा वर्षेनी पखालाबाट मात्रै ४५ हजार बालेवालाहरू मर्ने गर्छन्। यो बाल मृत्युदरलाई घटाउन जहाँ जहाँ ORS पुग्दैन त्यहाँ त्यहाँ नून-चिनी-पानीका घोल प्रयोग गर्ने गर्नु भन्ने उद्देश्यले नून-चिनी-पानीको प्रयोगका पचार अभियान चलाइएको थियो। अभियानमा गाउँ गाउँमा गई सिधै तालिमहरू दिने काम पनि गरिएको थियो।

सन् १९८७ मा Evaluation of the Nepal National Home-made ORS Rehydration Solution, Nun-chini-Pani Campaign भनेर एक अनुसन्धानको कार्य गरियो। यसमा INTERCEPT को संलग्नता छ र त्यस संस्थाको तर्फबाट त्यस कार्यमा म सहित गरिएको थिएँ। त्यसमा संलग्न अन्य साथहरूमा नील एम वी डग्लस एस.वि. MPH, आर्नि कूलर MPH र जन्मजय बेजाडे MS थिए।

त्यस अनुसन्धान कार्यको दौरानमा नून-चिनी-पानीका अभियानबाट तत्काल परेको

प्रभावलाई पत्ता लगाउने र त्यसको संभाव्य विकसित र प्रभावकारी तरिकाको बारेमा जनसाधारणलाई के के सल्लाह दिन सकिन्छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउने ध्येय राखियो। अध्ययनलाई परिमाणात्मक पक्ष (quantitative aspect) र गुणात्मक पक्ष (qualitative aspect) गरी दुई भागमा विभाजित गरिएको थियो।

परिमाणात्मक पक्षको अध्ययनको लागि जम्मा २० जिल्लामा छ सय परिवारका आमाहरूलाई नून-चिनी-पानीको प्रयोगको कुरा सोधिएको थियो। उनीहरूलाई पुनर्जलीय घोल बनाउन नून, चिनी र पानी दिइँदा उनीहरूले कुन अनुपातमा मिसाउँदा रहेछन् भन्ने हेरियो। यसको लागि आमाहरूले घोल बनाउनको लागि लिएको नून र चिनीको मात्रालाई छुट्टाछुट्टै भडिओमा राखियो भने पानीलाई नापन मिलिण्डरमा राखियो।

अर्कोतिर, गुणात्मक पक्षको अध्ययनको लागि आमाहरू, मसुराहरू र जेटिए शिक्षक आदि जस्ता केही जान्ने सुन्ने गाउँका अनौपचारिक नेताहरू गरी १४-१५ जनाको जमघटमा नून-चिनी-पानीको सम्बन्धमा छलफलहरू चलाइयो।

परिमाणात्मक अध्ययनको क्रममा संकलित गरिएका नून, चिनी र पानीका मात्राहरूलाई प्रयोगशालामा ल्याई जाँच्ने काम गरिएको थियो। जाँच पडतालमा के कुरा आयो भने, पाँच जनामा तीनजनाले नून-चिनी-पानी क हा भन्ने कुरा जानका रहेछन्, आधाभन्दा बढीलाई पखाला भन्ने कुरा थाहा रहेछ, पाँचजनामा एकजनाले गरेको छ महिनामा नून-चिनी-पानीको प्रयोगको प्रयत्न गरेका रहेछन्, नून-चिनी-पानी प्रयोग गर्ने आधा भन्दा बेसीले तीन पटकभन्दा बढी प्रयोग गरेको रहेछ, आधाभन्दा बेसीले नून-चिनी-पानी संगसंगै जीवन जल्को पनि प्रयोग गर्दोरहेछन्, र जीवन जल्भन्दा बेसी नून-चिनी-पानीका प्रयोग गर्दा रहेछन्। त्यस्तै जाँच पडतालबाट के कुरा थाहा भयो भने, नून-चिनी-पानीको बढी मात्रामा प्रयोग गरिनुको कारणमा त्यसको मूल्य सस्तो हुनु र त्यो सहज रूपमा प्राप्त गर्न सक्नु रहेको छ। तर नून-चिनी-पानी बढी मात्रामा प्रयोग गर्नेहरूले पनि ग्राममा जीवन जल्लाई नै मानेका रहेछन्।

जाँच पडतालबाट अर्को थाहा भएको कुरा के हो भने, गाउँका जनसाधारणलाई जीवन

जल र नून-चिनी-पानीको प्रयोगमा प्रशस्त अलमलपन भएको रहेछ। नून-चिनी-पानी प्रयोग गर्ने चारजनामा केवल एकजनाले मात्र पुनर्जलीय घोलमा कति कति अनुपातमा नून, चिनी र पानी मिसाउने भन्ने कुरा सही ढंगले बताउन सके। तर, पुनर्जलीय घोल बनाउने बेलामा नै भने, केवल सातजनामा एक जनाले मात्र बनाउने तरिका जान्दोरहेछ। नौ जनामा एक जनाले मात्रै सुरक्षित तवरले सही ढंगले नून-चिनी-पानीको घोल बनाउनु जान्दो रहेछ। यसको अर्थ, ११ प्रतिशतले मात्र प्रभावकारी नून-चिनी-पानीको पुनर्जलीय घोल तयार पार्न जान्दा रहेछन्, ३३ प्रतिशतले गलत ढंगले तयार पार्दा रहेछन्। ३३ प्रतिशतले तयार पार्ने पुनर्जलीय घोल असुरक्षित किसिमको रहेछ।

यी नतिजाहरूको कारणले गर्दा त्यति नै खेर हामीले नून-चिनी-पानीको प्रयोगमा प्रश्न उठाएका थियौं।

यस सम्बन्धी प्रकाशनहरूलाई पढाएर हटा के बुझिन्छ भने, पुनर्जलीय घोल बनाउँदा एक लिटर पानीमा नूनको गाढापन निश्चित मात्रामा मिलाउनु पर्छ। तर २५ प्रतिशत घटी वा बढी भए पनि खास फरक पार्दैन। प्रकाशनहरूमा के भनिएको छ भने, घोलमा नूनको मात्रा बढी भएमा जीवन असुरक्षित हुन्छ र घटी भएमा त्यसको प्रभावकारिता हुँदैन। त्यस्तै चिनीको मात्रा बढी भएमा शरीरमा नून फिजिन नै सकेन भनिएको छ। चिनी बढी भएमा हाडपरास्त्रोभर भन्ने स्थिति शरीरमा बन्दो रहेछ र त्यस अवस्थामा पखाला कन बढी लाग्दो रहेछ। त्यसैले पुनर्जलीय घोलमा नून वा चिनी कतै पनि बेसी भएको अवस्थामा त्या हानिकारक नै हुन्छ।

अध्ययनबाट के थाहा भयो भने, ३३ प्रतिशत गलत तरिकाले नून-चिनी-पानीका घोल बनाउनेहरू मध्ये १८ प्रतिशतले चिनी बेसी हाल्दा रहेछन् भने नून बेसी हाल्नेहरू ८ प्रतिशत रहेछन्। र, दुवै बेसी हाल्नेहरू ७ प्रतिशत रहेका छन्।

यसरी ३३ प्रतिशत जनसाधारणले गलत तरिका अपनाई नून-चिनी-पानीका घोल बनाएर जीवन खतरामा पारिगरेका देखिएकाले नून-चिनी-पानीलाई बन्द गरिएका हा। अहिले स्वास्थ्य शिक्षाका मामलीहरूमा नून-चिनी-पानीको विषयलाई पूर्णतः हटाइएको छ र त्यसै रेडियो र टेलिभिजनमा पनि जीवन जल्को कुरा मात्र दिइने गरेका छ, नून-चिनी-पानीको कुरालाई त्यहाँबाट पनि पूर्णतः हटाइएको छ।

जीवन जल्को प्याकटमा नून र चिनीका मात्रा पहिले नै निश्चित मात्रामा मिलाइसकिएको हुन हुनाले त्यसका प्रयोगमा नून र चिनीका मात्रा बढी हुन सम्भावना देखिँदैन। जहासम्म पानीका मात्राको कुरा छ, त्यो त नून-चिनी-पानीका घोल र जीवन जल्को घोल दुईमध्ये कुनैमा पनि घटिबढी हुने सम्भावनाहरू उठ्ने के छैन।

जहासम्म गाउँका सर्वसाधारणले ८-९ वर्षेयाको जीवन जल् फिर्न सकेन भन्ने कुरा छ, यस सम्बन्धमा म के भन्छु भने- 'फिर्न सकेन' भन्ने कुराको आधारमा जीवन नै

हामी प्राविधिक व्यक्तिहरू JSI बाट बाहिरियो। मैले भने यी अध्ययनहरूबाट नै यसैमा विद्यावारिधि (PhD) गरे।

चिनी बढी भएमा हाडपरास्त्रोभर भन्ने स्थिति शरीरमा बन्दो रहेछ र त्यस अवस्थामा पखाला भन्नु बढी लाग्दो रहेछ। त्यसैले पुनर्जलीय घोलमा नून वा चिनी कुनै पनि बेसी भएको अवस्थामा त्यो हानिकारक नै हुन्छ।

कवितारामजीले
नून-चिनी-
पानीको
सन्दर्भमा
प्राविधिक
कुराहरू जे
जति
अनुभव्यो, ती
कुराहरू
गलत
छैनन् ।

खतरामा पर्ने कुरालाई प्रोत्साहित गर्ने कामलाई
म ठीक मान्दिन ।

डा. शरद चन्त

प्राथमिक उपचार स्रोत केन्द्रका विज्ञ

वास्तवमा कवितारामजीले धेरै कुरा स्पष्ट पार्नुभयो । नून-चिनी-पानी अहिले अर्घोषित रूपमा बन्द गरिएको छ । अहिले हामी बढी चिन्तित भएको कारण के हो भने, अहिले हरेक दिन जस्तो पत्रिकाहरूमा भाडा पखालाबाट मानिसहरू मरिरहेको कुरा प्रकाशित भइरहेको छ । काठमाडौंमै पनि हैजा पसिसकेको समाचार अखबारहरूले प्रकाशित गरेका छन् । त्यति अहिले के छ भने, एकातिर ORS का प्याकेटहरू गाउँ घरमा पठाउन नसकिने, अर्कोतिर नून-चिनी-पानी पनि बन्द भइसकेको छ । यस अवस्थामा के हामी गाउँघरमा पखालाबाट मानिसहरू मरिरहेको हेरिराख्ने त ? यो कुराल पनि अहिलेका यो अन्तर्क्रिया बढी सान्दर्भिक भइरहेको छ ।

कवितारामजीले नून-चिनी-पानीको सन्दर्भमा प्राविधिक कुराहरू जे जति भन्नुभयो, ती कुराहरू गलत छैनन् । पुनर्जलीय घोल बनाउदा नून र चिनीको मात्रा बढी हुनु गण्डमा घातक पनि हुनसक्छ भन्ने कुरा सही हो । तर, म नून-चिनी-पानीको कुरा यसको प्राविधिक पक्षबाट भन्दा पनि यसो शुरूवात नेपालमा केका आधारमा भयो भन्ने कुराबाट गर्न चाहन्छु ।

जतिखेर नेपालमा नून-चिनी-पानीको अभियान शुरूवात गरियो, त्यतिखेर त्यसका केही खास आधारहरू र केही खास अनुमान (assumption) हरू थिए । मैले बुझ्नुअनुसार, नून-चिनी-पानीको अभियान सचालन गरिनुमा मुख्यतया तीन आधारहरू थिए । पहिलो आधार भनेको ८० को दशकमा नेपालमा पाच वर्ष मुनिका बालबालिकाहरू धेरैजसो भाडा पखालाबाट नै मर्ने गर्थे । १९८५ मा नेपालमा १ करोड ७० लाख मानिसहरू भाडा पखालाबाट पीडित भए । त्यसैले त्यतिखेर भाडा पखाला एउटा ठूलो समस्याको रूपमा रहेको थियो । तर, त्यतिका मानिसहरूका लागि तयारी ORS का प्याकेटहरू व्यवसायिक रूपले सजिलै पर्याप्त उत्पादन गर्न सक्ने स्थिति थिएन र तयारी प्याकेटहरूलाई गाउँ गाउँमा पुर्याउन पनि सक्ने स्थिति थिएन । यो दोस्रो आधार थियो भने, तेस्रो आधार भनेको यदि नून-चिनी-पानीलाई ठीक ढंगले तयार गर्ने सफियो भने यसले पनि तयारी ORS के हाहाारीमा प्रभावकारी भूमिका खेल्दछ भन्ने कुरो थियो । यी तीन आधारहरूलाई मानेर नून-चिनी-पानीका अवधारणा नेपालमा आएको हो ।

अर्को कुरो, यी अवधारणाहरूका साथसाथै एउटा के अनुमान पनि गरिएको थियो भने, नेपालीहरूलाई तालिम दिएर वा जनस्तरमा अभियानहरू सचालन गरेर नून-चिनी-पानी ठीक ढंगबाट बनाउन सक्षम तुल्याउन सकिन्छ । मलाइ के लागिरहेछ भने, ती तीन आधारहरू अहिलेको समयमा पनि त्यतिकै सान्दर्भिक छन् । किनकि, UNICEF को प्रतिवेदन हेर्ने हो भने, अहिले पनि फण्डे, एक करोड मानिसहरू भाडा पखालाबाट पीडित

हुने गरेका छन् । अर्थात्, भाडा पखाला अझै ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ । त्यसैले ORS का तयारी प्याकेटहरू पर्याप्त मात्रामा उत्पादन गरेर लक्षित जन समुदायसम्म पुर्याउन सक्छौं भन्ने आत्मविश्वास हामीसँग पलाउन सकेको छैन । र, तेस्रो कुरो भनेको नून-चिनी-पानी प्रभावकारी छैन भन्ने सवाललाई लिएर तयार गरिएको लेख-रचना अहिलेसम्म पाइएको छैन । त्यसैले यसको प्रभावकारिता छ भन्ने कुरो अझै मलाई लागिरहेको छ ।

जहाँसम्म, कवितारामजीले आफ्नो अनुसन्धानको प्रतिवेदनको आधारमा हामीले अनुमान गरेभन्दा थोरैले मात्र नून-चिनी-पानीलाई ठीक ढंगले तयार गर्न सक्दा रहेछन् भनेर जे भन्नुभयो, त्यस सम्बन्धमा न मेरो केही भन्न छैन । त्यो प्रतिवेदन सही नै होला । तर नून-चिनी-पानीको अभियान सचालन

अर्को कुरा, जहाँसम्म नून-चिनी-पानीको विकल्पको रूपमा घरमित्र नै तयार पारिने होल पदार्थहरू (Home-made fluid) दिने भन्ने कुरो हो, यो सही नै छ । तर, पुनर्जलीय घोल (ORS) नै दिन पदा जीवन जल जम्मा तयारी ORS का प्याकेटहरू नै दिनपछि भन्ने जुन कुरो छ, यो सम्बन्धी अध्ययन एकपक्षीय भयो भन्ने मलाई लाग्छ । किनकि नून-चिनी पानी कतिको सही ढंगले तयार गरिन्छ भन्ने कुराको मात्र अध्ययन गरिएका छ, जीवन जल कतिको सही ढंगले तयार गर्ने गरिएका छ भनेर यहाँ अध्ययन गरिएको छैन । कही ३३ प्रतिशतभन्दा घडीले नै खतरापूर्ण ढंगले जीवनजल तयार गर्ने गरेका छन् कि - त्यसैले कही ११ प्रतिशत भन्दा कमले मात्र जीवन जल प्रभावकारी ढंगले तयार पान जानका छन् कि

डा. शरदचन्द्र चन्त

डा. गानलाल श्रेष्ठ

भारत-पाक युद्धताका ORS लाई प्रयोगमा ल्याइयो !

भएको करिब १४-१५ महिनापछि नै गरिएको त्यस अनुसन्धान कतिको उपयुक्त र भरपर्दो होला भन्ने मलाई लागेको छ । अर्को कुरा, त्यति सानो समयवधिमा रेडियो संचालन दिएका जति पनि सन्देशहरू छन्, ती दशका सबै कृत्यामा पूर्णसकेका थिएनन् ।

रेडियो सन्देश पुराका ठाउँहरूमै पनि त्यसले जनसाधारणमा नून-चिनी-पानीको घाल बनाउने शीप नै राम्ररी विकास हुन सक्ने कुरो थिएन । १४-१५ महिनाभित्र सचालन गरिएका तालिमहरू पनि वास्तवमा तालिम तभई केवल जनपरिचालन मात्र थियो । किनकि, त्यतिखेर एकै पटक एउटा-समूहमा १४० जनासम्म राखेर तालिम दिइएका थियो । त्यतिका सभ्यतामा मानिसहरू महभानी गराएर ठीक ढंगले शीप सिकाउन सम्भव छैन । त्यसैले त्यो केवल जन-परिचालन मात्र थियो । त्यसमा थिएन पनि ११ प्रतिशतले राम्रा ढंगले नून-चिनी-पानीको पुनर्जलीय घोल तयार गर्ने जानेको कुरा चानचुने होइन । तसर्थ, हामीले ३३ प्रतिशतले खतरापूर्ण ढंगले नून-चिनी-पानीको घोल बनाएकोले यो प्रभावकारी छैन भन्नु उपयुक्त हुदैन । मलाई के लाग्छ भने, पर्याप्त तालिमहरू उपलब्ध गराई नून-चिनी-पानीलाई गाउँका कृताकृत्यामा प्रभावकारी बनाउन सकिने सम्भावनाहरू अझै बाँकी छन् ।

जीवन जलका प्याकेटमा पाइने नून-चिनी निश्चित मात्रामा मिलाएर गरिएका हुन होला घोल बनाउदा थोरै पानी आवश्यकताभन्दा कम मात्रामा मात्र मिलाएमा न घालमा स्वतः नून र चिनी दुवैका मात्रा बढ्न जान्छ । तर नून-चिनी-पानीमा तुलनात्मक रूपमा यसका सम्भावना कम हुन्छ । नून-चिनी-पानीका घोल बनाउदा व्यवहारमा नून र चिनी मध्य कुनै एकको मात्रा बढी हुन सम्भावना होला । दुवैको मात्रा नै बढी हुन भन्ने सम्भावना कमै हुन्छ । त्यसैले नून-चिनी-पानीभन्दा जीवन जल बढी सुरक्षित छ भन्ने कुरामा म अतिरक्ति महमत हुन सकिरहेको छैन ।

त्यसैले, मरा मनाइ के होइन भने हामीले नून-चिनी-पानीलाई नै अठग्याइराख्नु पछि, तर यस सम्बन्धमा अहिलेसम्म हामीले जे जति अध्ययन अनुसन्धानहरू गर्यौं र जे जति नितीहरू लियौं, ती सबै अलि अपरिपक्व (premature) भयो कि ?

मलाई के लाग्छ भने, अहिलेका उपयुक्त विकल्प भनेको नून-चिनी-पानीको घाललाई सही ढंगले तयार गर्ने सम्बन्धमा तालिमहरूको स्तर (quality) लाई माथि उकास्ने र यसको प्रचारमा आम संचारका माध्यमहरूलाई प्रभावकारी बनाउने हो ।

त्यतिखेर
एकै पटक
एउटा
समूहमा
१४०
जनासम्म
शास्त्र
तालिम
दिइएको
थियो ।
त्यतिका
संख्यामा
मानिसहरू
सहभागी
गराइए
ठीक
ढंगले शीप
सिकाउन
सम्भव
छैन ।

डा. वेनुबहादुर कार्की

राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका निदेशक

यहाँ अहिले 'नून-चिनी-पानीलाई किन बन्द गरियो ?' यो प्रश्न र प्रभावकारी छ । 'जीवन जल आउनु हुँदैनथ्यो । यो किन आयो ?' भन्ने सवालमा वादविवाद केन्द्रित भएको देखे । यी विवादहरू म केही मतलब देखिन् ।

किनकि, भाडा पखालमा तर्ल पदार्थ र इलेक्ट्रोलाइट (electrolyte) को कुरा आउँछ । भाडा पखाला शुरु हुँदा पानी बढ्दा खाईदिने गर्नुपर्छ । वच्चालाई भए आमाका दुध बढ्दा खाईदिने गर्नु पर्दछ । दालको रस, तरकारीको रस, भातको माड आदि पनि खाउन सकिन्छ । यो निक्कै प्रभावकारी हुन्छ ।

अब नून-चिनी-पानीका कुरा गरौं । नून-चिनी-पानीको आफ्नै स्थान छ, जीवन जलको आफ्नै स्थान छ र रक्तनलीमा सिधै दिइने तर पदार्थ (Intra-venous fluid) को आफ्नै स्थान छ ।

तरकारीको फोल, दालको रस, भातको माड र नून-चिनी-पानी जस्ता घरमै तयार गरिने तर्ल पदार्थ (Home-made fluid) हरू जल वियोजन (dehydration) लाई रोक्नको लागि दिइन्छ, जल वियोजनको उपचारको लागि हाइन । जल वियोजनको उपचारको लागि त जीवन जल वा ORS fluid दिइन्छ । तर ORS fluid पाइनु भने के दिन ? स्वभाविक रुपमा त्यसिख नून-चिनी-पानी लगायत अन्य घरल तर्ल पदार्थहरू दिइनु पर्छ ।

हेजा भएको व्यक्ति छ भने ORS दिइदैन, उसलाई सिधै रक्तनलीमा Intra-venous fluid दिइन्छ । तर, Intra-venous fluid छैन भने के गर्ने त ? ORS नदिने ? अवश्य नै त्यसिख ORS नै दिन हो । यदि विगमीले ORS पनि खान सक्दैन भने त्यसिख केहीबाट Major Gastric Tube लगाएर भए पनि पेटमा केही ORS तर्ल पदार्थ पठाउनु पर्छ । पेटमा पुगेका तर्ल पदार्थ अलिकति पनि शरीरले सोस्ने गर्छ, भने पनि त्यसले धेरै मद्दत गर्छ र त्यसपछि सोस्ने क्षमता बढ्न जान्छ । र, गयरी नै विगमीले स्वास्थ्य पुनर्लाभ (re-cover) गर्दै जान्छ ।

त्यसकारण, नून-चिनी-पानी कतिको लाभदाय र प्रभावकारी छ-छैन भन्नेबारे भ केही भनिन् ।

नून-चिनी-पानीलाई पहिले पनि बन्द गरिएको थिएन र अहिले पनि बन्द गरिएको छैन । तर यसलाई पहिले जति सक्रिय ढगल पाल्याहन दिइएको हो, अहिले दिइएको छैन । पाल्याहन किन दिइएन भन्ने सन्दर्भमा म के भन्छु भने, गाउँघरमा यस्तो पनि धेरै पाइयो कि, पुनर्जलीय घोल बनाउँदा मानिसहरू पानीमा नून-चिनी पनि हाल्ने र जीवन जल पनि हाल्ने गर्दा रहेछन् । बास्नबमा, दुवैको प्रभाव हुँदा तिनीहरू अलमलमा परेका रहेछन् । जहाँसम्म स्वास्थ्य शिक्षाको अभाव छ भन्ने डा वन्तको कुरा छ, त्यस सम्बन्धमा म के भन्छु भने, स्वास्थ्य शिक्षाको अभावको कारणले मात्र भन्दा पनि मानिसहरूको हेलचेक्रयाई गर्ने

प्रवृत्तिले गर्दा त्यस्तो भएको हो । विदेशमा जानेहरू कण्डोम नलिइकन बाहिर यौन सम्पर्कमा जानु हुँदैन भन्ने शिक्षा पाउँदा पाउँदै पनि स्वदेश फर्केका एड्स बोकेर आउँछन् । त्यसैले यी सबै वानी व्याहंगको कुरा हुन् । र, यसको सुधार हुन धेरै समय लाग्दछ ।

घरमा बनाउन पुनर्जलीय घोलमा खास गरी तीन चिजहरू हुन्छन् । पहिलो नून, दोस्रो कार्बोहाइड्रेट र तेस्रो तर्ल पदार्थ । यो बनाउँदा तिनीहरूको मात्रामा केही केही फरकपना आउन सक्दछ । तर, त्यसले खास हानीकारक असर गर्दैन । किनकि, जस्तो कि नूनको मात्रा १५ ग्राम देखि लिएर ३ ग्राम सम्म हुँदा पनि फरक पर्दैन । यसको अर्थ नूनको मात्रामा शतप्रतिशत फरक पर्दा पनि खराब हुँदैन भन्ने हो । त्यसैले, घरल पुनर्जलीय घोल बनाउँदा अलिकति फरक पनाले घातक परिणाम आउँछ भन्ने कुरा मतलब होइन । फेरि हामी यो पुनर्जलीय घोल गम्भीर विगमीलाई त दिइरहेका हुँदैनौं नि ! विगमीको शुरुको चरणमा मात्र हामी यो पुनर्जलीय घोल दिइरहेका हुन्छौं ।

डा. सोनुलाल थापा

बालरोग महाशाखा अन्तरगत भाडा पखाला नियन्त्रण केन्द्रका शाखा प्रमुख

ORS यो अवधारणा नेपालमा सन् १९७० को दशकतिर शुरु भएको थियो । सन् १९७१ मा जब भारत-पाकिस्तानबीच युद्ध भयो, त्यसिखर लाखौंको संख्यामा बगलादेशीहरू शरणार्थी भएर भारत पसेका थिए । भारतमा तिनीहरूको शिविरभित्र हेजाको ठूलो महामारीको प्रकोप भयो । त्यहाँ यति धेरै मानिसहरू विगमी भए कि, तिनीहरूलाई Intra-venous fluid दिन सम्भव नै भएन । त्यसवेला त्यहाँ ORS लाई प्रयोगमा ल्याइयो । त्यस प्रयोगमा ORS धेरै नै प्रभावकारी भएको कुरा पुष्टि भयो । र, त्यसपछि ORS लाई अन्य विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा पनि लैजानु पर्छ भन्ने विचार आयो । त्यही क्रममा ORS नेपालमा पनि भित्रियो र सबभन्दा पहिले यसको प्रयोग कान्ति अस्पतालमा गरियो ।

सन् १९७४ मा हामीले सि डि डि. हेल्थ फ्यासिलिटी सभै गरेका थियौं । त्यस सभैमा हेल्थ पोष्ट, हेल्थ सेन्टर, अस्पतालहरू आदि ठाउँमा भाडा पखालाको कारण ल्याइने ७० प्रतिशतभन्दा बढी बच्चाहरूमा जलवियोजन देखिएन । त्यस्ता बच्चाहरूलाई ORS को आवश्यकता पर्ने कुरै आएन । त्यस्ता बच्चाहरूलाई हामीले घरेलु तर्ल पदार्थहरू, जस्तो कि, खानाबाट प्राप्त हुने भोल पदार्थ अर्थात् तरकारीको रस, दालको रस, भारतको माड आदि दिएर भाडा पखालालाई रोक्न सक्छौं ।

ORS को सन्दर्भमा शुरुमा जसरी विभिन्न सन्देशहरू बाहिर जनमानसमा गए, त्यसले भाडा पखाला लाग्नासाथ जसरी भए पनि ORS दिनुपर्छ भन्ने धारणा सबैमा रहन गयो । त्यो ठीक थिएन र पछि हामीले यसलाई महसुस गरेर बाहिर जनमानसमा जाने सन्देशहरूको निर्माण गर्दा जीवन जललाई सबभन्दा पछाडि राख्यौं । पहिलो प्राथमिकता हामीले घरेलु खाद्य

तर्ल पदार्थलाई दिएका छौं । त्यो काम हामीले हाम्रो राष्ट्रिय नीति अनुसार नै गरेका छौं ।

जीवन जल शुरुमा हरेक वर्ष एक लाख प्याकेटबाट शुरुवात गरिएको थियो । अहिले हामी अधिराज्यभर गरी वर्षेनी ४० लाख प्याकेटहरू वाडिरहेका छौं ।

म के भन्छु भने, हाम्रो लक्षित समूह भनेको पाँच वर्षभन्तिका बालबालिकाहरू हुन् । किनकि, भाडा पखालाबाट सबभन्दा बढी संख्यामा मर्ने ती बालबालिकाहरू नै हुन् । सभैक्षणबाट नेपालमा अहिले पाँच वर्ष भन्तिका बालबालिकाहरूको संख्या ३३ लाख भएको कुरा थाहा हुन्छ । हामीले जीवन जलको आपूर्ति ४० लाखभन्दा बढी गर्छौं । अर्को कुरो, ३३ लाख बालबालिकाहरूमध्ये जल बियोजन हुनेहरूमा जीवन जल चाहिनेहरू २० प्रतिशतभन्दा बढी हुँदैनन् । त्यसमा पनि कतिपयलाई Intra-venous fluid नै दिनु पर्छ । यी कुराहरूबाट जन समुदायमा जीवन जल उपलब्ध छैन भन्ने सकिँदैन । र, अर्को जीवन जल पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध होस् भनेर अहिले गाउँ गाउँमा छरिएर रहेका स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई हामी जीवन जल हरेक महिनामा १० प्याकेटको दरमा वितरण गर्छौं । त्यसैले अहिले जीवन जल जनसमुदायमा मजिलैसित उपलब्ध छ ।

नून-चिनी-पानीको सन्दर्भमा म के भन्छु भने, यसको प्रचार प्रसारको शुरु गर्ने श्री १ को सरकार होइन । यसलाई बढाई भ्यू इन्टरनेशनलले शुरु गरेको थियो र यसलाई उसले नै बन्द गरेको हो । श्री १ को सरकारले यसको प्रचार प्रसारमा सहयोग मात्र गरेको थियो ।

नून-चिनी-पानीलाई म के भन्छु भने, यो बन्द गर्ने काम सभैक्षणको आधारमा गरिएको थियो । नेपालमा दुर्गम ठाउँहरूमा चिनी उपलब्ध छैन । अर्को कुरो, १९८९ को सभैबाट के देखियो भने, नून-चिनी-पानीलाई सही ढगले तयार पार्नेहरू केवल २ प्रतिशत मात्र रह्यो । जबकि, अर्गनो रुपियाँ खर्च गरेर प्रचार-प्रसार गर्दा पनि सयमा २ जना आमाहरूले मात्र सही ढगले नून-चिनी-पानी तयार पार्ने जाने भने त्यो प्रचार-प्रसारको कतिको अर्थ रह्यो ? अहिले फेरि जीवन जललाई बन्द गरेर नून-चिनी-पानीतर्फ जाऔं भन्ने हो भने, हामीले १४, १५ वर्ष लगाएर जीवन जलको जुन प्रचार प्रसार गर्छौं र त्यसलाई गाउँ गाउँमा जसरी पुर्‍याऔं, ती सबै अर्थहीन हुन जान्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि अहिलेसम्म जीवन जल सही ढगले तयार गर्ने काम गम्भीर हुन सकेको छैन । यसको लागि अहिले हामी रेडियो सचार तथा अन्य सचार माध्यमबाट प्रचार प्रसार गरेर मात्र पनि हुँदैन र स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरूलाई तालिम दिएर मात्र पनि हुँदैन भन्ने सोचाइमा पुगेका छौं । बरु यसलाई व्यक्ति-व्यक्ति बीचको सचार प्रणालीबाट प्रचार प्रसारमा लर्ने काम गर्दा ठीक होला कि भनेर हामी त्यतातिर कार्यक्रम लाउँछौं । यही कारणबाट हामीले नून-चिनी-पानीलाई पाल्याहन नदिएका हौं । तर, यसलाई बन्द गर्ने काम भने श्री १ को सरकारले गरेको होइन । (क्रमश)

नूनको मात्रामा शतप्रतिशत फरक पर्दा पनि खराब हुँदैन भन्ने हो । त्यसैले, घरेलु पुनर्जलीय घोल बनाउँदा अलिकति फरक पनाले घातक परिणाम आउँछ भन्ने कुरा सत्य होइन ।

जहाँसम्म स्वास्थ्य शिक्षाको अभाव छ भन्ने डा वन्तको कुरा छ, त्यस सम्बन्धमा म के भन्छु भने स्वास्थ्य शिक्षाको अभावको कारणले मात्र भन्दा पनि मानिसहरूको हेलचेक्रयाई गर्ने प्रवृत्तिले गर्दा त्यस्तो भएको हो ।

धियो र न्याहा व्यापक रूपमा उन्माहपूर्ण हलचल थियो ।

पहिलो सत्रमा पूँजीवादी-साम्राज्यवादी खेमाको चर्को आक्रमणवादी लडिइएका, विश्वका १० वटा देशका १७ वटा कम्युनिष्ट पार्टी र श्रमिक पार्टीहरूका प्रतिनिधिहरूले भेलामा आफ्ना देशका अनुभवहरू राख्दै विश्वव्यापी रूपमा

एकतायुक्त संघर्षको जरुरतका बारेमा जोडिदिएका थिए ।

दोस्रो सत्रमा गएर, पहिले अभिव्यक्त भएका अनुभव र विचारहरू सबै संगठित विभिन्न प्रस्तावहरू प्रस्तुत गर्ने र आगामी कार्यक्रमहरू निर्धारण गर्ने कार्य गरिएको

ग्रीसमा ५०

देशका ५७

कम्युनिष्ट

पार्टीहरूको

भेला

कारवाहीहरूमा साम्राज्यवादविरोधी सबै वामपन्थी र प्रगतिशील शक्तिहरूको साथ लिन सकिने कुरा पनि ध्यानकाय गर्नै पर्ने थिए ।

भेलाको क्रममा भएको विचार-विमर्शले खुला उत्तर कोरिया, प्यालेस्टाइन लगायत साम्राज्यवादीहरूको

आक्रमण विरुद्ध र सैनिक हस्तक्षेपका विरुद्ध संघर्षरत राष्ट्रका जनतापनि ऐक्यवद्धता प्रदर्शन गर्न निकै सहयोग पुऱ्यो । साम्राज्यवादी हस्तक्षेपका विरुद्ध संघर्षरत विश्वका सबै जनतापनि ऐक्यवद्धता प्रदर्शन गर्दै भेलाले

माक्सवादको अमरतामाथि कसैले पनि औलो ठड्याउन सक्दैन !

ग्रीसका कम्युनिष्ट पार्टी (CPG) को आयोजनामा ग्रीसको राजधानी एथेन्समा गत मे २२ देखि २४ सम्म अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट भेला सम्पन्न भएको छ । 'कम्युनिष्ट घोषणापत्र' को प्रकाशनको १५० औं वर्षगांठ र CPG को पार्टीको ८० औं स्थापना दिवसको सन्दर्भमा यो भेला आयोजना गरिएको थियो । भेलामा विश्वभरका १७ वटा कम्युनिष्ट र श्रमिक पार्टीहरूको प्रतिनिधिहरूको सहभागिता थियो ।

अन्तर्राष्ट्रिय भेलामा विचार-विमर्शको विषयको रूपमा गाँसिएको थियो- 'वर्तमान परिस्थितिमा कम्युनिष्ट पार्टीहरू' ।

सोभियत संघलगायतका पूर्वी यूरोपेली देशहरूमा समाजवाद ढलेपछि सिर्जना भएको वर्तमान परिस्थितिमा कम्युनिष्ट पार्टीहरू कसरी संघर्षरत छन् ? उनीहरूको सिद्धान्त र व्यवहार कस्तो छ ? यी विषयहरू सबैको चासोको विषय भइरहेको छ । यसै सन्दर्भमा, 'समाजवादको सपना अन्त्य भइसकेको' घोषणा गरिरहेका पूँजीवादी-साम्राज्यवादी खेमालाई चुनौति दिँदै 'कम्युनिष्ट घोषणापत्र' को प्रकाशनको १५० औं

वर्षगांठको अवसरमा आयोजित यस भेलाले पुनः एक पटक समाजवादको सपना साकार पार्ने दृढता व्यक्त गरेको थियो ।

माक्सवादलाई आफ्नो धारिलो वैचारिक हतियार सभन्ने, 'कम्युनिष्ट पार्टीको घोषणापत्र' लाई ससारभरका मजदूरहरूको पूँजीवादविरोधी ऐतिहासिक महायुद्धको घोषणा ठान्ने कम्युनिष्ट पार्टीहरू तथा श्रमिक पार्टीहरूले एकसाथ घोषणा गरेका थिए- विश्व सर्वहारा कान्तिको मार्गदर्शक पुस्तक- 'कम्युनिष्ट घोषणापत्र'ले अगाडि सारेका सपनाहरू अहिले पनि जायज छन् । र, ती सबै 'साकार पार्ने सभ्य' सपनाहरू नै हुन् । माक्सवादको अमरतामाथि कसैले पनि औलो ठड्याउन सक्दैन ।

ग्रीसली कम्युनिष्ट पार्टी CPG का महासचिव क. अलेका पापारिगाले भेलाको उद्घाटन गरेका थिए । यो पार्टीले अन्तर्राष्ट्रिय भेलाहरू कुशलतापूर्वक संचालन गर्ने काममा नाम कमाइसकेको छ । यस पार्टीको विशाल केन्द्रीय कार्यालयमा अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनार भएको थियो । पार्टी कार्यालयमै विशाल हल छ । त्यस हल वरिपरि सेमिनारभरि ग्रीक कम्युनिष्टहरूको विशाल उपस्थिति

थियो ।

यो अन्तर्राष्ट्रिय भेलाले केही महत्त्वपूर्ण निष्कर्षहरू निकालेको देखिन्छ : पूँजीवादको एकछत्र राज चलिन्हेको यस अवस्थामा पनि माक्सवादको, समाजवादको, न्यायपूर्ण समाजको कुरा गर्नेहरू मरेका छैनन् भन्ने भावसहित भेलामा प्रष्ट रूपमा देखापरेको विचार हो- कम्युनिष्ट घोषणाले आजभन्दा डेढ सय वर्ष अगाडि निर्धारित गरेका विश्लेषणहरू, उद्देश्यहरू र बाटाहरू अहिले पनि जायज र सही छन् । विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा भएका कान्तिकारी परिवर्तनहरूले उत्पादनमा नयाँ रूप-रंगका मजदूरहरू निर्माण गरेतापनि शोषण-उत्पीडन जारी छ । जबसम्म शोषण-उत्पीडन जारी रहन्छ, तबसम्म शोषित पीडित मानिसहरूको शोषण र उत्पीडनबाट मुक्त, स्वस्थ, सुन्दर र समतामूलक समाजमा बाँच्ने सपना कहिल्यै अन्त्य हुन सक्दैन ।

यो निष्कर्षलाई आत्मसात गरेर भेलाका सबै प्रतिनिधिहरूले विश्वका सबै कम्युनिष्ट श्रमिक पार्टीहरूबीच क्षेत्रीय र विश्वव्यापी स्तरमा सयुक्त कारवाहीहरू संचालन गर्नुपर्ने कुरामा विशेष जोड दिएका थिए । उनीहरूले यस्ता

साम्राज्यवादका विरुद्ध क्षेत्रीय र विश्वव्यापी स्तरमा संघर्ष गर्नका लागि आह्वान गरेको थियो । भेलाले पूँजीवादी-साम्राज्यवादीहरूको सैनिक संगठन- NATO ले यूरोपको सुरक्षा र यूरोपेली जनताको प्रजातान्त्रिक अधिकारमाथि खडा गरेको असुरक्षा भावका विरुद्ध यूरोपभरि संघर्ष छेड्नुपर्ने आवश्यकतामाथि पनि जोड दिएको थियो ।

भेलामा विभिन्न क्षेत्रमा कार्यरत कम्युनिष्ट र श्रमिक पार्टीहरूबीच आफ्ना वैचारिक अडानहरू र आफ्ना राजनीतिक-सांगठनिक क्रियाकलाप-हरूका बारेमा दस्तावेजहरू आदान-प्रदान गर्ने सहमति कायम गरेर कम्युनिष्ट पार्टीहरूबीच नजिकिने क्रमलाई तीव्र पार्ने प्रयास गरिएको थियो ।

दुई दिने भेलाभरि ग्रीक जनताको प्रतिरोध आन्दोलनका वीर नायक तथा CPG का मानार्थ सभापति जिर्जियोस फ्लोकिम लगायत अन्य प्रोढ कमरेडहरू नेतृत्ववादी व्यक्तिहरूको उपस्थिति ले भेलालाई थप ऊर्जा दिएको थियो ।

भेलाको अन्तमा जब अन्तर्राष्ट्रिय गीतको धून बज्यो, तब विश्वभरबाट आएका कम्युनिष्ट र श्रमिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू एकसाथ ठोके बलियोमग मुठ्ठी कसेर अन्तर्राष्ट्रिय गीत गाए र अन्तमा उनीहरूले एकसाथ उद्घोष गरे- 'माक्सवाद अपराजित छ, किनकि यो सत्य हो !' (Marxism is omnipotent because it is true.) □

पूँजीवादी-साम्राज्यवादी खेमालाई चुनौति दिँदै 'कम्युनिष्ट घोषणापत्र' को प्रकाशनको १५० औं वर्षगांठको अवसरमा आयोजित यस भेलाले पुनः एक पटक समाजवादको सपना साकार पार्ने दृढता व्यक्त गरेको थियो ।

विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलन

क लुडा मार्टिन

प्रतिनिधिहरू सहभागी भएका थिए । त्यस्तै, भारतबाट भाकपा (माले) - निबंरशन, भाकपा (माले) - जनशक्ति र भाकपा (माले) - महागण्टका साथै सोशलिष्ट युनिटी सन्टर अफ इण्डिया (SUCI) का नेताहरूले भाग लिएका थिए । सो अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनार विगतका वर्षहरूमा जस्तै, बेल्जियमको कम्युनिष्ट पार्टी बेल्जियम श्रमिक पार्टी (PTB) को आयोजनामा भएको थियो ।

अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनारको उद्घाटन PTB का अध्यक्ष क लुडा मार्टिनले गरेका थिए । उद्घाटन भाषणमा उनले

हस्तक्षेपका विरुद्ध उत्तर-दक्षिण कोरियाको एकीकरणको पक्षमा, अफगानिस्तान उत्तर कोरियाका लागि आर्थिक र सहायता सहयोग गर्ने पक्षमा, क्यूबाविरुद्ध अमेरिकाले लगाइरहेको आर्थिक नाबन्दीका विरुद्ध पारित गरका प्रस्तावहरू निकै अर्थपूर्ण थिए । त्यस्तै, अल्बानियाको लेबोर पार्टीलाई आर्थिक सहायता दिनबारे, इराकविरुद्ध भइरहेको साम्राज्यवादी हस्तक्षेपहरूका विरुद्ध, ल्याटिन अमेरिकी देशहरूमा, विशेष गरी, कोलम्बिया र पेरुमा चलिइरहेको क्रान्तिकारी सघर्षको सन्तर्धानमा पारित प्रस्तावहरू पनि निकै महत्त्वपूर्ण थिए ।

यस पटकको सेमिनारको मूल विषय 'सर्वहारा अन्तर्राष्ट्रवाद र नयाँ विश्व व्यवस्था' थियो । यस विषय र यससँग सम्बन्धित थुप्रै सवालहरूमा सहभागी नेता तथा प्रतिनिधिहरू बीच व्यापक रूपमा अन्तर्क्रिया भएका थिए । अर्को वर्षको लागि अर्थात् १९९९ का मे र दसि ९ सम्मका लागि छानिएका विषय थियो - 'साम्राज्यवादको अर्थ हो यो' ।

सो सेमिनार शुरु हुनुभन्दा एक दिन अगाडि प्रत्येक वर्ष भन्ने, यस पटक पनि बसेल्समा मे ९ का दिन अन्तर्राष्ट्रिय श्रमिक दिवसका उपलक्ष्यमा भव्य उत्सव मनाइएको थियो । सेमिनारका आयोजक PTB कै आयोजनामा भएको सो उत्सवमा बेल्जियमका हजारौँ श्रमिकहरू सहभागी भएका थिए । बयल्लुका BUC विश्वविद्यालयका आगन्तुमा भएका सो उत्सवको उपलक्ष्यमा जलूस प्रदर्शन गरिनुका साथै श्रमिक आन्दोलनसम्बन्धी सेमिनारहरूका गरिएको थियो । उत्सवभरि क्रान्तिकारी गीतहरू गुञ्जिएका थिए ।

मे दिवसको अपरान्त एउटा भव्य जनसभा पनि आयोजना गरिएको थियो । सभामा PTB का अध्यक्ष क लुडा मार्टिन र कंगो, अल्बानिया ग्रीस र अजरबैजानका नेता र प्रतिनिधिहरूले पनि सागरभित्त सम्बोधन गरेका थिए ।

विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनमा सम्बन्धित विभिन्न विषयमा वैचारिक स्पष्टता कायम गर्दै अन्तः अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट आन्दोलनमा एकता स्थापित गर्ने महत्त्वपूर्ण उद्देश्यसहित PTB ले शुरु गरेको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सेमिनारले अहिले वर्ष पार गरिसकेको छ । प्रत्येक वर्ष एक-एक विषयमा वैचारिक स्पष्टता, कायम गर्ने योजना अन्तर्गत भइरहेको सेमिनारको यो श्रृंखलाले विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनमा अहिले वृहत्को बलावण सृजना गर्न थालेको छ ।

भारतमा

र.स.यु.सी.आई.को
वार्षिकोत्सव

सा राज्यवाद र पूँजीवादका विरुद्ध मकौताहीन सघर्ष गर्दै आइरहेको भारतको चर्चित कम्युनिष्ट पार्टी 'सोशलिष्ट युनिटी सन्टर अफ इण्डिया' (SUCI) ले आफ्नो स्थापनाकोसँगै स्वयं जयन्ती हान्ने मनाएको छ ।

१९७८-७९ बाँडुलमा स्थापना गरिएको या कम्युनिष्ट पार्टीका पचासौँ वर्षगांठको उपलक्ष्यमा कलकत्ताको ऐतिहासिक शहीद भिमार मैदानमा भव्य जनसभा भएको थियो । जनसभामा कोम्मोमालका सदस्यहरूले ५० वटा लालफण्डा फहराएर पार्टीका संस्थापक महासन्धी, नेता तथा चिन्तक स्वर्गीय क शिवदास घाघाप्रति गाड अफ अन्तर दिइएका थिए । सभालाई सो पार्टीका महासचिव क नीहार मुखर्जी, इन्टरनशनल नीना पासोन्का उद्घाटन कर बीच लण्ड इण्डिपेन्डन्स अफ रि पोपुलस, इटालीका प्रतिनिधिक क गवर्टी ग्याकियल, सोशलिष्ट पार्टी अफ वालादेशका महासचिव क खलेकजमान र भारतकै १७ वटा राज्यका नेताहरूले सम्बोधन गरेका छन् ।

क नीहार मुखर्जीले सडकभर मार्शहरूका साथ लिएर क शिवदास घाघाले पार्टीको स्थापना गरेको स्मरण गर्दै विगतमा SUCI ले केन्द्र र राज्य सरकारहरूका विरुद्ध जनताका पुर्त्यक उबलन सम्स्याहरूलाई उठाउँदै जनसघर्ष गर्दै आइरहेको छ भन्ने घोषणा गरेका छन्- भारतमा क्रान्तिको आवश्यकता छ, यस अवस्थामा यदै तत्पका जनताको मुक्ति सर्वहारा वर्गको मुक्तिको सवालमा अभिन रूपले जाडिएको छ । त्यसैले, स्वयं आफ्ना

क शिवदास घाघ

अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट
एकताको लागि

बसेल्समा अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनार

प्रत्येक वर्ष भन्ने यसपालि पनि युरोपीय देश बेल्जियमको राजधानी बसेल्समा वामपन्थीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सेमिनार भयो । अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट आन्दोलनमा एकता स्थापित गर्ने उद्देश्यले गरिएको सानो अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनारमा ४४ वटा मुलुकका कम्युनिष्ट पार्टीहरूको सहभागिता थियो ।

४४ मुलुकका ७५ जना कम्युनिष्ट नेताहरूको सहभागितामा मे २ देखि मे ४ सम्म भएको सो सेमिनारमा अल्बानियाको लेबोर पार्टीका सभापति तथा अल्बानियाको पूर्व राष्ट्रपति अनवर हाकजाकी पत्नीको उपस्थितिबाट निकै महत्त्वपूर्ण मानिएको थियो । श्रीमती होस्माले अल्बानियाको लेबोर पार्टीको प्रतिनिधित्व गरेकी थिइन् ।

सो अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनारमा अल्बानिया लगायत ग्रीस, कंगो, अजरबैजान, कोरिया, जापान, बांग्लादेश र भारतका साथै विश्वका यै महादेशका कम्युनिष्ट र वामपन्थी पार्टीहरू एवं जन संगठनका नेता र प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति थियो । बांग्लादेशबाट सोशलिष्ट पार्टी अफ बांग्लादेश र कम्युनिष्ट पार्टी अफ बांग्लादेशका

अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट आन्दोलनमा एकता स्थापित गर्नु पर्ने क्रममाथि विशेष जोड दिएका थिए । भाषणका क्रममा यो एकताको लागि गणधोनवादविरोधी नडाइलाई अझ चौडा र गहिरो पार्नुपर्ने र विश्वव्यापी स्तरमा एकीकृत प्रयासहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरा महत्त्वका साथ उठाएका थिए । क लुडा मार्टिनले अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट आन्दोलनमा एकता स्थापित गर्नका लागि भएको

४४ देशका

७७ जना

कम्युनिष्ट

नेता र

प्रतिनिधिहरूको

सहभागिता

लेनिनवाद घोषणा-पत्रलाई विशेष महत्त्वका साथ उल्लेख गरेका थिए । विश्वका २२ वटा कम्युनिष्ट पार्टीहरू र श्रमिक पार्टीहरूले हस्ताक्षर गरिसकेको सो घोषणा पत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट एकताको बारेमा विशेष जोड दिइएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय सेमिनारको अन्तिम सत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिष्ट आन्दोलन र साम्राज्यवादविरोधी सघर्षसम्बन्धी विभिन्न प्रस्तावहरू पारित गरिएका थिए । सेमिनारले अमेरिकी साम्राज्यवादले कंगोका कबिला सरकारविरुद्ध गरिरहेको षडयन्त्रकारी गतिविधिविरुद्ध, उत्तर कोरियाविरुद्ध भइरहेको साम्राज्यवादी

मनुष्यका नाम पनि प्रत्यक्ष व्यक्त न
बनेहाग बागेका पाठीमाउं सजबन पानुं
परेछ । गही मनु गजनीतिक लाइनका
आधायका आन्दोलन गठन गर्नेका नामि
मानियरका अग्रपंक्तिमा आउनु परे ।
यसमा आन्दोलनहरूमाफेलन स्वयंसेवी रचना
र मानियरका निजी गधपंका हनियार
विकसित हुन परेछ । गसैवाउ मात्र
जनशक्तिका जन्म हुनर, हामोले जित
सरार त्यति छिट्टा जनशक्तिका जन्म
हुन परेछ, नामि हामी हामा लक्ष्यमा
छिट्टागन्दा छिट्टा पुग्न सक्थौ ।

वाग्लोदशका क खल्लज्जमानल क शिवदलस धोषको नेतृत्वमा केही माहसी कान्तिकारीहरूले कट्टीन शरणमा कान्तिको मशाल जलाएका स्मरण गर्दै अन्तका छुत्तनी कान्तिकारीहरूले हातमा कान्तिधरा मशाल लिएर भारतका प्रत्येक कुनामा जनसघर्षका लहर पैदा गरेका छन् ।

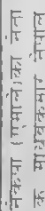
समाजवादका महान विजय र प्रगतिका वायजद मार्क्सनिक कान्तिको श्रमावमा कान्तिन अगाडि बढने शक्ति गुमाउछ भने विवर्णशरण प्रस्तुत गर्ने क शिवदलस घोषालाई वाय्स्मा याद गर्दै उनले भने- कान्तिकारी सघर्षलाई अगाडि बढाउने प्रक्रियामा व्याक्तिवादलाई समाप्त गर्ने सानका चौतर्फी सघर्ष छुट्टनु पर्ने र व्यक्तिगत स्वाधुलाई सामाजिक स्वाधसयग एकाकार गरर क घोषले पाट्टी र सघर्षलाई अगाडि बढाए । उनका श्री शिवाज अफना दलमा कान्तिनारी उन्मल मगडिन गर्ने प्रयासका लागि पाने जवजस्त र मदीक सहत्व रूका छुन ।

SUCI का पचासी वर्षगाढका अवसरमा विभिन्न दशका कम्पानिट पाट्टी र व्यक्तिहरूले नने शम्भामाना मन्देअदर पठाएका थिए । रस अ

यूनि यन कम्प्युनिष्ट पार्टी अफ यॉर्ल्याभिकका महासचिव नीना आन्दिवा, कम्प्युनिष्ट पार्टी अफ क्याका कन्द्रीय कमिटी, न्यू कम्प्युनिष्ट पार्टी अफ नैदरल्याण्डको कन्द्रीय कमिटी र पालिदव्यूग सदस्य डी किनफ, वक्स वल्ड पार्टी, अमेरिका, न्यू कम्प्युनिष्ट पार्टी अफ ब्रिटेनका महासचिव एण्डी ब्रक्स जापानस्थित नेशनल डेमोक्रेटिक फ्रन्ट अफ साउथ कोरियाका कन्द्रीय कमिटी, कम्प्युनिष्ट पार्टी, जापान लिफटा का कन्द्रीय कमिटी, न्यू डेमोक्रेटिक पार्टी श्रीलंकाका महासचिव एस के मैथिलन र राष्ट्रिय संगठक ई थाम्पिया, के पी एस एन आ। स्वीडनको कन्द्रीय कमिटीका अन्तर्गठिय सचिव टडी-जान फ्रेक, रिमाल्युशनरी पिपुल्स निवर्गेशन फ्रन्ट अफ टीडी, कम्प्युनिष्ट पार्टी अफ जर्मनी (KPD), नेशनल कमिटी अफ रडिकल लफ्ट, लक्सम्बुग वक्स कम्प्युनिष्ट पार्टी (AKP) तबै र जसन पत्रकार माइकेल आप्सकाल्मशील शुभकामना सन्देशहरु पठाएका थिए ।

□ राजेन्द्र महर्जन

घटना २ प्रवृत्ति

नेपाली कांग्रेसका नेता
गिरिजाप्रसाद कोइराला

नंकरणा मालिका नेता
ड. रामदेव गोतम

यद्यन दिक्कि रह्छ । अब प्रजट पान
गमै गर्दा मसदबाट पारिनि गरागपछि
बल्ल दायंसल तय्या मागलाई लय्गलमा
जिनवारो ठाम पडल गर्ने कस फ्यासि
ल्याइछो छ ।

ममालमा तापको बिच तनछ ।
फाइडा उठाइ बितावितप पड
मसुह ममालको मसुमन ता
जग्येमी सयकाले यमो (ताप) ।
मसहतिर अथां मालातिर ।

निकटता प्रमाणका या स्थितिबल आज
दशमा समदीय राजनीतिका मैदानमा
गुठो ठुला प्रश्नचिन्ह पैदा गरएका छ।
त्यो हो- आगसले विगतको समा
सुलाफभै एसास र मासलाई समाउँदै
कमिन्जल दशमा मनपरी गत पाउनु
हो- एसास र मासदीचक्रा या आगसी
राजनीतिक भगडा कमिन्जल जोरि
रहनु हो ।

दशमा राज्य आतंक र श्रम जनहत्या नीर भण्डा र मालापानी श्रममा राष्ट्रघातका घटनाहरू नागा रूप लिएको हालको स्थितिमा सरकारलाई राज्य आतंक रोक्न र राष्ट्रको पक्षमा उठान गरी त्यसलाई अघि बढाउनमा मुन र निर्णायक दबाव दिन मस्ति रैसयत आफ्नो भण्ड पनि एमालेले त्यो हेरफेर गर्नको प्रयास गर्ने । केवल नेपालका अल्पमत जनताले काम गर्न पाउने ।

मन्त्रः ॥ १ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ २ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ३ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

घटना र प्रवृत्ति

कांग्रेसलाई रिफाउन् र मालेलाई सत्तामा नजिक हुन नदिन उसले कांग्रेसलाई निर्णायक दबाव नदिने नीति अपनायो । बरु, जनहत्या र राष्ट्रघात टुट्नु, हेरिङ्गले नीति अपनायो ।

यसैको बदला दिन हालै मालेले मदन वैधिका र गंगीका सरकारी नीति पाम गर्ने सघायो ।

यसरी, अहिले एमाले र मालेरूपी देशका ठूला पार्टीहरूमा आफू सत्तामा जानका लागि र अर्को भित्रशक्तिलाई सत्तामा जान नदिनका लागि कांग्रेस रिफाउन् जुन हाडवाजी चलेको छ त्यो हाडवाजीले एमाले र मालेहरूबीच अमैदानिक र अराजनीतिक स्तरको आपसी गेमइडी साध्न न सघाऊ पत्याउला, तर यसले देश र जनताको भने कुरालो नै गरिन्छ ।

एमाले-मालेबीचको यो एक अर्काप्रति अमैदानिक र द्वेषप्रेरित निष्पक्षीय प्रवृत्तिले ससदीय परिपाटीमा हुन गएको 'प्रतिपक्ष' नै हाल देशमा नरहेको प्रतीत भइरहेछ । सत्ता पक्षलाई नियन्त्रण गर्न हैन, खुसी पार्न होडवाजी गर्ने विनोदहरूको यो उदकलापको प्रवृत्तिले उनीहरूलाई 'प्रतिपक्ष' हुनुको हैभियतबाट नैतिक रूपमा तल गिराइरहेको छ । र, यसले आम जनतामा व्यापक निराशा फैलाइरहेछ ।

भरीमा चुनाव गराइहाले शतं गखेर आफूलाई पनि सरकारमा साभेल गन हालै एमाले केन्द्रीय समितिले कांग्रेसलाई जुन प्रस्ताव राख्यो, त्यसलाई नल्याएर कांग्रेस मालेतिर लस्किएपछि बस्न एमालेको महासचिवले प्रधानमन्त्रीलाई आफ्नै-पत्र दिइ एक पत्रकार सम्मेलन गरि हालै सरकारले भ्रष्टाचारी दबाउने नाममा आफ्नो पार्टी एमालेका २० जनाभन्दा बढी कार्यकर्ता पनि प्रहरीद्वारा मारिएको जानकारी सावैजनिक गर्नुभयो र सरकारको विरोध गर्नुभयो । तर के यी कार्यकर्ताहरू ससद चल्नु भन्दा पहिले नै मारिएका थिएनन् ? नयाँप, त्यतिखेर किन चूप ? यतिखेर किन आवाज ?

जसको सम्बन्धको वनमा सरकार टुट्नेको छ, त्यसैका आफ्ना 'एक बीस' कार्यकर्ता खुसी-कुसुरासह सरकारी गोलीन मारिदा पनि सत्ताको निम्ति बागीगन गेर यतिखेरसम्म चूप रहन सके एमालेको यो नितान्त स्वायत्तकेन्द्रीत प्रवृत्ति झुल्कका निम्ति अत्यन्त चिन्ताजनक रहेको छ ।

हाल कांग्रेसले मालेतिर आफ्नो झुकाव देखाए पनि 'गुल्दको मोल'मा विपक्षीहरूको समर्थन पाउन सकिने बर्तमान स्थितिमा उसले मालेलाई अन्तः जित्वाउन पनि सक्छ, सरकारमा ननिर्वाजित सक्छ । कारण, मालेको भन्दा 'सम्तो दग्'मा एमालेले नै कांग्रेसनाम आफ्नो सम्बन्ध प्रस्तुत गर्ने सभावना पनि छ ।

र, कांग्रेसले हर-तरहले लोभ्याउँदै र फसाउँदै दुवैपट्टिलाई सरकारबाट पाखा लगाइराख्न पनि सम्भव छ ।

राज्य आतंक र राष्ट्रघातविरुद्ध ठोस कदम चाल्ने दृढ र पारदर्शी शक्तमा कांग्रेसलाई नवाधीकन र सो शक्त पुरा नभएर आफू तुरुन्त फिर्ता हुने स्पष्टता नबोकी यदि नेकपा माले हानको स्थितिमा कांग्रेससँग सरकारमा जान्छ भने, त्यो उसको लागि र मलुकै लागि पनि हानिकारक हुने निश्चित छ ।

कांग्रेसी सरकारका पञ्चयती चरित्रको राज्य-आतंक र राष्ट्रघाती रबैया समग्र देशका निम्ति हानिकारक रबैया हो । यसकाविरुद्ध विपक्षी ससदीय र गैरससदीय पार्टीहरू सबैले सयुक्त पहल गर्नु जरुरी छ । तीमध्ये पनि ठूला दुई पार्टीहरू एमाले र मालेको सयुक्त पहलको ठूलो अर्थ र प्रभाव रहने हुन्छ । यस निर्मित एमाले र मालेले सयुक्त अग्रसरता देखाउनु पर्नेमा द्वेषवश उनीहरू अहिले 'एकले अर्कोलाई छाल्ने' कार्यलाई प्रमुख लक्ष्य बनाएर जनताका अखिमा 'अधम्मका प्राणीहरू' सावित हुन पुगेका छन् ।

पिटापिट, हिला छुसापाछुसाए, नुगा सोलाखोल र गाली गलौजपूर्ण आगेप प्रत्यागेषमा आफ्नो अमूल्य समय र शक्तिलाई प्रयोग गरी उनीहरूले आफ्नो भसैको विवाद र फूटलाई ज्वाइँहरूको 'फगडा' भन्दा पनि तल भर्न खोजिरहेछन् । छिमेकी देश भारतमा लालु यादवहरूका पार्टीहरूमेतले आफ्नो पार्टी फूट भएको लगत्तैपछि "साम्प्रदायिक शक्ति- भाजपाविरुद्ध कायगत एकता गर्न" फुटेको भोलिपल्टैदेखि आपसी पहल गर्ने गरेका उदाहरणहरूबाट मात्रै पनि के सिर्नीहरूले पाठ सिक्न सक्दैनन् ?

के एमाले र माले फुट्नु भनेको प्रमुख दूरगमविरुद्ध देशमा सयुक्त संघर्ष गर्नु पर्ने वस्तुगत आवश्यकताको आपस आफ अन्त हुनु हो ?

राज्य आतंक तुरुन्त रोक्ने, महाकाली सीमावार्डबाट भारतीय पल्टनलाई धपाउन तुरुन्त पहल चाल्ने, स्वच्छ र निष्पक्ष आम चुनाव सम्पन्न गराउने र जन-राहतकारी सुधारहरू गर्ने: यति चाबुटा मुनै र सुस्पष्ट उद्देश्य राखेर एमाले माओमध्ये दुवै वा कुनै पनि समूह सयुक्त सरकारमा जानुमा नै यतिखेर देश र जनताको तुलनात्मक हित छ । कांग्रेसको एकलौटी सरकार गरीछोड्नु, र यही सरकारको मातहत चुनाव गराउनुको तुलनामा यो विकल्प यतिखेर देश र जनताको लागि मही कार्यनीति हुन सक्छ ।

तर यसतर्फ माले एमालेको किन ध्यान जाँदैन ?

-हरिगोविन्द लुईटेले

ने

पाली कांग्रेसको अत्यन्तको सरकारले अर्थमन्त्री रामशरण महतमार्फत आर्थिक वर्ष २०५५/५६ को वार्षिक बजेट राखेको असर २५ गते ससदमा पेश गरेको छ । जम्माजम्मीमा हेर्दा, कांग्रेसले २०४८ सालयता पेश गरेका सम्पूर्ण बजेटहरूमध्ये यो बजेटलाई सबैभन्दा उत्तम 'पपुलिष्ट' बजेट भन्न सकिन्छ । यद्यपि, मन्दीग्रस्त नेपाली अर्थतन्त्रको दुर्दशाउन्मुख दिशा बदल्ने क्रममा भने यो बजेटले कुनै नयाँ निर्णायक कुरो ल्याएको छैन ।

बजेट भनेका राष्ट्रको आम्दानी-खर्चको विनियोजन गर्ने रकम कलमका योजना मात्र होइन, यो राष्ट्रलाई मूलतः आर्थिक सामाजिक हिसाबले कुन दिशातिर होलाउने हो भन्ने सवालको दिशा-निर्देश पनि हो । एउटै बजेटले विगतको सारा कुँडाकुराहरू साफ गर्ने सक्ने, तर बेटीक विगतको निरन्तरता तोड्ने र नयाँ र सही दिशाको शालनीका सकेत गर्ने कुरो भने एउटै बजेटबाट पनि सम्भव हुन्छ । यो बजेटको सबैभन्दा ठूलो सीमा नै के हो भने, यसले बेटीक विगतकै निरन्तरता बाँकेको छ, त्यसमा हफ्फेर ल्याउने अठोट यो बजेटले प्रतिविम्बित गरेका छैन ।

२०४६ साल यता बनेका बजेटहरूमा डा. देवेन्द्रराज पाण्डेद्वारा प्रस्तुत अन्तर्गम सरकारकावीन र एमाले सरकारको बजेटले मात्र नेपालको अर्थतन्त्रमा वैदेशिक परनिर्भरता घटाउन दिशा बोकेको थियो । तर त्यस पछाडिको कुनै पनि कांग्रेसी सरकारले नेपालको नव-औपनिवेशिक आर्थिक परनिर्भरतालाई घटाउँदै लैजाने कार्यदिशा पक्रेन । अहिलेको बजेटले पनि नेपालका आर्थिक परनिर्भरतालाई अरु ज्यादा बढाउने कार्य गरेको छ । उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०५३/५४ मा नेपाली कुल बजेटको वैदेशिक सहायतामा निर्भरता ३० प्रतिशत थियो, २०५४/५५ मा त्यो बढाएर ३२ प्रतिशत पारियो, यो वर्ष त फन्न त्यसलाई ५ प्रतिशत नै बढाएर ३७ प्रतिशत पारिएको छ । यसको तात्पर्य के हो भने, नेपालका अर्थतन्त्रलाई अरु ज्यादा विदेशनिर्भर पार्ने प्रक्रिया यहाँ कमजोर हुँदै जाँदै छैन, उल्टो त्यसलाई अरु ज्यादा मजबूत पारिँदैछ ।

यो प्रवृत्ति नेपालको विकास बजेटमा सबभन्दा ज्यादा उदागो भएको छ । नेपालको विकास खर्चको स्रोत हेर्ने हो भने, २०५३/५४ मा नेपालको कुल विकास खर्चमध्ये ५७ प्रतिशत विदेशी सहायतामा आधारित थियो । पोहोरो यो बढेर ६२ प्रतिशत हुन पुग्यो । यस वर्षको बजेटमा त नेपालको विकास खर्चको ६८ प्रतिशत विदेशी दाताहरूको दयामा आधारित गरिएको छ । यसबाट के छर्लंग भएको छ भने, समग्र नेपाली अर्थतन्त्रलाई र नेपालको विकास

अर्थमन्त्री रामशरण महत

प्रक्रियालाई विदेशी दाता र माहकारहरूको कृपाका विषय बनाउने प्रक्रिया हाँस्य देशमा सारै बलवान हुँदा छ र यो बजेटले पनि त्यही निरन्तरता कायम राखेको छ । जुन देशको दुई तिहाईभन्दा पनि ज्यादा विकास खर्चको स्रोत विदेशीहरूसित हात पसारेर मात्र जुट्छ, त्यो देश स्वतन्त्र र सावैभौम कमरी हुन्छ ? त्यो देश नवउपनिवेश नभए के हुन्छ ?

स्मरणीय छ, माव चत्ताको नाजा हिमावपछि नेपालको खुद तिनै बाँकी विदेशी ऋण २०५४/५५ नैय मसान्तसम्ममा १४९.२२ अरब पुगेको आर्थिक सर्वेक्षण २०५४/५५ ले देखाएको छ । यो पुगना डलरको भाउका हिसाब हो, हालै बढेको डलरको भाउको हिसाबले त नेपालका विदेशी ऋण १६० अरब पुग्न जान अनुमान छ । यो भन्नेको नेपालका कुल गार्हस्थ्य उत्पन्नको ५१ प्रतिशतभन्दा पनि ज्यादा तिनै बाँकी विदेशी ऋण हुनु हो ।

नेपाल अहिले मन्दीका चपटामा छ । नेपालको आर्थिक वृद्धिदर २०४२/४३ मा ५.३ प्रतिशत रहेकामा २०५३/५४ मा यो ४.५ प्रतिशतमा झर्नग्यो । २०५४/५५ पुग्दा त हाम्रो वार्षिक आर्थिक वृद्धि दर सुम्बिएर खालि १.९ प्रतिशत मात्र रहेको अनुमान छ । यो वृद्धि दर राख्दा ११ वर्षयताको सबैभन्दा कम आर्थिक वृद्धिदर हो । कृषि उत्पादन र औद्योगिक उत्पादन दुवै क्षेत्रमा व्यापक झम आउनुको कारणले नेपाली अर्थतन्त्र यसरी मन्दीको चपटामा परेको हो । यो बजेटको अर्को ठूलो दोष के हो भने, मन्दीको भइखानोबाट नेपाली अर्थतन्त्रलाई राजमार्गमा ल्याउने निर्णायक उपाय यो बजेटले सुझाएको छैन । बजेट मन्दीको सम्प्रीतराप्रति आवश्यक मात्रामा गम्भीर छैन ।

देशको अर्थतन्त्र यति गम्भीर सकटमा परेको बेला यो बजेटले देशको रक्षा खर्चमा पाँहोरभन्दा १६ प्रतिशतले र प्रहरी खर्चमा १७ प्रतिशतले बृद्धि गरेको छ । यति नै बेला साधारण प्रशासनिक खर्चमा सरकारले १८ प्रतिशत र सवैधानिक अगको खर्चमा १९ प्रतिशतले

कस्तो छ

२०५५/५६ को

वार्षिक बजेट ?

-श्याम श्रेष्ठ

वृद्धि गर्यो छ । या देशका समस्याप्रति वेवास्ताको निक्के डग्लामा उदाहरण हो । यतिबेर राष्ट्रले पेटमा पटका कम्म पने समय हो कि अरु ज्यादा मतसुसी फामाडम गर्ने समय हो ? जुन दशका फौजले कुनै देशभित्र निकट भविष्यमा लडाइ गर्ने पर्यो छैन, त्यो देशका फौजी खर्चमा १६-१६ प्रतिशतले वृद्धि भिन ? घर, मन्दीरमन्त्र गृहस्थ सनालाई नै अधिक उत्पादन हुन कार्यमा पा लाग्नु पर्ने हो । जसको ज्वलन्त अनुभव छिमेकी राष्ट्र चीनमा प्राप्त गर्न सकिन्छ । त्यस्तै, प्रहरी र प्रशासनको खर्च, सवैधानिक अगका खर्च जुन ढगल बजेटमा बढाइएको छ, त्यसले देखाएको छ-काग्रेस सरकारका नाग र व्यवहार बिल्कुलै विरोधाभासी छ । उसले बजेटमा एकातिर भित्तव्ययिताका अर्को नाग दिएका छ, अर्कोतिर उसैले यति नै बला अनुत्पादक प्रशासनिक खर्चमा काफै वृद्धि गर्यो छ ।

अर्क रहस्यमय विरोधाभाष त राजदरबारको प्रशासनिक खर्चमा देख्न सकिन्छ । राजदरबारको प्रशासनिक खर्चमा यसपालि एक करोड तथैग वृद्धि गरिएको छ । जुन राजदरबारको प्रशासनको यति बला कुनै साम कार्यकारिणी दायित्व नै छैन, त्यसका निम्ति मन्दीरमन्त्र गरीब राष्ट्रले वर्षको एक एक करोड रुपैयाँको पैनी वृद्धि गर्न पर्यो नै किन ? कुनै राजदरबारको प्रशासनिक दायरा र गतिविधिमा वृद्धि गर्न लागिएको त होइन ?

देशमा गैर कृषि उत्पादनमा गएको तीन वर्ष यता लगातार हाम आफ्नो कुरा बजेटमा छ, र आर्थिक सर्वेक्षणमा देखाइएको छ । तर आश्चर्य, बजेटमा यति नै बला यही वर्ष सरकारले औद्योगिक

विकास खर्चमा ३६ प्रतिशतले कटौती गर्यो छ । या कस्ता विरोधाभाष हो- देशका औद्योगिक उत्पादनमा लगातार हाम आफ्नो छ, तर त्यसैको विकास खर्चमा ३६ प्रतिशत कटौती ? तर एक पैसा उत्पादन वृद्धिमा मद्दत नगर्ने अनुत्पादक प्रशासनिक खर्चमा यति नै बला १६ देखि १९ प्रतिशतसम्म वृद्धि गलापवाही ? गैरजिम्मेवारीको योभन्दा ज्वलन्त उदाहरण अरु के हुन सक्छ ?

बजेटमा यसपालि जन स्वास्थ्य जस्ता अति नै महत्वपूर्ण क्षेत्रको विकास खर्चमा कुनै वृद्धि गरिएन । र, शिक्षा जस्तो आधारभूत सामाजिक सेवा क्षेत्रको विकास खर्चमा लगभग ३ प्रतिशतले कटौती गरिएको छ । नेपाली कांग्रेसको सरकारको प्रजातान्त्रिक समाजवादको जन कल्याणकारी दर्शन र बजेटको या व्यवहारले के मेल खाएको छ ? गम्भीर पश्चन पैदा भएको छ । कुनै पनि जनकल्याणकारी राज्यले त भ्रष्टपछि भ्रष्ट बढ्ता शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा राष्ट्रिय बचतलाई पठाइनु पर्ने होइन ?

घर वर्षको बजेटले विद्युत र यातायात क्षेत्रको विकास खर्चमा, सिंचाई र खानेपानी क्षेत्रको विकासमा भने काफै

ज्यादा बजेट वृद्धि गर्यो छ । विद्युतको विकास खर्चमा ५६ प्रतिशत वृद्धि गरिएको छ, भने यातायातमा ३६ प्रतिशतले सिंचाईमा ४१ प्रतिशतले बजेट थपेको छ र खानेपानीमा ५८ प्रतिशतले । यो राम्रो कदम हो । २० वर्षे दीर्घकालीन कृषि योजना लागू गर्ने सिलसिलामा यी शीर्षकहरूमा यसरी विकास खर्च बढाइएको हो ।

तर मूल पश्चन के छ भने, अहिलेसम्म सरकारले सिंचाई र कृषि क्षेत्रमा अर्को थपेको खर्चमा अझै पनि नेपालको कृषि उत्पादन किन जनसख्या वृद्धि दरभन्दा दोब्बर कम भइरहेछ ? कृषि क्षेत्रको विकासको लागि सर्वप्रथम कान्तिकारी भूमि सुधार लागू हुनु जरुरी

छ, जसले वस्तुविक्रि जाताहाको हातमा जमीन पुऱ्याउछ र कृषि क्षेत्रमा सामाजिक न्याय स्थापित गर्छ । त्यसको साथमा सिंचाई, ग्रामीण सडक, लघु विद्युत र अत्याधुनिक प्रविधि पुऱ्याइयो भने मात्र कृषि उत्पादनमा आमूल हेरफेर आउन सभव छ । तर २० वर्षे दीर्घकालीन कृषि योजना र वर्तमान बजेट दुवैले सहायक कुराहरूमा काफै बजेट

वृद्धिको कुरा गरेको छ, तर कृषि उत्पादन वृद्धिको चुरो कारक तत्व छुटाएको छ । नेपालको पहाडी क्षेत्रको लागि त, सडकको साथमा र नहरा रोप ब एव कुलोको साथमा र नहरा पोखरी प्रविधि सबैभन्दा सस्तो र प्रभावकारी कृषि उत्पादन वृद्धिको सहायक हुन सक्छ । ललितपुरमा बागमती सिंचाई आयोजनाबाट भएको प्रयोग यसको ज्वलन्त उदाहरण हो ।

बजेटमा केही राम्रा कदमहरू पनि मस्तिष्कले छन । जस्तो, भित्तव्ययिता सम्बन्धी योजना प्रशमनीय छ । नेपाली कपडा उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्ने सरकारि वित्तीय सस्थाको तरलता प्रयोग गर्ने, लघु जलविद्युत योजनालाई प्रोत्साहित गर्ने र कसैया प्रवा उन्मूलनको लागि ऋणमोचन गर्ने योजना सगहनीय छन् । ग्रामीण लघु कृषा विकास केन्द्रको स्थापना र ग्रामीण विकास बैकमार्फत वेगेजगार महिलाहरूको आय र शोष विकास गर्ने योजना राम्रा छ । शहरीदका छोरा छोरीलाई उच्च शिक्षा तहसम्म छात्रवृत्ति दिलाउने कदम सही कदम हो । तर केही गम्भीर र आपत्तिजनक नीति र योजनाहरू पनि यही बजेटमा

खाँदाखाँद छन् । नेपालको उच्च दक्ष र गरीबानहरूलाई विदेशमा काम गर्न पठाउने योजना, हरेक संसदीय क्षेत्रबाट कम्तीमा २०० जना विदेश पठाउने योजना आपत्तिजनक कदमहरू हुन् । यसले नेपालमा गम्भीर रूपमा मस्तिष्क पलायनको समस्या पैदा गर्नेछ । नेपाली बैकहरूले विदेशी बैकबाट भिधे ऋण लिने नीतिले पूर्वी एशियाको वित्तीय संकट यहा पनि दोहोरिन सभव छ ।

६९,६९ अरबको बजेट यसपल्ट पेश गरिएका छ । यसमध्ये ३९,४८ अरब राजश्वबाट मात्र र विदेशी सहायताबाट २५.४ अरब रुपैयाँ उठाउने योजना गरिएको छ । तर या बजेटमा धनाढ्यहरूको लागि न त सम्पत्तिकको व्यवस्था गरिएको छ, न प्रगतिशील भूमिकरको व्यवस्था । बजेटमा उल्लिखित कदम र वर्तमान राजश्व सयन्त्रबाट मात्र यति राजश्व उठ्नु धेरै नै गढो छ । यही कारणले २९ अरबको

◆ रहस्यमय विरोधाभाष त राजदरबारको प्रशासनिक खर्चमा देख्न सकिन्छ ।
□ बजेटमा यसपालि जन स्वास्थ्य जस्तो अति नै महत्वपूर्ण क्षेत्रको विकास खर्चमा कुनै वृद्धि गरिएन ।

२०५५/५६ को बजेट : संक्षेपमा

जम्मा बजेट ६९,६९ अरब रुपैयाँको	
गत वर्षभन्दा २०८ प्रतिशतले ठूलो	
◆ बजेटको स्रोत:	
राजश्वबाट रु ३९,४८ (५६.६५ प्रतिशत)	
विदेशी अनुदानबाट रु ७७७ अरब (११.१५ प्रतिशत)	
बजेट घाटा रु २२,४४ अरब (३२.२० प्रतिशत)	
घाटा पूर्ति	
वैदेशिक ऋणबाट रु १७,७३ अरब (२५.४४ प्रतिशत)	
आन्तरिक ऋणबाट रु ४,७१ अरब (६.८८ प्रतिशत)	
◆ बजेटको खर्चको बाँडफाँड	
साधारण खर्च रु ३१,९५ अरब	
विकास खर्च रु ३७,७४ अरब	
साधारण खर्च	वृद्धि प्रतिशत
रक्षा रु ३०,७८ करोड	१५.६८
प्रहरी रु २९,२९ करोड	१६.६४
साधारण प्रशासन रु ४७२,३५ करोड	१७.८८
सवैधानिक अगहरू	६१.६४ करोड
१९.१४	
विकास खर्चको बाँडफाँड	वृद्धि प्रतिशत
शिक्षामा २३०.१० करोड	२६
स्वास्थ्यमा २७१.६० करोड	०.१५

उद्योगमा २६.०१ करोड	३५.०७
सञ्चारमा ९२.९२ करोड	३०.९१
खानेपानीमा २६.५२ करोड	५७.८५
यातायातमा ६३.८६ करोड	३५.९
विद्युतमा ८१.०१ करोड	५६.१६
सिंचाईमा ३८.०६ करोड	४१.३७
निर्माणमा २३.४८ करोड	९.५८
वनमा ५५.५४ करोड	२७.०६
नेपालको वैदेशिक निर्भरता	
कुल बजेटमा	
२०५३ ५४ मा	२९.६३ प्रतिशत
२०५४ ५५ मा	३२.३८ प्रतिशत
२०५५/५६ मा	३६.५९ प्रतिशत
विकास खर्चमा	
२०५३ ५४ मा ५६.६३ प्रतिशत	
२०५४ ५५ मा ६२.२१ प्रतिशत	
२०५५/५६ मा	६७.५ प्रतिशत
नेपालको वैदेशिक ऋण	
२०५४ को चैत्र मसान्तसम्म : १४९.२२ अरब	
स्रोत: अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैक	

बजेट घाटा भएको वर्तमान बजेटमा बजेट घाटा अरु ज्यादा बढ्न मभव छ । यो बजेट मागमा धनाढ्य र नव धनाढ्यहरूको लागि छुटे छुट्टोको स्वर्ग खडा गर्ने बजेट भएको छ । यो बजेट विश्वव्यापीकरणको नव उपनिवेशिक जालोभित्र नेपालमा छिर्न प्रवेशद्वार भई देखिन्छ । उदागिकरण र निजीकरण यो प्रवेशद्वारका दुईतिरका खम्बा भई देखापर्नेछ । सरकारले शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा निजीकरण लागू गर्ने जमर्को यो बजेटमार्फत गरेको छ ।

क्लिन्टन: सधाइमा व्यापारीहरूमा

करतो रह्यो क्लिन्टनको हालैको बहुचर्चित चीन भ्रमण ?

यो भ्रमणका दौरानमा बिल क्लिन्टनले चीनमा त्यस्ता केही कुराहरू गर्न सफल भए, जुन गर्न संभव होला भनेर अमेरिकीहरूले कल्पना पार्न गरेका थिएनन् ।

जब अमेरिकी राष्ट्रपति बिल क्लिन्टनले असार १० गते चीनको नौ दिने राजकीय भ्रमण शुरु गरे, अमेरिकामा यति ठूलो विरोध भयो त्यसको कि, कुनै एक जना विपक्षी राम्रद समेत त्यस भ्रमण मण्डलमा सामेल हुन नयार भएनन् । तर जब यो सकियो, अमेरिकीहरू के कुरामा मन्त्र थिए भने, यस भ्रमणका दौरानमा उनीहरूका राष्ट्रपतिले कुटनीतिमा चिनियाँ नेताहरूसँग निकै पुडको र मूख साबित गरेका छन् । यो भ्रमणका दौरानमा बिल क्लिन्टनले चीनमा त्यस्ता केही कुराहरू गर्न सफल भए, जुन गर्न संभव होला भनेर अमेरिकीहरूले कल्पना पनि गरेका थिएनन् ।

अमेरिकीहरूको लागि गर्व गर्न लायकको सबै-भन्दा ठूलो उपलब्धि के भयो भने, जून २७ (असार १३) को दुई घण्टा लामो शीर्षस्थ वार्तापछि पत्रकार सम्मेलनको रूपमा

राष्ट्रपति क्लिन्टन र जियाङ जेमिनका बीचमा एउटा वादविवादको आयोजना गरियो । यो वादविवादलाई सरकारी टेलिभिजनमाफत राष्ट्रभरि प्रत्यक्ष प्रसारण गरियो । वादविवादको दौरानमा अमेरिकी राष्ट्रपतिले १९८९ को तियान एनमेन चोकको घटनामा चिनियाँ सरकारको तर्फबाट भएको दमनलाई स्पष्ट भाषामा 'गलत' बताए, चिनियाँ सरकारको निष्कृत सम्बन्धी नीतिको आलोचना गरेर पृथक्तावादी दलाई लामालाई 'इमान्दार' र पवित्र व्यक्ति बताए र उनीसित भेटेर वार्ता गर्न माग गरे । खालि ३० मिनेटको लागि भनेर प्रसारित यो कार्यक्रम ९० मिनेटसम्म चल्नो । अन्तिम घडीमा मात्र सरकारद्वारा प्रसार गर्न अनुमति प्राप्त यो कार्यक्रमको प्रसारणले स्वयं यात्रामा सलग्न अमेरिकीहरूलाई समेत अचम्भित पार्नो ।

दुई दिनपछि असार १५ गते अमेरिकी राष्ट्रपतिलाई अर्को अभूतपूर्व अवसर प्राप्त भयो- पेकिङ विश्वविद्यालयमा करिब ४०० जना विद्यार्थीहरूलाई संबोधन गर्ने र उनीहरूको प्रश्नको जवाफ दिने । यो प्रश्नोत्तर कार्यक्रमलाई पनि सरकारी टेलिभिजनले राष्ट्रव्यापी प्रत्यक्ष प्रसारण गर्‍यो । यो कार्यक्रमको दौरानमा बिल क्लिन्टनले पूँजीवादी सिद्धान्त र मूल्यहरूको बारेमा

सुलेर व्याख्यान गर । ती सिद्धान्तलाई उनले अमेरिकी वा यूरोपेली सिद्धान्त मात्र नभनेर सम्पूर्ण ठाउँका मानिसको जन्मसिद्ध अधिकार छान्न आग्रह गरे । चिनियाँ जनतालाई अमेरिकी राष्ट्रपतिले 'स्वतन्त्रताको अधिकार' खोज्न हौस्याए, बेरोकटोक स-सानो उद्योग व्यवसाय खोल्ने र चलाउने अधिकार खोज्न प्रोत्साहित गरे । आफूमा विचार र सिद्धान्तको व्याख्या गर्ने अवसर बिल क्लिन्टनलाई सधाइमा पनि प्राप्त भयो । त्यहाँको स्थानीय रेडियोमा एउटा सबैभन्दा लोकप्रिय फोन इन कार्यक्रम "नागरिक र समाज"मा योताहरूको प्रश्नको जवाफ प्रत्यक्ष दिन उनलाई निम्त्याइयो ।

अमेरिकामा कुनै समाजवादी देशको राष्ट्रपति भ्रमणको लागि गएको बेला उनलाई त्यहाँ साम्यवादी सिद्धान्त र मूल्यहरूको सार्वजनिक व्याख्या गर्ने अधिकार खोज्न उक्साउने अवसर दिइरह्यो कि नदिइरह्यो ?

अमेरिकामा चिनियाँ वा अन्य कुनै समाजवादी देशको राष्ट्रपति भ्रमणको लागि गएको बेला उनलाई त्यहाँ अमेरिकी सरकारबाट साम्यवादी सिद्धान्त र मूल्यहरूको यसरी नै सार्वजनिक व्याख्या गर्ने अधिकार खोज्न उक्साउने अवसर दिइएला क नदिइएला ? त्यस्तो व्याख्यानको कार्यक्रमलाई त्यहाँको सरकारी टेलिभिजनले यसरी नै चिना

सेन्सर राष्ट्रव्यापी प्रत्यक्ष प्रसारण गर्ने दिन काम गर्‍यो कि नगर्‍यो - यो गम्भीर र टड्कारो प्रश्न आफ्नो ठाउँमा छँदैछ । तर मूर्खतावश हाम् बा बुद्धिमत्तावश, चिनियाँ सरकारले अमेरिकी राष्ट्रपतिलाई त्यस्तो अवसर प्रदान गर्‍यो, जुन कुनै पनि समाजवादी मुलुकका राष्ट्रपति वा सरकार प्रमुखलाई कुनै पनि पूँजीवादी मुलुकमा प्राप्त छैन, संभवत त्यसैले होला, अमेरिकी सरकार वा अवसरलाई अमेरिकी राष्ट्रपतिको चीन भ्रमणका सबैभन्दा महान उपलब्धिका रूपमा प्रचार प्रसार गर्दैछ ।

यो भ्रमणको क्रममा अमेरिकी पक्षमा अरु पनि उपलब्धि हासिल भएको देखिन्छ । त्यसमध्ये प्रमुख हो- दुवै राष्ट्रले आ-आफ्नो पारमाणविक क्षेप्यास्त्रलाई एक अर्कोलाई तारो बनाएर नराख्ने भन्ने संझौता । यो संझौतामा पनि अमेरिकी-

हरूले चिनियाँ नेताहरूसँग पटमूर्ख बनाएको स्पष्टतः देखिन्छ । चीनसित अमेरिकामसम्म पुग्न सक्ने जम्मा १८ वटा अन्तर महाद्विपीय क्षेप्यास्त्रहरू मात्र छन् । त्यसमध्ये पनि १३ वटा मात्र अमेरिकातर्फ सोभ्ययाएर राखिएका छन् । तर अमेरिकातर्फ त्यस्ता रणनीतिक क्षेप्यास्त्रहरू २००० वटा छन् र १५००० वटा भन्दा बेसी पारमाणविक बार हेडहरू

घटना व प्रवृत्ति

छन् । यो स्थितिमा चिनियाँ क्षेप्यास्त्रहरु अमेरिकाको निम्ति कुनै ठूलो खतराको विषय नै होइन । तर अमेरिकी क्षेप्यास्त्रहरु चीनको राष्ट्रिय सुरक्षाको निम्ति निकै धेरै खतराको विषय हो । किनभने, निशाना ताकेर नराखिएका क्षेप्यास्त्रहरु पुनः निश्चित निशानातर्फ सोभ्याउने केही मिनेट लाग्छ र अमेरिकाले चीनभन्दा धेरै छिटो निशाना सोभ्याउने प्रविधि विकास गरेको देखिन्छ । अमेरिकासित क्षेप्यास्त्र उद्घाटन साथ त्यसलाई प्रारम्भमै नष्ट गर्ने प्याट्रियट मिसाइल प्रविधि पनि त छ, यद्यपि त्यो प्रविधि पूरै अचूक भने भइसकेको छैन ।

चीनले पहिलेका सबै वार्ताहरुमा क्षेप्यास्त्रको निशाना बदल्नका लागि सबभन्दा पहिले अमेरिकाले परमाणविक हतियार प्रयोग गर्नेपहिलो गण्ट अमेरिका हुने छैन भन्ने कुराको ग्यारण्टी मागेका थियो । अमेरिकाले यो ग्यारण्टी नदिताले क्षेप्यास्त्रको निशाना बदल्ने कुरा चीनले अस्वीकार गरेको थियो । तर यसपछि अचम्म भयो । अमेरिकाले अझै पनि वार्तामा नाटाको गण्टको सुरक्षा र जापानको सुरक्षाका दायित्व आफूमा

क्लिण्टनले खुलेआम भनेका छन्- 'हाम्रो चीनसितको संलग्नता हाम्रा आदर्शहरु अर्ध बढाउने सर्वश्रेष्ठ बाटो पनि हो ।'

भएको कारण देखाएर त्यो ग्यारण्टी प्रदान गर्ने इन्कार गर्‍यो, तथापि चीनले भने खुल्कै निशाना बदल्न मञ्जूर गर्‍यो । चीनको यो मञ्जुरी उसको निम्ति सारै भारी सिद्ध हुने निश्चित छ ।

चीन यस पटकको अमेरिकामितको वार्तामा रासायनिक हातहतियारको निम्ति अरु मुलुकलाई रामायनिक पदार्थ नदिन र दक्षिण एशियामा व्यालिष्टीक मिसाइलको सपोर्ट नदिन पनि अमेरिकामित बचनबद्ध भएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मिसाइल प्रविधि रिजाइममा सर्गि भएर क्षेप्यास्त्र बनाउने प्रविधि अरु देशलाई नबच्ने कुरामा चीनलाई सहमत गराउन पनि अमेरिकाले यस पटक भरमग्दुर प्रयत्न गरेको थियो तर चीन यो कुरामा सहमत भएन । उसले यो सवालमा सक्रियतापूर्वक विचार गर्ने बचन मात्र दिएको छ ।

गण्टपति क्लिण्टनले यस पटकको

भ्रमणमा दुई अरब डलर बराबरको विभिन्न ७ वटा व्यापार सन्झौता गर्नेमा पनि सफलता हासिल गरेका छन् । त्यसमध्ये मुख्य छन्- ४० करोड डलर बराबरको १९ वटा थप नयाँ बोइङ विमान बिक्रीको सन्झौता र ४० करोड डलर बराबरको २० लाख टन फोस्फेट मल अमेरिकी कम्पनीहरुबाट किन्ने सन्झौता ।

अमेरिकाको चीनसितको व्यापारमा लगभग ४० अरब डलर बराबरको वार्षिक घाटा छ । त्यो घाटा कम गर्ने चिनियाँ बजारमा रहेका करको पछाल भत्काउन पनि अमेरिकी गण्टपतिले यसपटक भरमग्दुर प्रयत्न गरे । तर यस सवालमा भने उनी त्यति सफल हुन सकेनन् ।

विश्व व्यापार संगठनमा प्रवेश गर्ने चिनियाँ इच्छालाई गाथ दिन चीनले अमेरिकामित अनुरोध गर्‍यो । तर अमेरिकाले के जवाफ दियो भने, यस निम्ति चीनले विदेशका तयारी बस्तु र पूर्जा निवशका लागि आफूना बजारलाई खुल्ला बनाउनु पर्छ । त्यस्तो खुल्ला गर्ने सवालमा भने यसपटक कुनै सन्झौता हुन सकेन ।

चिनियाँ जनतालाई समाजवाद र क्रान्तिबाट विमुख गराउन अमेरिका ज्यूज्यान छोडेर लागेको छ । यस निम्ति उसले अहिले वाहिर्बाट धर्मगुरुहरु, पीसफोर स्वयसेवकहरु, स्याटेलाइट टि.भि, इन्टरनेट, पत्रपत्रिकाहरुलाई सबैभन्दा प्रभावकारी साधनको रूपमा प्रयोग गरिरहेको छ ।

चीनियाँ तता दड शियाओ पिङ सन् १९७९ मा अमेरिका भ्रमणमा जादा गण्टपति जिम्मी कार्टरको अनुरोधमा चीनमा सर्वप्रथम चर्च खोलन र बाइवल छापेर वाइन अनुमति प्रदान गरिएको थियो । कार्टरको अनुरोध त अमेरिकी धार्मिक मिसनरीहरुलाई चीनमा काम गर्ने अनुमति दिइनु पर्छ भन्ने पनि थियो । तर दडले त्यो अनुरोध भने स्वीकार गरेनन् ।

अहिले २० वर्षपछि चीनमा ३७ हजार वटा चर्च वा प्रेष्टघाट थलोहरु बनिसकेका छन् । दुइ करोड २० लाख बाइवल चिनियाँ भाषामा छापेर वितरित गरिसकिएको छ । चीनमा अहिले १० हजार जना विदेशी इसाई कार्यकर्ताहरु छन् र तिनीहरुमध्ये आधाभन्दा ज्यादा अमेरिकी छन् । ५ करोड चिनियाँहरुलाई

त्यहाँ इसाई बनाइसकिएको बुझिन्छ । यस्तो प्रतीत हुन्छ, चिनियाँ सरकारले इसाई मिसनरीहरुलाई खुलेआम गतिविधि गर्न छूट नदिए पनि अधोषित रूपमा यिनै इसाई कार्यकर्ताहरुमाफत त्यहाँ मिसनरीको काम हुँदैछ । यिनीहरुले चीनमा नितान्त स्वाधीन, व्यक्तिवादी, क्रान्ति र समाजवादबाट विमुख मान्छे र जन समुदाय तयार पार्न अह भूमिका निभाइरहेछन् । यी धार्मिक भेषभूषामा कार्यरत पूँजीवादी राजनीतिक कार्यकर्ताहरु भै देखिन्छन् ।

क्लिण्टनले यसपटक यिनीहरुलाई पनि चर्चमै गएर भेटेर उनीहरुको काम गर्ने बाटोलाई अरु ज्यादा सुगम पारेर गएका छन् ।

चीनमा पीसफोर स्वयसेवकहरु अरु ज्यादा बढाउन चीन सरकारले यसपटक सहमति प्रदान गरेको छ । स्मरणीय छ, विश्वमा सर्वत्र यी स्वयसेवकहरु सि आई ए को एजेण्टका रूपमा बदनाम छन् ।

जून २०, १९९८ मा प्रकाशित Newsweek साप्ताहिकको एक लेखमा गण्टपति क्लिण्टनले खुलेआम भनेका छन्- 'हाम्रो चीनसितको संलग्नता हाम्रा आदर्शहरु अर्ध बढाउन सर्वश्रेष्ठ बाटो पनि हो । हामी चीनलाई जति ज्यादा विश्वसयक्ष ल्याउन सकौं, विश्वले उति ज्यादा चीनमा स्वतन्त्रता ल्याउन सकछ ।'

चीनमा इन्टरनेटको पहुँच सध्या यस वर्ष ४ लाख छ, अर्को दशकमा यो दुई करोड पुग्ने अनुमान छ । बेइजिङमा पाँच जनामा एक जनाभित स्याटेलाइट टि.भि सुविधामा पहुँच छ ।

अमेरिकाले इन्टरनेट र स्याटेलाइट टि.भि लाई कुन उद्देश्य-मिद्धिको साधन बनाउन खोजेको रहेछ त्यो क्लिण्टनको यो भनाइबाट स्पष्ट हुन्छ । यही कुरा पत्र पत्रिकाहरुको सम्बन्धमा पनि लागू हुन्छ ।

क्लिण्टनको चीन भ्रमण समयमा हेर्दा आर्थिक हिसाबले त्यति ज्यादा उपलब्धिमूलक भएका देखिन्छन्, तर धार्मिक वैचारिक-राजनीतिक हिसाबले यो निकै उद्देश्यमूलक र सफल देखिन्छ । 'अमेरिका विशाध व्यवहार पाउन नायकको एक मात्र महाशक्ति गण्ट हो र पूँजीवाद सर्वश्रेष्ठ व्यवस्था हो' भन्ने वैचारिक-राजनीतिक मन्देश चिनियाँहरुलाई टि.भि र रेडियो कार्यक्रमहरुमाफत दिन नै उनी त्यति ज्यादा दलबल र तामझामका साथ चीन भ्रमणमा गएको प्रतीत हुन्छ ।

तर प्रश्न छ, चीनबाट त अमेरिकाले यो भ्रमणमाफत थुप्रै उद्देश्यहरु सिद्ध गर्‍यो, चीनले चाहिँ अमेरिकालाई यो भ्रमणमाफत के चाहिँ पाउन गर्‍यो त ?

□ दीपेश उपाध्याय

क्लिण्टन र चिनियाँ गण्टपति जियाङ जिनमि भ्रमणको अवसरमा । फोटो सभार TIME

◆ मूल्यांकन एकांक १३ समयमा नै पढ्न पाइयो । यस अंकमा घटना र विचार स्तम्भमा यसरी हस्तात्मकित गरिँदै नेपाली पाठकहरूलाई मधुर उपाध्यायको अनुसन्धानात्मक लेख 'यसरी रोपबेलें नेपालमा कायापल्ट ल्याउन सक्छ' र रिपोट 'मूल्यांकनलाई बौद्धिकहरूको खरबदारी' धेरै असल लाग्यो । नेपाली पत्रिकामाथि यसरी नेपाल हुलाकले 'हुलाक दना' खोस्नु नेपाल अधिराज्यको बहुदलीय सरकारले आफ्नै नेपालीपनको अस्मितामा फलक लगाउनु हो, मोसो दल्नु हो र नेपाल बाहिर र भित्र मूल्यांकनमाफेत् भइरहेको प्रजातान्त्रिक विचारको आदान-प्रदानमा गेक लगाउँदै र भावी प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको परिष्कृत र परिमार्जित रूपलाई बतमानमा नै हत्या गरी अधिनायकवाद स्थापना गर्नु हो । यस सम्बन्धमा नेपाली पत्रिकाले उठाएको कदम पृष्ठसमीचीन र सहाहनीय छ, यसमा आम जनपक्षीय व्यक्तिहरू समेत हुनुपर्छ ।

मूल्यांकनलाई बौद्धिकहरूको खरबदारी रिपोटमा गोविन्दप्रसाद लोहनीको राजनीतिक रूपमा एक पक्ष मात्र नभएर सबैपक्ष समेट्ने, हिमालका सम्पादक कनकमोदी दीक्षित र दीपक ज्ञवालीका साम्यवादीहरूको मात्र पचार साधन तत्रांशु भन्ने विचार अति राम्रो छ । मूल्यांकन वाम विचारहरूको मात्र मञ्च नभएर राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विचार अन्तर्क्रियामुखी बनोस् । यसले मूल्यांकनको स्तर र महत्त्व बतमानमा भन्दा बढिष्यमा सबैकोष्ट गर्नेछ ।

-दीपक बस्नाल 'दीप'
मिनेल स्प्रीड, लेबोड, जार्जिलिड

◆ यस मूल्यांकन पत्रिकाभित्रका सबै स्तम्भहरू अहिलेसम्म सान्दर्भिक नै छन् । यस पत्रिकामा विभिन्न राजनीतिज्ञहरूको परिचय र तिनीहरूले निर्वाह गरेका भूमिका, तिनीहरूका जीवनी र विचारहरू, विश्व घटनाहरू, नामुर साहित्यकारहरूको बारेमा जानकारी र देशका विभिन्न जन्मजन्मा समस्यारुखारे छल्ले पारी अरु थापा लेख रचनाहरू राख्न सकेमा अझै राम्रो हुनेथियो ।

भीम न्यौपाने, मणिग्राम-४, रुपन्देही

◆ यस मासिक पत्रिकाको ५८ औं अंक पढ्न पाए । इण्डोनेशियाको तानाशाह मुहातोको पतनको कथाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ज्ञादै स्पष्ट छ ।

हाल शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने यत्नमा नेताको अल्पमतको सरकारले माओवादीको नाममा निर्दोष जनताको निमगतापूर्वक हत्या गरिरहेको छ । यो जारी रहने हो भने, शायद अब आउने समयमा कसैको पनि ज्यान सुरक्षित रहदैन । यो निन्दनीय कार्यप्रति असन्तोष र विरोध जनाउनु जरुरी छ ।

प्रजातन्त्रका संस्थापक मानिने नकाक नेता स्व. वि.पी. कोइरालाले चीनका नेताहरूसँग गरेको वार्तालाप हेर्दा नेता अझ साम्यवादी शक्तिदेखि लभिने

गरेको पुष्टिन्छ ।

साथै, दक्षिण एसियामा भएको परमाणु शक्तिको प्रतिस्पर्धाले विश्वलाई नै सशक्तित्वमा पारेको छ । भारतको विस्तारवादी नीतिले र चाख्खार-उमले गरेको नेपालको सीमा अतिक्रमणले गदा अब ऊ दक्षिण एसियाको दादा भएको प्रतीत हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नै यसको विरोधमा आवाज उठाउनु जरुरी भइसकेको छ । र, अन्त्यमा, नीति र्सर्कति तथा पाठकको खुराकको रूपमा रहेको विचारमञ्च स्तम्भहरू हटाइएकोमा अलि दुःख लाग्यो ।

होम थापा, वैगाडाबर-८, धनुषा

◆ मूल्यांकन अंक १६ अंक पढ्दासम्म मलाई के लागेको छ भने, यो नेपालको कम्युनिष्ट आन्दोलनको प्रमुख प्रतिनिधि पत्रिका हो । तर यति हुदाहुँदै पनि यस पाठकमा प्रकाशित लेखरचनाहरू कहिलेकाहीँ विरोधाभाषपूर्ण र भ्रामक भएको पनि पाइन्छ । जस्तै, अंक १६ मा प्रकाशित प्रज्ञानरत्नदास लिखित 'एमाले फुटः एक सैद्धान्तिक विश्लेषण' शीर्षकको लेख पढ्दा सकल प्रस्ताव (महाकाली सन्धि) पास गदा यसदले पास गरेको प्रस्तावलाई सन्धिभै अग मानिने भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ । यो सकल प्रस्ताव कसरी सन्धिको अग हुन्छ ? सकल प्रस्ताव र सन्धिको सादुनो कस्तो हुन्छ ? भन्नेतर्फ ध्यान नदिएर यस्तो जनमुखी पत्रिकाले समेत यसरी भ्रम सिर्जना गर्नु कतिको सही होला ? त्यस्तै, 'के फरक छ माले र एमालेमा' भन्ने शीर्षकमा सबै मालेका मात्र नेताको अन्तर्भावाना हुँदा कति केही नृत्तगेज्जना लाग्यो । तर पनि 'कस्तो पाटी बस्ला नेकपा माले ?' भन्ने लेख अति सान्दर्भिक र सटीक लाग्यो साथै अन्य लेखहरू पनि ।

कहिलेकाहीँ यस पत्रिकाले कम्युनिष्ट आन्दोलनको चर्चा गर्दा, भूमिगत पाटीहरूको बारेमा लेख्दा कतिपय प्रकाशित गर्ने नहुने कुराहरू पनि प्रकाशमा ल्याइएको पाइएको छ । उदाहरणको लागि, भारतको 'पिपुल्स वार ग्रुप'को प्रभावित इलाका र छापामा दस्ताको विवरण ।

यस पत्रिकाले अघेदेखि विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनअन्तर्गत कुन कुन मुलकमा समाजवादीहरूले विजय हासिल गरेका हुन् ? त्यहाँ उनीहरूको कस्तो गतिविधि छ भन्ने पनि प्रकाशित गरियो ।
हिरण्यराज रामा, विविध खड्का,
हसपुर-१, प्युठान

◆ पूर्णाङ्क १८ मा 'कालापानीमाथि भारतीय गजदूतको रावी' शीर्षकको लेखमा मेरो ध्यान आकृष्ट भएको छ । नेपालको इतिहासमा सन् १८१६ को सुगौली सन्धिपश्चात् अर्को आत्मघाती सन्धि भारतसँग सन् १९१० मा भएको जगजाहेरे छ । त्यसपश्चात् हरेक सन्धिहरूमा भारतको तुलनामा नेपाल धेरै नै बढु र पुड्को देखिएको छ । कोशी, गण्डक, टनकपुर र महाकालीजस्ता पछिल्ला सम्झौताहरू यसका प्रत्यक्ष उदाहरणहरू

हुन् । भारतले नेपालको प्राकृतिक सम्पदामाथि त जे र जरुरी वरिपरि हस्तक्षेप गरेको छ । यस अलावा, उमले आधिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक क्षेत्रहरूमा समेत पनि ठाडो हस्तक्षेप गरेको छ ।

आखिर, नेपाल एउटा स्वतन्त्र राष्ट्र भइकन पनि भारतीय विस्तारवादिपति नेपालको कुनै पनि सरकार किन छाडी फुकुएर विरोध गर्न सक्दैन ? अहम प्रत्येक दिन निबाध रूपमा प्रवेश गरिरहेका हज्जारी सध्याका भारतीय नागरिकहरूको चारलाई यो मानो र निग्रह मुलकले कसरी धान्न सक्छ ? गजेन्द्रनारायण लगायतका व्यक्तिहरूको सरक्षण प्राप्त यी यस्ता गलत सन्धि र घातक राष्ट्रनीति कति दिनसम्म टिक्न सक्ला ? साँच्चै मरी भारतमा बिलय हुन कोही पनि स्वाभिमानी नेपाली कदापि चाहँदैनन् । अहम, भारतीय शासक वर्गको चरित्र र रवैयाप्रति हामी सम्पूर्ण नेपालीहरू चिन्तित छौ ।

हिमान रेग्मी 'अज्ञात'
दुलारी-१, मोरङ

◆ विगत केही वर्षयतादेखि मूल्यांकनका प्रायः सबै अंकहरू अध्ययन गर्दै आइरहेका छौ । विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनका विविध आरोह-अवरोहहरू एवं नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनका प्रवर्तित पक्षलाई यथावधानी धन्यतमा उभिमर्ग समीक्षा गर्ने 'मूल्यांकन' लाई प्रगतिशील मार्क्सिहरूको भीडमा शीर्ष स्थानमा राख्दा अति नहोला । तर पनि, यसका प्रागर्भक प्रकाशनहरूको तुलनामा पाँचका केही प्रकाशनहरू केही हदसम्म एवावधी, उपदेशवादी तथा सशोधनवादलाई पराश डगवाट पट दिने सालका देखापर । र, यसबाट कतिपय विद्वान प्रगतिशील लेखक एवं मार्क्सिस्कारहरूको नजरमा समेत यो आलोच्य बन्न पुग्यो । खासगरी, सर्वहारावर्गको मुक्तिको निम्ति सघषर्गत नेकपा माओवादीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा पूर्वाग्रही र सनदीपनको आधिपत्या, नव-प्रतिक्रियावादी पाटी एमालेप्रति आशवादी एवं उसका प्रतिभामी चरित्रलाई सुधारलेको निम्ति उपदेशवादी लेखहरू प्रकाशित गर्नु यसका नकारात्मक प्रवृत्तिहरू मान्न सकिन्छन् ।

तैपनि, विगत केही समयप्राग्धर्षि पुन यसले आफूलाई यथाधिक कोष्टप्र यथावमा खारे उताँने जमको गरेका छ, जुन प्रशसनीय नै छ । विगतमा विश्व कम्युनिष्ट आन्दोलनका शीर्षस्थ पुरुष च खेबागको धारावाहिक जीवनी प्रकाशन गरेर मूल्यांकन र गजेन्द्र महजनले मूल्यांकनका पाठकहरूलाई ठूलो गुण लगाएका थिए । त्यसैको निरन्तरतास्वरूप, पूर्णाङ्क १७ देखि खमेर रज नेता पोल पोडको धारावाहिक जीवनी प्रस्तुत गर्ने प्रतिवद्धता फ्रकट गर्दा हामीहरू त्यसै पुलकीत छौ । चिन्तनमा केही उपचारमपन्थी भइकावको आधिपत्या भए पनि क्रान्ति र जनताप्रति भटल पोल पाट कसरी बदनाम हुन सक्छन् ?

साम्राज्यवादीहरूले खपरको बुधोमाथि उनको तस्वीर टाँसेर 'वास्तवमा, मूल्यांकनले यस्तो गाँथेबल्स शैलीका पचारहरूलाई हामी माथिडलबाट, हटाएर उनीप्रतिको यथाय चिन्तनलाई भारिदण्डका छ । माओवादी आन्दोलनलाई हेर्ने चिन्तनमा क्रान्तिकारी र मापेसवादी द्रोष्टकोण अपनाउन थालेकोमा माधुवादभ पात्र हुनुहुन्छ- मूल्यांकनका प्रधान सम्पादक श्याम श्रेष्ठ । अन्य लेखहरूमा वाम शशीको 'देश अथवा देश सै' कविता उत्कृष्ट छ । दशनशास्त्रसम्बन्धी लेख पनि बौद्धिक र सुदिलो छ । 'आखीभयाल' अन्तर्गत ज्ञानी अर्धतन्त्रसम्बन्धी खोजमूलक लेख एजावादी गलकको आधिक चरमात्वभताका कथित पचार्यात्रीक मुकण्डालाई उधारीदिएका छ । अन्य सामग्रीहरू पनि अत्यन्त दज्जै छन् ।

पुन्य गौतम 'विश्वास',
निजगढ-२, प्रगतिपथ, बारा ।

गोरखाकोटारी राजेश कोइराला

◆ मैले नेपाल वानावरण पत्रकार समूहअन्तर्गत रही पत्रकारिता भिकेको र शुरू पनि योही पत्रकारिता भिकेको नै रहेर गरेको हो । वानावरण पत्रकारकै हैसियतले मै वामसङ्घ पत्रकार थिएँ । रुइइया कायकममा लागि गलाइ दिइएको विषय बने सरक्षणमा जनसहभागिता मा गीर विचारहरू बना उठा वामसङ्घको छनीट पर्य काम गरेको वना मैले अन्य पत्रकार विषयहरूका बारेमा पनि लेखे प्रयोग गर । तिने विषयहरू समेटेर मैले वामसङ्घको 'विक्रम र वानावरणसम्बन्धी लेख' तयार पारेर मूल्यांकन मासिक (अंक १०) छापिएको हो ।

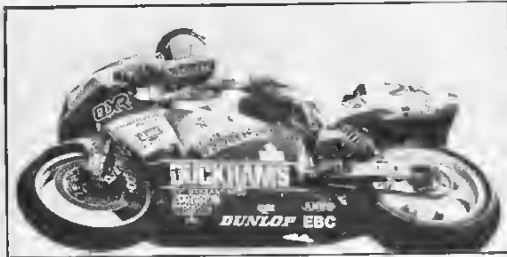
यो चारि सत्य हो कि मैले लखले बोकेका मन्दश मूल्यांकनका श्रविवन्दा एकदम पक्क गर्थो । लेखमा थामसङ्घको समय राजनीतिको र समेत देखिएका । त्यो लेख 'वानावरण लेख' हो । राजनीतिक लेख होइन । लक्ष्मण दोडको राजनीतिक जीवन एउटा वानावरण पत्रकारको हैसियतमा 'नितान्त निरी मामला' सिवाय केही हुँदैन । मेरा लागि 'वानावरण र विकास' को विषय अहम हो ।

अहिले नेपालमा धेरै क्षेत्रमा पत्रकारिता शुरू भएको छ । चर्लाचर प्रथ वानावरण विकास, माहित्य प्राद क्षेत्रमा फैलिदै गरेको पत्रकारिताभित्र पनि राजनीतिभन्ने इन्त थालिया वा राजनीतिभिसासङ्घ हुनुपर्ने अनिवार्यताको महसुस गर्न थालियो वा राजनीतिभिमिए हुनुपर्ने अनिवार्यताको महसुस गर्न थालियो भने यो शुरूबतले बालमुल्य मात्र दम्नेछ । आशा पूरे सोलैर हेर्ने, हाँग्या चश्मा लागेर सबैथोक हाँग्या देख्ने नगर्ने । यसारमा हज्जारी गृहहरू विद्यमान छन् ।

राजेश कोइराला
चावहील, काठमाडौं ।

मूल्यांकनमा गताकहरूमा प्रकाशित हुँदै आएको कम्पोजिशनसम्बन्धी नामग्री आगामी अर्कदेखि पुन प्रस्तुत गरिनेछ ।
-मूल्यांकन

DUCKHAMS

अन्तरराष्ट्रिय
ISO-9002 को
उच्च गुणस्तरको
लुब्रिकेटिङ्ग आयल

PRODUCTS OF ALEXANDER DUCKHAMS & CO. ENGLAND

**MUKTESWOR
UPVC PIPES**

सस्तो, सुलभ र भरपर्दो मुक्तेश्वर पाईपको प्रयोग,
लगानीको समुचित सदुपयोग!

MUKTESWOR PIPE INDUSTRY P. LTD.
(CHIRAG INDUSTRIAL GROUP)
P.O. BOX NO. 11491, PUTALISADAK
PH: 430773, FACTORY: 312197
FAX: 430945

उच्चस्तरीय जर्मन प्रविधिको प्रयोगद्वारा नेपालमा उत्पादित नेपाल गुणस्तर
चिन्ह प्राप्त विभिन्न साइज र क्षमताका मुक्तेश्वर पाईपहरू नै प्रयोग गरौं

DISCOVER
THE NEW
GREEN BOTTLE AND
THE REFRESHING
TASTE WITHIN...

Carlsberg

Probably the best beer in the world.